Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig geografi)

1849–1949 (1963)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

VII

AARHUS STIFT

Hefte 1. (Hefte 56)

Meddelelsen paa bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1963

AARHUS STIFT

Aarhus stift, 5987 kvadratkm, har 573,923 indb (1960) og (1963): 13 provstier, 354 kirker, 189 sognepræster, 30 res kap, 7 kaldskap, 5 valgmenighedspræster, 1 døvepræst, 1 fængselspræst, ialt 233 faste præster.

Stiftet omfatter Aarhus-Gl Skanderborg og Randers amter, samt Lysgaard-Hids-Houlbjerg herreder i Viborg amt, og Samsø i Holbæk amt.

Bjerre–Hatting herreder lagdes 1923 til Haderslev stift.

Naturen

Paa en hastig tur rundt i Aarhus møder man jysk natur af rigt varieret skønhed. Aarhus er den eneste jyske købstad syd for Limfjorden med beliggenhed lige ud til havet. Den store by ligger smukt og friskt ud til Aarhusbugten, med alle sine forstæder paa bakker i krans uden om den gamle by. Navnligt naar man kommer sejlende ind til byen, er den smuk, med domkirkens høje kobbertækte spir nede ved den store havn. Byen er trafikcentrum for baner, veje, rutebiler osv, men flyvepladsen ligger 40 km borte ved Tirstrup.

Aarhus-Gl Skanderborg amter vender facaden mod Kattegat, rygsiden mod Jyllands hedeegne, der naar ind i stiftet mod vest. Her er prægtige bakker, Danmarks højeste bakker ligger i Yding og Ousted, men de smukkeste bakker er omkring Himmelbjerget, hele dette terræn er saa afvekslende præget af et baand af søer. Danmarks største vandløb, Gudenaaen, snor sig som et S gennem søerne op mod det store kraftværk ved den kunstige Tange sø. Et langt stykke er den naturligt skel ind mod Viborg amt, og tilsidst bliver den en hel flod, ja til en fjord, den smalle Randers fjord. – Overalt er bakkerne kranset af skove; ved Kattegat er der stejle klinter. De storladne højder, de mørke skove, de aabne marker, de blinkende søers land, ja fra Skaade bakker (128 m) kan man næsten se fra Samsø til Himmelbjerget, over land, hav og storby. Turen fra Aarhus syd paa over Odder, Gylling, Skanderborg, Horsens, fører os helt ned til Vejlefjord. Horsens er en livlig industri- og handelsby, med sit smukke Bygholm. Skanderborg, den lille by gemt mellem bakkerne og søerne har sin slotskirke og sin egen charme, og kører vi langs Mossø mod Gl Rye, Øm, Himmelbjerget og Silkeborg, naar vi ud fra bakke- og sølandet, til det aabne gamle hedeland i Vrads herred. Herude i disse typiske jyske egne er Jyllands vandskel, Gudenaa og Skjernaa udspringer ganske tæt ved hinanden, men den ene løber mod øst, den anden mod vest. Og her er resterne af den gamle hærvej. Silkeborg-egnen er et jysk Harzen, men mere idyllisk, helt op mod nord til Frijsenborg med de store skove og Hammel. En kajaktur ad Gudenaaen viser os alle stiftets herligheder. Minder om Steen Steensen Blicher og H. C. Andersen møder vi rundt om i denne vestlige del af Aarhus stift. Men Silkeborg selv, stiftets yngste købstad, er en jævnt kedelig stationsby i storformat.

Randers amt, landet mellem Kaløvig og Mariager fjord, med den store halvø Djursland-Mols, har vel ikke helt Silkeborgegnens naturskønhed, men langs kysterne og paa Mols findes der nogle af Danmarks dejligste egne. Mariager fjord har ikke een stor købstad som de andre fjorde, men 3 mindre byer, Hobro, Mariager og Hadsund. Hobro og især Mariager ligger bedaarende ved fjorden. Landet ned mod Randers er aabent, kuperet agerland, ude ved havet store enge. Gennem grønt enggræs blinker den flodlignende Randers fjord, og der er næsten hollandsk præg. Randers ligger lunt under bakkerne, som en edderkop, med sine 13 landeveje, sine fabrikker, livlige gader, sine Niels Ebbesen-minder. De berømte heste afløses af bilernes hestekræfter, og dragonerne er væk. Djursland er besat med taarne og spir, kirker og herregaarde. Kolindsund er udtørret og er blevet til lavt agerland. Borgene laa ved havarme. Trafikken har draget de tidligere noget afsides egne ind blandt landets hovedtrafikaarer med Tirstrup lufthavn og Grenaa-Hundested-overfarten. Grenaa er en hyggelig lille by, som de fleste farer igennem paa vej til Randers eller til det storslaaede Mols med sine kæmpebakker og bedaarende udsigter over hav og marker i skiftende belysninger. Ebeltoft er en ren idyl (endnu). Og langt ude bag Helgenæshøjene ligger Anholt, Peder Paars øen, ensom, ørkenagtig, havomsust.

Den del af *Viborg amt,* som hører til stiftet, er ægte prægtig midtjysk natur. Grathe hede er borte, men vi har de store flader, især Karup-fladen, som engang var dækket af skov. Karups middelalderlige storhed er historie, nu kendes Karup mest fra flyvestationen, der dog hovedsagelig ligger i Viborg stift. Vium og Torning minder os om Blicher. Fra Lyshøj gaar vejen ned til de skønne bakker ved Hald sø. Kjellerup er egnens hovedstad. Ind mod Randers kører vi gennem afvekslende marker og skove med rislende vandløb, et frodigt kuperet agerland.

Samsø-Tunø ude i Kattegat er et lille rige for sig selv, midt mellem Jylland og Sjælland. Det hører til Holbæk amt, men til Aarhus stift. De fleste kender det kun fra overfarten Kalundborg–Aarhus, naar damperen lægger til ved Ballen, eller en robaad kommer ud fra Tunø og tager post og passagerer ombord. Samsø er ikke særligt højt, men kysterne har flere steder bratte skrænter, og øen er bakket. Navnlig er der smukke bakkekæder i Nordlan-

det, med dybe dale og særpræget naturskønhed. Fra bakkerne er der vid udsigt over ø og hav. Naturen minder mere om Jylland end om Sjælland. Der er ingen søer eller aaløb. Mod syd og øst er der frugtbart.

Biskop, dr *Skat Hoffmeyer* skriver om naturen i Aarhus stift (Kr Dbl 25. maj 1948): »Aarhus stift er, hvad naturen angaar, ikke nær saa ensartet som Ribe og Haderslev stifter. Aarhus stift er baade øjstjysk og midtjysk. Men de to typer er blandet uordentligt og charmerende sammen. Djursland – en verden for sig – er af midtjysk type med lyngheder og enebærkrat. Det allerøstligste er Anholt, der forfra ligner en klippeø og bagud er mere vestjysk end Vestjylland. Her passer *Adam af Bremens* ord: »En saltholdig ørken, næppe skikket for menneskeboliger«.

Saa er der nordjysk natur: Jeg har den teori, at der gaar en klimagrænse et sted mellem Randers og Hobro, og naar jeg færdes i provst Exners omraade (Nørhald-Onsild-Gerlev herreder), synes jeg tit, at Himmerland skyder sig ned i Aarhus stift, ja somme tider selveste Vendsyssel.

Vi har to helt forskellige slags skove i Midtjylland. Vi har *Silkeborg-skovene* og vi har *Frijsenborgskovene*. De første har blaabær i bunden, de sidste ingenting eller alt muligt, noget saa overraskende som lupiner og snebær.

Det er et dejligt stift at færdes i; det er Gudenaaens stift. Er der ikke noget, jeg savner? Jo, jeg savner ravnen, som Noack har nede hos sig, og Scharling ogsaa i Draved; og pirolen og nattergalen er saa sjældne, at vi maa misunde Haderslev stift en smule. Og naturligvis længes jeg af og til efter Vestkysten og efter vejlerne. Men der er dog klyder baade paa Karholme og ved Norsminde og paa Anholt; og Djurslands strande er saa friske og indbydende og skovene saa tyste, at ingen kan begære mere. Og der er en mængde veje i stiftet, som ofte nok er værd at køre – og at holde stille paa; den smukkeste landevej i Danmark er hovedvej 15 fra Tirstrup til Aarhus; den slaar selv landevejen fra Struer til Lemvig.

Da jeg gik i skole, fik jeg flere gange den stil, hvordan naturforholdene paavirker menneskene. Saa forklarede man, hvorfor Vestjyden blev nøjsom og stejl i sindet, hvorimod folk paa Lolland blev som folk paa Lolland. Det var en smal sag, for man vidste jo ingenting om det. Nu ved jeg mere, men det jeg ved, er lutter enkeltheder. Jeg kan ikke faa dem til at hænge sammen. Det er saa nemt at sige, at hovedsognet bestaar af gode bøndergaarde og derfor er grundtvigsk, hvorimod anneksognet er fiskere og derfor indremissionsk.

Det kan være meget rigtigt, men »derfor« er tvivlsomt. I begge tilfælde. Givet er det, at folk er forskellige, ofte saa forskellige, at man falder i ny forbavselse over det. Men hvad er det, der har gjort dem forskellige? Efterhaanden tror jeg lidt mindre paa naturforholdene, men nok saa meget paa historien.

Og hvad historien angaar, har vi én altoverskyggende erindring, *den jyske hærvej*.

Den udgik jo fra Viborg, men lige udenfor Viborg bliver den grebet af Aarhus stift, som nemlig gaar næsten helt op til Viborg by. Det var den gamle oksevej; allerede i oldtiden blev de jyske stude drevet sydpaa ad den til markederne ved Hamborg. Og det var den gamle kongevej; ad den er alle de gamle konger kommet dragende, og der er flydt meget blod langs den, ogsaa kongeligt fra Sven Grathes mod nord til Erik Emunes mod syd. Og endelig blev det efter kristendommens indførelse pilgrimsvejen: Pilgrimmene fra Island, Norge og Nordsverige, og fra Jylland, har vandret ad den, naar de skulle til de hellige pladser i Sydeuropa eller endnu længere borte.

Den gik ganske rigtigt ned over Grathe Hede, og saa fulgte den det, vi stadig kalder den jyske højderyg. Den krydser hovedvej 15 ikke langt fra det sted, hvor Kaj Munks lig blev fundet hin januarmorgen for faa aar, og dog saa længe siden. Saa gik den videre til Nørre Snede, hvis kirke paa bakken har været et opmuntrende syn for mange trætte øjne. Derefter gik det atter nedad til det berømte vandskel ved Tinnet – nu er vi paa grænsen mellem Aarhus og Ribe stifter –, hvor de to største jyske vandløb Gudenaa og Skernaa springer ud i den samme eng. Og saa videre mod syd...

Jeg har altid syntes, at det mest bevægede sted paa hele hærvejen er Bommerlund, ikke langt fra vor nuværende grænse. Det er ikke, fordi min tre gange-tipoldefar var kromand der – jeg nedstammer fra den skinbarlige Bommerlund-snaps. Men det er fordi, naar jeg har været paa det sted, hvor hærvejen ligger aldeles, som den har ligget i tusinde aar, saa har jeg syntes, jeg kunne se... en lille brun skikkelse komme stavrende mellem lyngtotterne: Ansgar med det livsalige budskab om Guds naade i vor Herre Jesus Kristus...«

Lidt om midt- og østjyder

Bønderne i det gamle Aabo syssel paa krongodset mellem Randers, Grenaa, Aarhus og Skanderborg, er de *rigtige kronjyder*. Disse stoute bønder hører hjemme i de frodige enge ved Gudenaaen. Her gik de i gamle dage med lange sølvknappede kofter, sorte knæbukser af fløjl med store sølvspænder og røg deres sølvbeslagne merskumspibe. De havde penge paa kistebunden. Man sagde, at deres første bud var dette: »Du skal elske dine specier af hele dit hjerte, sjæl og sind, og du skal elske dine stude som dig selv«. Studene gik i det knæhøje græs, og studedrifterne gik fra Djursland og Mols ned gennem Aarhus og Skanderborg til Husum og Itzehoe. Flokkene var paa 40–50 stk hver, og ved kroerne kunne samles drivere med over 1000 stude. Der var liv og glade dage. Hvad driverne krævede ind af sul og øl og brændevin, blev først betalt, naar de kom tilbage og havde solgt studene.

Kronjyderne er vist den eneste slags jyder, der kan mistænkes for at have valgt deres navn selv. Kvabjyderne, flynderjyderne, træskojyderne, fnatjyderne, uldjyderne og ravjyderne (fra Vestkysten) har næppe selv givet sig disse navne. Skrabalderjyderne paa Skanderborg-egnen næppe heller. Disse navne stammer nok fra jydernes erhverv, f eks efter de fisk de fangede (især ved Limfjorden). Om fnatjyderne ude i Vesteregnen sagde man, at de havde en kløpind staaende midt i stuen, og

naar der kom fremmede, lød den første hilsen: »Walkommen, værsgo og kom indenfor og gnub jer lidt!« (efter Gravlund).

Randers–Aarhus-egnen er kronjydernes land. Randers var berømt for sine 4 herligheder: Handsker, burøl, laks og stude. Senere kom hestene, og de tog mange præmier paa dyrskuerne. Her var store markeder, liv og glade dage. *Thorkild Gravlund* skildrer kronjyden: »Sjældent skal man i Danmark se saa velskabt et folk som her. Det er handelshøvdinges slægter, stolte folk. Baade den mandlige og den kvindelige type har en usædvanlig god legemsform.

Oftest lys, med en tung pande ludende over et graablaat blik, rank og selvsikker. Kvinden, altid smagfuld, typisk præget ved en klar, noget kølig ynde.« Den jyske hestehandler, høj, glatraget, var markedets førstemand. *Jakob Knudsen* er vel den, der mest ægte har tegnet disse østjyder. Ogsaa *Henrik Pontoppidan* (der er fra Randers) har givet træffende profiler af disse stolte folk. Hverken bønder, kreaturhandlere, drivere eller slagtere lader sig imponere af noget. De ved hvad de vil, og hvad de er værd. Religiøst er mange af kronjyderne næppe kommet ud over folkereligionen og oplysningstidens tro paa Gud, dyd og udødelighed. De kirkelige vækkelser har ikke slaaet rod i disse egne bortset fra Odder-egnen med Gylling og Bering i 1860'erne. Vrads herred og Silkeborg-egnen (I M). Det moderne landbrug er fuldt indført.

Djursland har haft mere aabne døre for kirkelige vækkelser. Mod nord og syd præget af *Vilhelm Beck* og *A. Busch*. Der er forskel paa Indre Mission i Norddjursland og nede mod syd (se nærmere senere).

Danske Atlas fortæller om de »driftige folk, der ser høje og lave lige i øjnene«, og kvinderne roses: »I Sønder herred binder de, paa Mols spinder de, paa Helgenæs væver de.«

Molboerne er et folkeslag for sig. Eventyrene og molbohistorierne har givet dem en egen plads mellem de danske. Molboerne er ikke saa dumme som historierne fortæller; de kan være fromme, kærlige mennesker. De nænner ikke at lade storken træde det gode korn ned. Naar fjenden kommer, er kirkeklokken det første, de vil redde. De er gode mod dyrene. Men de er ogsaa snu. De forstaar at udnytte molbohistorierne (f eks i TV), saa det røbes, at molboer tror, at de er klogere end andre, naar det kommer til stykket. Molbohistorierne er jo forøvrigt europæisk fælleseje, ja helt til Indien kan lignende historier spores. Molboernes sprog er lidt anderledes end andre jyders. De udtaler ø som e og y som i (begetræ for bøgetræ, big for byg, hønen har killinger, og katten har kyllinger). Molboerne »rejser til Oes (Aarhus) for at køwe latter for grin« (købe lægter for gryn). Alle paarørende kaldes »suaur« (svoger) baade mænd og kvinder, og ordet »paa« erstatter alle andre forholdsord (syg paa mæslinger, en paa (af) byens piger osv). De første molbohistorier udkom 1780 i Viborg, udgivet af læge *E. Mangor*.

Bortset fra idyl-byerne Mariager og Ebeltoft er alle købstæderne vokset kolossalt de sidste 100 aar. Her er arbejderbevægelsen dominerende. Og arbejderne er jo som regel ikke særlig lokalprægede. Biler, radio, fjernsyn og mekanisering udsletter de lokale særpræg. Der har været bevægede tider, baade da Lars Bjørnbak slap sine ideer løs, i provisorietidens drøje politiske kampaar og i vore dage, hvor f eks spm om centralskolen nok kan sætte sindene i bevægelse. Men trods alle sognekampe er der rejst store og dyre centralskoler. De har i hvert fald sat skatteprocenten godt i vejret og ødelagt mange gode, smaa skoler.

Herregaarde

Aarhus amt har kun faa minder om middelalderens større gaarde. Alle middelalderens klostre er borte. Aarhus-bispens slot i *Silkeborg* er borte, kongens slot i *Skanderborg* er borte, kun kirken staar tilbage. Der er ogsaa kun faa voldsteder, f eks *Norringris* i Foldby, som sagnet lader være *Niels Ebbesens* borg, *Bjørnkær*, Gosmer sogn, er kendt fra *Blichers* digt. Der er nogle runde eller firkantede voldsteder, størst er *Dynæs*, Linaa sogn. I *Viby* har der vist været en kongsgaard, og dronning Margrethes navn er knyttet til *Boringholm*, Hvirring sogn.

Fra renæssancetiden er der kun to: *Matrup* (Tyrsting s) og *Urup* (Østbirk s). Fra den ældste enevoldsperiode er den smukke enkle *Stensballegaard* (Vær s), med Griffenfeldtminder, omtrent samtidig er *Hanstedgaard* (Hansted), *Tyrrestrup* (Søvind s), *Rask* (Hvirring s), senere er *Rodstenseje* i Odder, bindingsværksbygningerne paa *Lyngbygaard* i Lyngby og det gamle *Aakær* (Falling s). Statsminister *Schack-Rathlou* opførte 1769 *Rathlousdal* (Odder), og klassisk-præget er de senere opførte *Serridslevgaard, Moesgaard, Constantinsborg* og *Vilhelmsborg*. Fra nyeste tid kan nævnes det helt moderniserede *Frijsenborg slot* (Hammel), og kongevillaen *Marselisborg* ved Aarhus.

Randers amt er til gengæld rigt paa herregaarde. Af gamle langvolde kan nævnes *Dandiget* (Asfærg), *Trevold* (Gassum) og *Dragsmuren* (Helgenæs). Kongemordernes ø, *Hjelm*, Ebeltoft landsogn, har 3 voldsteder. Øen blev indtaget af Erik Menved 1306, og omtrent samtidigt grundlagdes *Kalø* (Bregnet), hvis ruiner hører til Jyllands stateligste middelalderminder. *Østrup bispegaard* (Albæk s), blev brudt ned c 1550, ved *Fyrkat mølle*, Nr Onsild, er et større voldsted, og der findes voldsteder f eks i *Sem, Karlby, Kastbjerg, Gassum, Ranelladegaard* ved Ebeltoft, *Koed, Ginnerup* og *Vivild*. Bortset fra en stump af *Mariager* kloster er alle middelalderminder borte fra klostrene.

Middelalderlige mure ses paa *Gl Estrup* (Fausing), den store, gotisk prægede hovedbygning er herregaardsmuseum. Der er en række rige renæssancegaarde, ældst er *Overgaard* (Udbyneder s), rigsraad Jørgen Lykkes gaard fra 1547. Den er næsten samtidig med *Rosenholm* (Hornslet s), slægten Rosenkrantz' gaard, opført 1567, en ualmindelig malerisk gaard. Omtrent samtidig er den mindre mærkelige *Holbækgaard* (Holbæk s, Rane Jonsens gaard). *Mejlgaard* (Glæsborg s) er stærkt omdannet, bedre bevaret er *Løvenholm* Gjesing, der skulle have været kostskole, men ikke blev det (Ak!) 1580 grundlagde *Jørgen Rosen-*

krantz den store hovedbygning paa *Skafø-gaard* (Hvilsager s), og sidst i 16. aarhundrede rejstes paa Djursland de tre store slotte: *Katholm* (Aalsø s), *Rugaard* (Rosmus) og *Sostrup* (Benzon) (Gerrild s). Fra Chr. IV's tid er *Støvringgaard*, der blev jomfrukloster 1735. *Ryumgaard* (Mariamagdalene s) er fra 1653, og samtidig er det lille nydelige *Trudsholm* (Kastbjerg s, Gerlev herred).

Af enevoldstidens store gaarde skal især nævnes *Clausholm* (Voldum s), som havde sin berømteste tid, da kong *Fr. IV* 1712 bortførte storkansleren, grev *Conrad Reventlows* datter, *Anne Sophie;* 6 aar senere købte han sin elskedes fædrenegaard. Kongen kom her ofte, og efter kongens død boede dronningen der i forvisning. Smukke alleer langs voldgravene danner en pragtfuld ramme om slottet. *Gjessinggaard* (Tvede s), er fra 1747. Omtrent samtidige er *Møllerup* (Feldballe s), senere er *Lyngbækgaard* og *Kvelstrup* paa Mols, *Sødringholm*, og *Tustrup*, samt bindingsværksgaardene *Frijsenvold* og *Skaarupgard*.

I den del af *Viborg amt*, som hører til stiftet, kan nævnes middelalderlige voldsteder, *Hagsholm* (Houlbjerg s), *Vellevholm*, Kærsholm (Torning s). *Avnsbjerg* (Sjørslev s), og *Marsvinslund* (Vium) s), minder os om *Blicher*. *Bidstrup* (Granslev s), er en smuk, lav barokgaard fra 1698, *Palstrup* (Højbjerg s), fra c 1630, har været større.

Paa *Samsø* er *Brattingsborg* (Tranebjerg s), hovedsædet i grevskabet Samsø (Danneskiold-Samsøe), hovedbygningen er fra 1871. Voldstederne *Hjortholm* og *Visborg* er ret imponerende. Borgpladser vidner om tidlig bebyggelse.

Kirker

Aarhus-Skanderborg amter

Aarhus domkirke, landets største kirke, den imponerende senromanske katedral, som opførtes i 12. og 13. aarhundrede, er særligt omtalt under Aarhus. Mærkeligt nok har domkirken ikke haft betydning for omegnens landsbykirker, der er *romanske*, af granit, tilhugne kvadre, raa kamp eller fraadsten. En enkelt kirke *(Vinding)* ude mod vest er af al. Ofte er materialerne meget blandet i samme bygning. Ingen af granitkvaderkirkerne har haft oprindeligt taarn og apsis forekommer kun faa steder, flest i *Hads herred* (Odder, Falling, Gosmer). I *Borum* og *Skivholme* er apsis revet ned. I *Gosmer* og *Nr Snede* er korrundingen smykket med halvsøjler. Der findes flere smukke portaler og granitskulpturer, f eks i *Linaa*, *Spørring*, *Tilst*, *Gern* og *Hammel*. Halvsøjleportases i *Tranbjerg* (med relief), *Trige* og *Sjelle*. Rigt udsmykkede stenkarme ses i *Stjær*, *Laasby*, *Hasle*, *Vitved*, *Tulstrup*, *Nr Snede*, mere beskedne relieffer ses i *Blegind*, *Mesing*, *Stilling*. Korbuen i *Randlev* er ejendommelig. – De kirker, der er bygget af raa kamp, er fattige paa enkeltheder; heller ikke fraadstenskirkerne frembyder særlige ting af interesse. *Tulstrup* (Gern herred) har apsis af fraadsten, i *Vorladegaard*, *Hansted* og *Skanderup* er der ogsaa apsis.

Blandt Skanderborg amts interessante kirker maa nævnes *Tamdrup*, *den* store treskibede kirke højt paa en bakke, nær Bisgaard, som hørte til Aarhus bispestol, og som antageligt har været knyttet til *Harald Blaatand*. Alterpartiet er en historisk seværdighed. *Veng* klosterkirke fra c 1125, godt bevaret, har 3 apsider, er engelskpræget og har mange sirlige enkeltheder. *Øm* klosterkirke er borte, men af *Tvilum kloster* er der rester tilbage i klosterkirken. Den store altertavle og en ligsten er minder fra middelalderen. Omtrent samtidig er *Aarhus Vor Frue* (fh Sortebrødre kirke) fra 1227, den enskibede kirke staar tilbage. Altertavlen, fra Claus Bergs værksted, er bevaret. Af selve klostret staar en del murværk tilbage. *Vor Frelsers kirke*, *Horsens*, er senromansk, treskibet, meget omdannet, medens *Horsens klosterkirke*, en af de smukkeste i amtet, tilsyneladende er en gotisk murstensbygning, men under hvælvene ser man gesimser af en unggotisk kirke, som var eenskibet. Senere fik den sideskibe.

Rye kirke er den eneste større *gotiske* landsbykirke, medens smaakirkerne paa øerne *Endelave*, *Alrø* og *Tunø* kun frembyder faa enkeltheder af interesse. Næsten alle kirkerne er ændret i gotisk tid, i Framlev, Ning, Sabro og Voer herreder har alle kirker faaet taarn; i de andre herreder er de kullede kirker i mindretal, flest i Gern herred (6). Mange kirker blev overhvælvet, enkelte maatte nøjes med hvælvet kor. I Gern herred har 9 kirker dog bjælkeloft. Interessante unggotiske hvælv ses i *Skivholme*, ellers er hvælvingerne sengotiske. Enkelte kor er forlænget, ligesom der nogle steder er bygget korsarme.

Fra tiden efter ref stammer *Skanderborg slotskirke*, en rest af Fr. II's slot, 1591 ombyggedes kor og apsis i Klovborg, og 1777 fornyedes *Tyrsting*. Mange kirker er delvis ombygget eller ret haardhændet restaureret.

Af nedrevne sognekirker kan nævnes Sct Oluf i Aarhus, Kysing, Saksild sogn, samt flere kapeller. Og de gamle klosterkirker.

Kalkmalerier ses i *Domkirken* og *Horsens klosterkirke*. Fra romansk tid er et Johs. Døber-billede i *Ørridslev*, et Maria-billede i *Framlev* og figurer i *Tulstrup*, Gern herr. Gotiske figurbilleder ses i *Aale*, *Østbirk* og især i *Skivholme* (fra 1503) med scener fra NT. I *Tørring* ses malerier fra tiden efter ref.

Af kirkernes *inventar* er der særligt grund til at standse ved de interessante og smukke romanske *granitfonte*. Midtjyllands fonte har mange kummer med dyrefigurer, især dobbeltløver om et fælles hovede, ofte kombineret med andre figurer. De høje, kraftige relieffer, som ses i Viborg og Aalborg amter, er der ikke mange af (dog i *Veng* og *Linaa)*, men udførelsen er sirlig. Mod syd er der smukke palmeornamenter, *Grædstrup* har indskrift, *Tamdrup* grove evangelisttegn; mærkelige, firkantede fonte ses i *Ørridslev* og *Tolstrup*. Lidt yngre gullandske fonte ses i *Træden*, *Hadsten*, *Vrads* og *Ørting*. *Domkirken* har en smuk malmfont. *Lyngaa* har en ejendommelig malmstøbt kedel. – Der er flere smukt udskaarne *altertavler*. Foruden de store tavler i *Aarhus*, *Horsens* og *Tvilum* kan nævnes *Østbirk*, der skal stamme fra *Ringkloster*. Andre senkatolske tavler ses i *Laasby*, *Malling*, *Randlev*, *Spørring*, *Tranbjerg*, *Vejlby*, *Ørting* og *Tunø*. Paa *Frijsenborg* staar en interessant tavle fra *Voldby* med de 10.000 ridderes blo-

dige martyrium. I *Vejlby* er en sengotisk dørfløj, *Tulstrup* (Gern herr) har en sengotisk foldeværksprædikestol. Flere præste- og degnestole bærer de katolske Aarhusbispers vaaben. Fra renæssancetiden stammer enkelte alabastarbejder, et relief i *Tyrsting* altertavle, og i *Træden* prædikestol. Enkelte prædikestole er fra denne tid *(Falling, Vær)*. Fr. II's tid er smukt repræsenteret i *Skanderborg*, men de fineste højrerenæssance-snitværker skyldes her som i Randers amt *Mikkel van Grønningen*, f eks *Domkirkens* (1588) og *Østbirks* prædikestole, den gl altertavle i *Trige*, og et epitafium i *Hammel*. Hans stil præger ogsaa prædikestolen i *Vor Frue, Randlev* og *Bjergager*, og altertavlerne i *Hundslund* og *Torrild* (af Oluf Olufsen). *Morten Snedker* har skaaret prædikestolen i *Framlev* og *Skovby* (c 1604). Landhaandværkere har skaaret en del kirkers inventar, bedst var *Peder Jensen Kolding* (særligt i Hads herred): *Falling, Gosmer, Gylling, Odder, Saksild, Malling, Vor Frelsers k*, Horsens. Udviklingen gaar derefter mod barokken. *Horsens klosterkirke* har et smukt korgitter med to pompøse keruber (1679). Ejendommelige stolestader i *Grundfør* med karakterfulde apostelfigurer. – Blandt *gravminderne* er en del granitsten fra den ældre middelalder, meget smukke er to korsmærkede sten i *Domkirken*, desuden kan nævnes stenene i *Linaa, Skorup, Brabrand, Framlev, Tamdrup, Maarslet, Malling* og *Randlev*. Fra den yngre middelalder fremhæves den smukke sten over biskop Jens Iversen Lange i *Domkirken*, stenen over biskop Svend, overført fra *Øm* til *Rye* kirke. Alterbordpladen i Domkirken er en sten over biskop Jens Assersen († 1306). I Domkirken er smukke renæssancegravmæler og epitafier. *Vor Frue kirke* har ogsaa gravmæler, men rigere er *Klosterkirken i Horsens* med dens mindetavler og marmorskulpturer. Ellers findes ligsten i næsten alle kirkerne. I *Vær* kirke er Griffenfeldt begravet, i *Hammel Frijs'ernes* familiebegravelse, i *Odder* et stort epitafium, ligesaa i *Gosmer, Falling, Malling, Aalø* og *Klovborg*.

I *Randers amt* er de *romanske* kirker noget mere uensartede. De typiske kvaderkirker er de almindeligste, men der findes ogsaa kirker af andet materiale. Enkelte af kvaderstenskirkerne har søjleportaler *(Asfærg, Ørum, Hadbjerg)*, andre har enkle rundstave, vist af irsk oprindelse *(Gassum, Gimming, Hem, Kovsted, Lem, Mørke)*. Ejendommelige rige billedportaler, hvis karme og tympanonfelter er fyldt med relieffer, ses f eks i *Ørsted, Vejlby* og *Rimsø*. Figurer ses rundt omkring *(Voer, Aarslev, Homaa, S Onsild, Lerbjerg, Skødstrup)*, særlig rig er en lille præstedør i *Vindblæs*. Meget sparsomme er ornamenterne paa Mols og der omkring. Der er nogle kridtstenskirker, hvis form afviger noget fra den jyske, f eks *Asfærg, V Tørslev, Albæk, Raasted, Skellerup* og en del paa Djursland. Det bløde materiale medfører, at de er meget ombygget og sammenflikkede, men der kan være smukke enkeltheder, f eks prydbuer og smaapilastre, især paa Grenaaegnen *(Gerrild, Hammelev, Lyngby, Nødager, Rosmus)*. *Ødum* kirke er af fraadsten, og den ejendommelige klosterkirke i *Glenstrup* er af fraadsten, limsten og granit. *Virrings* kor og skib er af raa kamp, medens kridtsten er anvendt i den ejendommelige korbue med 3 tværløbende rundstave. Virring er ellers af limsten, ligesom *Nødager*, og begge har romanske granittaarne. Kun 6 kirker har romanske apsider. Det er ejendommeligt for amtet, at romanske taarne eller taarnrester forekommer i samme tal som apsider, men dertil kommer, at af amtets 6 romanske murstenskirker har de 3 apsider: *Estruplund, Draaby* og *Torsager*. *Torsager* drager særligt opmærksomheden, skønt den er restaureret til at blive ret kedelig. Den er Jyllands eneste *rundkirke*. Dens slægtskab med Bjernede skyldes maaske biskop Peder Vognsen af Hvideslægten.

Fra *gotisk* tid er den berømte Birgittinerklosterkirke i *Mariager* (fra 15. aarh). Kun en del af den meget store kirke staar tilbage, 1788 nedbrød man flere fag, og kirken blev gjort lavere. *Sct Mortens kirke, Randers*, er en sengotisk klosterkirke (fra Helligaandsklostret, 1489). Den gamle, romanske kirke blev revet ned af munkene. Taarnet med det lille løgspir er først fra 1797. Ogsaa den mindre kirke i *Grenaa* er fra middelalderens slutning, ligesom kirken i *Ebeltoft*. Helt gotiske landsbykirker ses i *Sødring, Ginnerup, Bregnet* og *Mariamagdalene*, den sidstes kor med romansk apsis er dog nok rest af et ældre kapel. Mange af de romanske kirker er blevet ændret eller ombygget i gotisk tid. I Galten herred er de kullede kirker i flertal (7 af 12), i Sønderhald herred er 6 mod 13 kirker kullede, i Gerlev-Nørhald-Onsild-Rougsø-Sdr og Ø Lisbjerg herreder har alle de gamle kirker taarne. De fleste kirker med taarn er hvælvede, men der er flere fladloftede end kullede kirker. De sengotiske vaabenhuse er ret anselige, flere kirker er udvidet mod øst, i Sønder herred er der i 9 kirker sket det, at koret er revet ned og opført i skibets bredde; *Bregnet, Voldby* og *Hjortshøj* har derved faaet tresidet afslutning. Paa Mols er kirkerne forlænget mod vest. De sengotiske bygningsværker er enkle. Adelige godsejere smykkede kirkerne i renæssancetiden, f eks *Hornslet, Aalsø, Voldum*. Fra 18. aarh stammer spirene i *Hørning* og *Hvilsager*. Det fortælles, at Valdemar Atterdag til sit forlængst forsvundne slot i Randers brugte sten fra 11 nedlagte landsbykirker. Det vides, at flere kirker blev nedlagt paa reformationstiden. Der er ialt 27 kirke- eller kapeltomter i amtet.

Med hensyn til *kalkmalerier* staar amtet højt. Romanske billeder ses i *Faarup, Spentrup, Vejlby, Todbjerg, Udby, Raasted*. De interessanteste sengotiske billeder ses i *Voldby* med mærkelige fabelvæsener og et skib (den kr kirke) og engle, andre smukke senkatolske billeder ses i *Mariamagdalene, Bregnet, Skødstrup, Dalbyneder, Raaby, Udbyneder, Draaby, Hald, Gerrild, Nødager, Lyngby, Ø Alling* og *Lem*. Fra tiden efter ref ses billeder i *Tved, Glæsborg, Estruplund* og *Auning*.

Kirkeinventaret: Tirstrups prædikestol er enestaaende, dannet af 2 kalkstensplader med ornamenter, antagelig den ældste i landet, idet andre murede prædikestole (f eks *Nødager*, i sydmuren) er fra den senkatolske tid. Der er mange rige granitfonte med løver; paa Djurs-

land ses smukke rankeornamenter, *Tirstrup og Ølst* har gullandske fonte. *Fausing* har landets ældste malmfont (1300) med figurer, der skal vise paradisfloderne. – Middelalderlige snitværker ses i det store alterkrucifix i *Ø Tørslev* fra 13. aarh. Gotiske altertavler er bevaret i *Lem, Ørum, V Alling, Hvilsager,* men den anseligste af denne art ses i *Hald,* overflyttet fra *Sct Mortens kirke,* og interessant er Claus Bergs tavle i *Tirstrup.* Snitværk af Claus Berg ses ogsaa i *Hornslet. Egaas* alterforside og prædikestolen i *V Tørslev* er ogsaa sengotisk.

Fra renæssancetiden er der mange smukke stolestader og herskabsstole. Den rige præstestol i *Hornslet* er maaske landets anseligste. Der er enkelte lutherske fløjaltertavler *(Ørum* 1592) og prædikestole *(Ørsted).* Smuk højrenæssance møder vi i *Mikkel van Grønningens* værker. Han boede 1598 i *Hornslet* og skar bl a den lille tavle i *Kristrup,* herskabsstolen i *Holbæk,* epitafiet i *Hornslet.* Flere snitværker er paavirket af ham: herskabsstol i *Ørsted,* prædikestol i *Grenaa.* Fra tiden omkr 1650 er der bruskbarokke værker, præget af mesteren *Peder Jensen Kolding,* i *Skødstrup,* den anselige altertavle i *Voldum,* og tavlerne i *Fausing* og *Auning.* Andre elevarbejder ses i *Hadbjerg, Lyngby* og *Voldby.* Billedsnider *Laur. Jensen,* Essenbæk, har skaaret prædikestol, døre m m i *Sct Mortens k,* og samme stil finder vi i *Borup, Spentrup, Hørning* og *Vejlby.* Fra 1765 er altertavlen i *Sct Mortens k,* og samtidig er rokokko-tavlen i *Mariamagdalene.*

Fra *Gjessingholm* er en rigt smykket gravsten; korsmærkede, indskriftløse sten sees flere steder. De yngste gravminder skyldes mest herregaardene. Flere steder er der pragtfulde gravmæler. *Mariager* klosterkirke var en søgt gravkirke i den sidste middelalder. Rigest er gravmælerne i *Hornslet,* og paa selve *Rosenholm* er der flere ejendommelige epitafier. Smukke adelsmonumenter ses i *Galten, Voldum* og *Aalsø.* Desuden er der anselige ligsten og stenepitafier, især i *Hørning,* hvor gravkapel og alle kirkens hvælvinger har rige stukrelieffer, udført paa foranledning af Hans Frijs til Clausholm. *Borup* og *Fjellerup* har smedejerns-kapeldøre fra c 1700.

Viborg amt. Blandt de *romanske* kirker maa fremhæves *Grønbæk* med den anselige, søjleprydede apsis og koret med en ejendommelig hvælving. Flere kirker er revet ned (f eks *Allingkloster, Njær* i Haurum, *Ungstrup* i Torning og bodskapellet paa *Grathe hede).* Portal med halvsøjler ses i *Almind* og *Kragelund,* over den sidste er smukke relieffer. Smukke portaler ses ogsaa i *Hørup, Serup, Vinderslev* og *Levring. Vejerslev* er ret anselig, vist gl klosterkirke. De fleste romanske kirker er af granitkvadre, men i *Hvorslev, Vellev* og *Torsø* er iblandet al og fraadsten. Sengotisk er *Karup* kirke, den berømte kildekirke, der efter ref mistede taarn, korsarme, apsis m m og kun de sørgelige rester er tilbage. Fra sengotisk tid stammer næsten alle taarnene, de fleste kirker har fladt loft. *Frederiks k* er fra 1766.

Romanske *kalkmalerier* ses i *Grønbæks* apsis (Kristus), *Hvorslev, Vellev.* Fra tiden omkring ref er en indskrift i *Balle* og malerierne i *Vinderslev.* Særligt i *Houlbjerg* herred findes smukke romanske granitfonte med løver. Fonten i *Grønbæk* er gullandsk. I *Karup* er et vievandskar. Der er ikke meget katolsk træinventar. I *Torning* staar et sengotisk alabastrelief paa altret. Nogle af de middelalderlige stole i *Karup* er flyttet til Sjørslev.

En ret usædvanlig rundbuet fløjaltertavle fra 1598 ses i *Houlbjerg,* og der er anselige højrenæssancealtertavler i *Vejerslev* og *Ajdt.*

Bruskbarokken møder vi i *Grønbæks* prædikestol, men i tiden 1650–1700 var der mange kirker, der forfaldt. Derfor er der en del inventar fra 18. aarh, f eks altertavlen i *Karup.* Runesten findes flere steder, f eks *Vejerslevstenen, Sal*-stenen. Et anseligt epitafium ses i *Vinderslev.*

Kirkerne paa *Samsø* er anselige med svære taarne. De er af teglsten, stærkt ombygget i gotisk stil, men med romanske kerner. *Tranebjerg* er gotisk, taarnet er yngst, med nedadrettede skydeskaar, alle kirkerne har hvælvinger. Ved Tranebjerg en stor middelalderlig kirkelade, *Besser* har rester af en kirkelade. Altertavler og prædikestole er fra renæssancetiden, særlige rige i *Tranebjerg* og *Nordby.* Alterstagerne i *Kolby* er formet som kronede kvindefigurer, romanske granitfonte.

Tunø kirke er gotisk af granit, taarnet er fyrtaarn. Talrige kirker i stiftet er smukt restaureret i nyeste tid.

Siden 1849 er flg kirker opført i stiftet:

1852: Hobro, 1869: Essenbæk, 1870: Ring (nu brugt som kapel), 1872: Hadsten, 1873: Aaby, 1874: Hørup, valgmenighedskirken Beringmark, Kolt, 1876: Vorup, Ø Tørslev, Voel, 1877: Silkeborg, 1878: Nebel, 1880: Halling, 1882: Holme, 1884: Sdr Galten, 1886: Aarhus valgmgh, Odder valgmgh, 1887: Sct. Pauls k, Aarhus, Skørring, 1890: Storring, Mellerup valgmgh k, 1892: Gludsted, 1897: Engesvang, 1900: Brande (Them), 1902: Sct Peders k, Randers, Handrup, Krogsbæk, 1904: Ørby, Samsø, 1905: Sct Johannes k, Aarhus, 1907: Vrinders, 1909: Ry stationsby (Dover), 1917: Grathe (Torning), 1918: Kolind, 1919: Sct Pauls k, Hadsten stationsby, 1923: Vejlby ved Vivild (genindviet), 1924: Brabrand (do), 1925: Langøre, Samsø, 1926: Sct Lukas k, Aarhus, 1929: Alderslyst k, Silkeborg, 1934: Risskov, 1935: Sct Markus k, Aarhus, 1941: Brædstrup, 1942: Christians k (midl), Aarhus, 1944: Skaade, 1945: Aabyhøj, 1949: Pindstrup, 1952: Sct Clemens k, Randers, 1953: Ulstrup (Hvorslev), 1954: Dronningborg, 1959: Sct Nicolai Kirkekrypt (Vor Frue k, Aarhus), Hampen (Nr Snede), 1958 Christians k, Mariehøj, Silkeborg, Ans (Grønbæk s), 1959: Stenvad (Ørum-G), Møllevangs k, 1960: Fredens k (Viby s) samt Havndal og Assens (Falslev-V).

Det kirkelige liv

Kirkelivet omtales provsti for provsti i det følgende. Blandt biskoppers udtalelser om stiftet skal kun nævnes, at *Peder Madsen* ikke ville være biskop her. Han sagde ved sine »teologiske teer«, at »Aarhus stift var det umuligt at faa samling paa«, jvf Aalborg festskr 1954, s 151, hvor Lindhardt skriver, at P. Madsen ikke brød sig om Aarhus stift, »et vanskeligt og uhomogent stift, prøvekort for alle an-

skuelser og fuldt af spredte elementer, blandt hvilke intet kunne udrettes.«

Biskop, dr *Skat Hoffmeyer* skriver (Aarhuus Stiftstid 15. nov 59):

»I aandelig henseende viser Aarhus stift et broget billede. Flere steder paa Djursland er der stærke centrer for IM; det samme gælder det sydvestlige hjørne ned mod Ejstrupholm. Silkeborg-Viborg-egnen er interessant; her ligger sognenes præg ind mellem hinanden. Eet sted er et sogn 100 pct grundtvigsk, det gaar tilbage til nogle gamle præster; nabosognet er indremissionsk, det stammer fra en smed i længst forsvunden tid. Levring-Hørup sognemenighed er indremissionsk, valgmenigheden (Kjellerup) naturligvis grundtvigsk. Forholdet mellem dem er eksemplarisk. Mange steder har det, man kalder »østjyske forhold« – dermed menes ikke noget smigrende.«

Disse store modsætninger, der synes at karakterisere den øvrige del af Aarhus stift, giver ikke deres præg til Aarhus *by*. Det kirkelige liv i Aarhus by har i disse aartier været præget af stilfærdigt, traditionelt, oftest ret passivt kirkeliv, undertiden dog med eruptioner af forsøg paa at skabe nye former for aandeligt liv – det gælder da baade i dogmatiske variationer, som i det religiøse livs formulering og udøvelse. Stort set maa saadanne aandelige kampe vel kunne tages som udtryk for liv og fornyelse«.

Socialdemokraterne har siden 1920'erne gjort sig gældende i menighedsraadene især i Aarhus og omegn, med bevægede kampvalg i de første aar, senere er det hele faldet til ro. Horsens, Silkeborg og Randers har haft ret stærkt kirkeligt liv, medens kirkelivet i de andre købstæder har været jævnt. Det grundtvigske liv har særligt samlet sig om valgmenighederne (i Aarhus, Odder, Bering, Træden, Mellerup og Vivild), samt om højskolerne, medens IM har faaet stærkest tilslutning mod øst (Djursland, Mols) og i sognene mod vest (Vrads herred). Kirkegangen er stærkest i disse egne, men ligger iøvrigt meget forskelligt, fra minimalt til fyldte kirker. Naar man sammenligner beretningerne fra dette stift med andre stifter, maa man vist sige, at der baade er flere mismodige og flere lysseende præster i dette stift end i de andre stifter.

Lidt fra konventerne

H. P. Christensen, Harlev, fortæller:

Ved min indsættelse indbød provsten (*Jensen*, Lyngaa) mig til at blive medlem af »Konvent for Aarhus og Omegn« (tror jeg, det hed). Pastor *Seidelin*, Aarhus Frue kirke (se »Min Barndomsegn«, s 12) var formand. Blandt medlemmerne husker jeg, foruden provst *Jensen*, *Lindhardt*, dengang andenpræst ved Domkirken, *Zahrtmann*, andenpræst ved Frue kirke, *Lyngbye*, Sct Pauls kirke, *Martensen-Larsen*, Vejlby, *Siegumfeldt*, Søften, *Thomsen*, Brabrand, og *Trojel*, Skivholme. Man samledes hos medlemmerne. Værten serverede emnet, der skulle forhandles, fruen middagen, hvorved hun som eneste kvinde i selskabet præsiderede med formanden ved sin side og af denne blev hyldet i en smuk bordtale. Konventet afgik kort efter aarhundredskiftet – tror jeg – ved en blid og rolig død. »*Aarhus Stiftskonvent*« har jeg kun en dunkel erindring om fra et møde paa raadhuset omkring aar 1900 – det eneste møde i min tid.

Paa initiativ af Skjoldelev-præsten i Lading dannedes sidst i halvfemserne et *nabokonvent* af præsterne *Øhlenschlæger*, Skjoldelev, *Trojel*, Skivholme, *Sparre*, Sjelle, *Jensen*, Storring, og *Christensen*, Harlev. Det udvidedes senere med *Haugaard*, Faarup, *Jørgen Jensen*, Borum, og *Edslev*, Dallerup, der afløstes af *Terkildsen*, ligesom *Øhlenschlæger* afløstes af *Schmidt*, og denne igen af *Boas*.

Til at begynde med var det heldagskonventer, og konerne var naturligvis med. Vi samledes om formiddagen til gudstjeneste, hvorved en af gæsterne prædikede og en anden holdt skriftetale. Efter gudstjenesten middag og samvær i præstegaarden, hvor værten lagde et emne frem til forhandling. Sidst aftensmad og hjemfart. – Det var meget værdifulde og fornøjelige sammenkomster, ikke mindst, fordi vi var forskellige baade i alder og i kirkeligt syn, og først under verdenskrigen gik de i staa som saa meget andet.

Omkring 1919 havde vi – tre–fire præster – sat hinanden stævne i Aarhus for at drøfte muligheden af at faa dannet et konvent for et større omraade. Vi blev enige om at kalde barnet »*Det grundtvigske Konvent for Aarhus og Omegn*« og at sende skriftlig indbydelse med redegørelse for formaalet ud til alle de præster i Aarhus videre omegn, som afstanden fra Aarhus ikke kunne hindre i at være med, og som antagelig ikke ville føle sig fornærmede ved at modtage en saadan »grundtvigsk« indbydelse.

Tilslutningen til det første konventsmøde var langt over forventning. Det var overdraget mig baade at udsende indbydelserne og ligesaa, udover hvad der heri kunne siges, til velkomst at forklare, hvad vi ville og ikke ville. En episode, som forefaldt straks efter min lille velkomsttale, kan maaske være oplysende. En yngre præst ytrede tvivl om, hvorvidt han med sin maaske ikke ortotoks grundtvigske indstilling kunne være med, hvortil jeg omgaaende svarede: »Vi agter ikke at staa ved indgangen og spørge om medlemmernes trosbekendelse, ønsker kun selv at være vort kristendomssyn bekendt og byder saa alle, der under lige ret for os alle vil være sammen med os, velkomne i vor kreds.«

Dette konvent, hvorved saavel præstekoner som pensionerede præster og præsteenker er med, bestaar fremdeles under stor tilslutning fra alle lejre, dog missionsfolkene, som har deres eget konvent, undtagne. Det holdes 2 à 3 gange aarlig, indlededes oprindelig med gudstjeneste og altergang; men da tilslutningen hertil blev for lille, begrænsedes det til et eftermiddagskonvent med et indledningsforedrag – undertiden med talere uden for kredsen, kaffebord og forhandling.

Paa lignende maade holdes mange større og mindre konventer i stiftet.

Præsteslægter i Aarhus stift

I *Spentrup-G* var alle præsterne i familie med hinanden 1655–1847. Søren Pedersen Asfærg (af Asfærg-E) var sp her 1655–98, hans datter, Anna Sørensdatter, blev gift med efter-

Stiftsstatistik

	Areal kvkm	Folketal 1960	Kkg gnsn	Antal kirker	Antal faste præster Sp	rkp	kkp	valgm	Mh	Fh	Altergangsprocent 1922 (1926)	1942	1960
Aarhus købst ..	96	119568	2–3	11	8	12	5	1 døvepr	3		19	28	32
Hasle herr		35469	2–5	11	6	2			1	4	22	23	22
Hads herr	392	50171	4	16	10	1		1		10	32	32	32
Ning herr			3–5	12	9	1		1		5	28	21	23
Sabro herred ..	312	16521	2–5	8	4				1	6	27		
V Lisbjerg herr			2–6	8	4				1	7	19		
Framlev herr ..			2–6	11	5				1	13	36		
Voer herr	399	56363	1–5	14	7	1			1	20	33	38	
Nim herr			3–5	9	6	5	1	1 fgs	3	10	40	45	37
Hjelmslev herr..	489	57174	2–5	12	6	1			2	16	26	21	19,3
Gern herr			1¼–12	19	10	4			11	19	57	40	37,1
Tyrsting herr ..	789	24328	2–5	10	6			1	2	14	47	31	
Vrads herr			1½–8	13	7				6	12	48	42	49
Støvring herr ..	304	62908	3–5	14	8	3	2		2	12	33	26	25
Galten herr			3–5	14	7				4	11	22		
Nørhald herr ..	538	30445	3–9	14	7				3	14	37	47	55
Onsild herr			3–6	11	6	1			5	16	30	29	43
Gerlev herr			3–10	10	5				2	9	50	44	67
Ø Lisbjerg herr	398	21716	2–6	10	6				3	13	29	33	29
Mols herr				10	6	1			4	8	53	70	
Djurs Nr herr ..	649	29870	2–10	19	10	1			11	20	57	61	65
Djurs Sdr herr ..			1–8	15	7				6	12	36	29	
Rougsø herr ..	527	25192	4–8	5	3				2	8	41	44	73
Sønderhald herr			2½–10	25	11			1	9	29	40	34	46
Lysgaard herr ..			3–12	16	8			1	11	10	63	55	70
Hids herr	862	37503	2–5	9	5				4	10	47	46	30
Houlbjerg herr..			4–6	13	6				2	11	32		
Samsø-Tunø herr	117	6595	3–8	8	6				1	6	39	32	31

	Menighedsraad 1960 IM	Gr	Soc	u p
Aarhus	9 56 fællesk		39	11 andre
Hasle	6		22	47
Hads	2	14	16	66
Ning	1	6	31	72
Sabro	3		13	33
V Lisbjerg				37
Framlev	2	32	7	26
Voer	5	19	7	60
Nim	15	20	15	19
Hjelmslev	12	32	19	22
Gern	33	40	29	46
Tyrsting	9	16	5	36
Vrads	25	39	6	11
Støvring	10	2	25	59
Galten	11	19	24	35
Nørhald	25	8	12	39
Onsild	11	2	27	42
Gerlev	14	14	7	21
Ø Lisbjerg	5	6	17	32
Mols	12		1	47
Djurs Nr	43	12	8	62
Djurs Sdr	18	15	10	50
Rougsø	9		1	21
Sønderhald	25	4	16	80
Lysgaard	44	31		25
Hids	13	16	2	28
Houlbjerg	12	8	10	43
Samsø-Tunø	2	4	7	27

manden, Hans Mortensen Brøchner (sp her 1698–1710). (Han skænkede en altertavle til S kirke som tak, fordi han slap uskadt, da hans vogn blev knust af et træ). Hans datter, Kirstine Hansdatter Brøchner, blev gift med eftermanden her, Arild Nielsen Friis (sp her 1710–58), han efterfulgtes af Hans Mortensen, Brøchners sønnesøn, Hans Pedersen Brøchner (af Karby-R-H), der var sp her 1758–80 og gift med Arild Nielsens Friis' datter, Ingeborg Arildsdt Friis. Hans efterfølger, Peter Daniel Blicher af Gaverslund (stamt 11), var sp her 1780–1809. Han blev gift med Hans Pedersen Brøchners efterlevende 2. hustru, Mette Marie Sørensdt Wedege (af Randers), og den følgende sp, Niels Bruun (sp her 1810–25), var gift med Hans Pedersen Brøchners datter, Kirstine Marie Brøchner. Derefter fulgte Steen Steensen Blicher, der paa 2 maader var knyttet ved slægt hertil. Peter Daniel Blicher var hans faders broder, og hans hustru, Ernestine, f Berg, var datter af Niels Berg, Vivild-V, som var gift med Christiane Wedege af Randers, søster til Hans Pedersen Brøchners hustru, som blev gift med Peter Daniel Blicher. St. St. Blicher var sp her 1825–47.

I *Trige-Ø* sad samme slægt 1651–1793, idet eftermanden giftede sig med formandens enke eller datter (en enke Cathr. Winding var gift med 3 præster), og fader og søn Bøgh var her 1693–1736 og 1738–73).

I *Ørum-Ginnerup* var præsterne af samme slægt i over 300 aar: Den første præst efter

ref, Rasmus Rytters datter, giftede sig med eftermanden, Jens Ryum, hvis datter giftede sig med eftermanden, Ole Pind, hvis datter giftede sig med med de 3 flg præster: Eftermanden Laur. Rafn, og med hans eftermand, Chr. Breum, og med dennes eftermand, Lars Lidemark († 1694). Hans datter giftede sig med eftermanden, Jacob Cappel († 1742), hvis datter giftede sig med eftermanden, Laur. Heerfordt († 1784), der efterfulgtes af sin søn, Jacob Heerfordt, († 1803).

Slægten *Ingerslev* (stamt 46) stammer fra Tiset sogn og har haft præster i Beder-M, Saksild-N, Barrit-V og Gylling.

Slægten *Jessen* (stamt 47) har i 4 led virket i Grønbæk 1857–73 og 1891–1900 og 1926–52, og sidst: P. Neergaard J, hjpr her 1951–52.

Slægten *Winding* stammer fra Vinding ved Brædstrup og havde efter ref en del præster dér paa egnen, 2 led i Storring-S-G (1718) og 2 led i Ø Velling-H-G til 1745.

Slægten *Sommer* (stamt 82) stammer fra Faarup. Krogsbæk sogn, og vi finder den i Hornslet, 3 led i Mørke-Hvilsager fra 1600–88 og 1703–33, og i 2 led i Gosmer-H 1735–92 samt i Hvirring-H.

Slægten *Heegaard* virkede i 3 led i Nordby, Samsø 1792–1851.

Slægten *Bagger* var sp i Linaa i 3 led: 1797–1819 og 1830–35 og 1899–1911.

I *Vær-N*, hvor den præst, der har virket længst i stiftet i de sidste 100 aar, provst *Høegh-Guldberg*, var sp 1848–1902, sad slægten *Schmidt* som sp i 2 led 1771–1848. I aarene 1771–1902 var der kun 3 sp i Vær.

Nogle eksempler skal endvidere nævnes paa, at samme slægt har været i samme embede: *C. V. Boesen*, Aarhus dk 1854–63 og *E. F. Boesen* smst 1863–77, *C. V. Boesen* og *G. F. Boesen* i Harridslev-A 1862–81 (stamt 12). Paa Alrø var fader og søn af slægten *Brockdorff* sp 1852–92, i Gylling var fader og søn *H. L. Møller* og *Otto Møller* sp 1841–1915. I aarene 1789–1915 var der kun 3 sp i Gylling, hvor der kun har været 13 sp siden ref. I Sejling-S var der 3 præster efter hinanden af navnet *Møller* 1855–94. I Værum-Ø sad fader og søn efter hinanden 1720–87 af slægten *Vedel*, og i Horsens har ved Klosterkirken *Aage Dahl* 1935 fulgt efter sin fader, der blev sp i 1926.

Et ejendommeligt tilfælde er det, at *T. C. Balslev* (stamt 4) 1880 blev sp i Hvilsted, hvorfra han 1889 forflyttedes til Tiset, hvor han døde 1919. 1923 blev hans søn, L. L. B, udn til sp i Tiset, og 1933–43 var Hvilsted lagt som anneks til Tiset, saa L. L. Balslev har været sp samtidigt i begge sin faders tidligere embeder i 10 aar.

Slægten *Zeuthen* stammer fra Søften. Den blev fortrinsvis en fynsk præsteslægt, der har kun i Aarhus stift været 3 præster af denne slægt (fader og søn) i Gangsted-S (1690–1737) og 1 i Grenaa.

Under den tyske besættelse var 6 præster arresteret af tyskerne.

Sognepræst *Aage Dahl* blev arresteret 27. marts 44, og der kom en meningsløs meddelelse i pressen om misbrug af kollektmidler. Førtes til Horserød, senere til Frøslev, derfra til Neuengamme.

Provst *H. K. Hein*, Grenaa, var »under jorden« 44, blev arresteret 27. sept 44, sad i Kolding arrest, senere i Frøslev, derfra til Sverige.

Pastor *S. G. Jul-Rasmussen*, Galten, blev arresteret 11. dec 44, i Aarhus arrest, derefter i Frøslev, en tid paa Sønderborg sygehus, opereret, atter i Frøslev.

Pastor *C. Bay*, Risskov, arresteret 23. dec 44 i Aarhus arrest, derefter Frøslev.

Pastor *H. P. Christensen, Spentrup*, arresteret 18. febr–1. april 45. Aarhus arrest.

Pastor *J. C. Mørch*, Fjellerup-G, arresteret 28. marts–31. marts 45. Aarhus arrest.

16 præster var »under jorden«, deraf 2 paa særligt farligt arbejde.

Biskop, dr. *Skat Hoffmeyer* var »under jorden« 4. dec 44–13. jan 45, men holdt »underjordisk« ordination i Kragelund 4. jan 45, aarsdagen efter mordet paa Kaj Munk, der blev myrdet i Hørbylunde her i stiftet. Biskoppen deltog dagen efter i frihedsraadets arbejde i Aarhus.

Til Sverige rejste: *Poul Borchsenius*, rkp Randers fra 9. dec 43, *T. Balslev Clausen*, Vejlby-H, og *K. P. Mikkelsen*, hjpr Horsens statsfængsel. Pastor *Borchsenius* udgav 45: »Dansk morgenandagt i Sveriges Radio« og »Den danske kirke i storm«. Pastor *Aage Dahl* har i »Den danske kirke under besættelsen«, 1945, s 134 f, fortalt om sit fangenskab.

Aarhus domkirke led flere gange skade ved eksplosioner. Ved *Astrup* kirke var der en ildkamp 27. april 45. Klokken blev ramponeret.

Vorup præstegaard blev medtaget ved bombeangreb. Mange skoler, missionshuse og forsamlingshuse var beslaglagt. *Aarhus* stiftsprovstebolig, Vor Frelsers præstebolig, *Horsens*, var helt eller delvis beslaglagt.

Ogsaa præstegaardene i Voer, Onsild, Falslev, Harlev, Vivild var udsat for former for beslaglæggelse.

Pastorinde *Boeck*, Aarhus, blev saaret under ildkamp 5. maj 45 paa Bispetorvet i Aarhus og døde dagen efter.

Pastor *H. Meinhardt-Jensen*, Vellev, blev interneret 5. maj 45.

Af Aarhus stifts bispe- og kirkekrønike

Et kort overblik

Biskop, dr Skat Hoffmeyer siger, at medens Haderslev stift er præget af »den store historie«, er Aarhus stift kun præget af »den mindre historie«. Her maa den kirkelige geograf gaa i detailler.

I. Indtil reformationen

Aarhus stift regnes at være oprettet omkr 948, og den første biskop hed *Reginbrand*. Biskop *Ulkil* (Ulfketel) faldt i slaget ved Fodevig 1134 paa kong *Niels'* side. Efter *Arild Huitfelds* krønike skal han have bygget en trækirke 1102 ved Aarhus strand og samtidig have flyttet byen fra Lisbjerg til dens nuværende plads. *A. D. Jørgensen* fortæller (Nord kirkes grundlægg, tillægg, s 81 f) at *Ulkil* til ære for de af *Erik Ejegod* skænkede Nikolaus-relikvier afløste den gamle bispekirke, *Trefoldighedskirken*, med en Sct Nicolai kirke. Biskop *Eskil* døde paa vendertog c 1166. Han støttede ligesom kong Valdemar I den kejserlige modpave (octavianerne). Han grundlagde Cistercienserklostret i *Sabro* (som datterkloster af Vitskøl), det blev flyttet til *Sminge* 1161 og fandt sin endelige plads i *Øm*, Rye sogn. Biskop *Svend* († 1191), var en af Absalons ivrige hjælpere under Vendertogterne. Han blev bispeviet af ærkebiskop Eskil under dennes landflygtighed. Han fik tilladelse til at omdanne Benedictinerklostret i *Veng* (oprettet under Valdemar I) til et Cistercienserkloster, der senere flyttedes til Kalø og endeligt 1172 til Øm. Han skænkede det store gaver, og han begravedes i klosterkirken. Klostret paa tangen mellem Gudenaa og Mossø oplevede en glanstid, var et af landets rigeste, og var især anset i den berømte abbed *Gunners* tid (1216–22). Han blev biskop i Viborg. Biskop *Peder Vognsen* († 1204) var af Skjalm Hvides æt. Han paabegyndte opførelsen af den nuværende domkirke, skænkede sine ejendomme til et domkapitel, skal have bygget Torsager rundkirke. Han nævnes tillige med sine brødre som medlem af Knud Valdemarsøns fornemme broderskab, han efterfulgtes af sin broder, *Skjalm Vognsen* († 1215), der havde været domprovst i Aarhus, han øgede domkapitlets indtægter, men naaede ikke at fuldføre domkirken. Biskop *Ebbe* (1215–24) havde deltaget i Valdemar Sejrs togt til Estland, antagelig som kongens kansler og sammen med ærkebiskop *Anders Sunesøn* knælet i bøn for de danskes sejr. Han nedlagde sit embede paa grund af tiltagende blindhed, men paven gav ham aarpenge af stiftets midler, fordi han »berømmeligt havde røgtet sit tilsynsembede«. *Peder Elafsen* (Olafsen) (1224–46) blev begravet i Øm klosterkirke, som han havde støttet, og hvortil han havde skænket trediedelen af Sødringholm. Han var med paa det berømte Danehof 1241, da jyske lov blev kundgjort, og paa konciliet 1245 i Odense, der udtalte band over dem, der krænkede kirkers eller klostres rettigheder. Der arbejdedes stadigt paa Domkirken, som nu fik navn efter *Sct Clemens*. Før domkirken byggedes, stod der paa strandbredden et kapel, indviet til martyrpaven, Clemens. I disse aar byggedes en række af stiftets romanske kirker, 1227 grundlagdes Sortebrødreklostret i Aarhus, 1261 klostret i Horsens (Graabrødrene) og omtrent samtidig Benediktinerklostret i Glenstrup. Den katolske kirke havde stærk fremgang i 13. aarh. Biskop *Peder Ugetsen* (1249–60) havde overværet kirkemødet i Lyon 1245, og blev efter langvarig strid biskop i Aarhus. Han huskes mest for sin bitre strid med Øm kloster, han deltog paa kongens side i striden med *Jacob Erlandsen*, og var 1259 med til at krone *Erik Klipping*, hvorfor ærkebiskoppen satte ham i band. *Vissing* nonnekloster (Benediktiner fra c 1220), blev plyndret af Abel 1247. Biskop *Tyge I* († 1272 paa Samsø) skal have studeret i Paris; der var stor strid om bispevalget 1260. *Jacob Erlandsen* gjorde ihærdige forsøg paa at faa abbed *Arnfast* udnævnt. Denne var abbed paa Ryd kloster ved Flensborg, blev mistænkt for at have forgivet kong Kristoffer I; han fik halvdelen af domkapitlets stemmer ved bispevalget, blev ikke udnævnt, men fik en irettesættelse af paven. Biskop *Tyge* rejste til Rom og fik pavens stadfæstelse, vendte hjem 1262 med kostbare relikvier, stillede sig paa kongens side i striden med ærkebiskoppen og fik vigtige begunstigelser af paven og af kongen. En tid styrede han Roskilde stift, mens biskoppen dér var landflygtig. Fra 1268 var han faktisk den danske kirkes leder. Ogsaa han havde stridigheder med *Øm* kloster, og her var han ubøjelig haard, baade abbed *Bo* og abbed *Thure* maatte nedlægge deres embeder. Øm klosterkrønike meddeler intet om afslutningen paa denne strid. Klostret var paa den tid et af landets rigeste og mægtigste, men det kom ind i en trængselstid paa grund af stridighederne. Derefter fulgte en række bisper, om hvilke vi ikke ved meget: *Peder*, † efter 1274, *Tyge II*, † 1288, *Johan Askersen*, † 1306. *Esger Juul* (1306–10) blev ærkebiskop i Lund, havde en del af fortjenesten for, at striden mellem Erik Menved og ærkebiskop *Jens Grand* blev bilagt. (Om hans bevægede ærkebispetid i Lund, se KLfN, II, 704). Biskop *Esger Bonde* døde c 1325. Biskop *Svend* († c 1355) beseglede kong *Valdemars* haandfæstning, senere virkede han for at faa den gamle

kongeslægt hjemkaldt og drog til Tyskland 1338 for at forhandle med *Valdemar Atterdag*. En tid holdt holstenerne ham i fængsel. Domkirken brændte, og han fik lov til at bruge en trediedel af stiftets kirketiende til genopførelse af kirken. Biskop *Poul* († 1369) deltog ved Danehofferne i Nyborg 1354 og i Kalundborg 1360. Biskop *Oluf* døde 1386, *Peder Jensen Lodehat* (1386–95) var dronning *Margrethes* trofaste ven. Hun skaffede ham 1362 bispedømmet i Väksjö, hvorfra han flyttede til Aarhus, og 1395 blev han biskop i Roskilde. Han var en af de betydende mænd ved mødet i Kalmar 1397. Om biskop *Bo Porse* († 1424) siges, at domkapitlet havde valgt en anden, men ved dronning *Margrethes* hjælp og ved »en rejse paa eget eventyr til Rom« blev han alligevel biskop. I disse aar stiftedes *Birgittinerklostret i Mariager*. *Ulrik Stygge* († 1449) havde været kannik i Aarhus. Han blev biskop ved pavelig protektion, men betalte ikke sine servitspenge i rette tid, dog løstes han aaret efter af det ham paalagde band, da han indbetalte hovedafgiften. Han kom i strid med kongen om biskop Bos efterladenskaber. Under ham gennemførtes den fulde betaling af bispetiende i Aarhus stift som i de andre stifter ved *Christoffer af Bayerns* dom 1443. Hans kirkelige styre ses i de statutter, som han udstedte. Han gav store gaver til flere klostre. Han ophævede *Vissing* nonnekloster, der var næsten øde, og lagde det under *Vor kloster*, der menes at være stiftet af *Knud den Store* og ansaas for at være landets ældste benedictinerkloster. Andre mener, at det var en del yngre. Det laa ikke langt fra Vissing kloster ved Mossø. Det er meget lidt kendt. Biskop *Johan Iversen Lange* († 1482) havde studeret i udlandet, var af adelsslægt, var 1449 paa kongens vegne i Rom, blev 1440 ærkedegn i Aarhus. Han byggede et kapel til domkirken, hvor han blev begravet, han forhøjede domkirkens taarn og kronede det med et højt spir, og opsatte *Bernt Notkes* prægtige altertavle, hvorpaa han selv er afbildet. Han var en myndig kirkefyrste, spillede ogsaa en politisk rolle. Romerkirken stod i disse aar paa sit højdepunkt i stiftet. Biskop *Eiler Madsen Bølle* (fejlagtigt kaldet Stygge flere steder) nedlagde sit bispeembede 1491 og døde 1500. Biskop *Niels Clausen Schade* fuldførte domkirkens ombygning. Han trak sig tilbage 1520 til fordel for *Ove Bille*, og 1523 søgte han forgæves at mægle mellem Chr. II og jyderne. Han døde 1531 paa Silkeborg slot, som han havde i forlening. – Biskop *Ove Bille* (1520–36) var den sidste romerske biskop. Han var af adelsslægt, en af Romerkirkens ædleste repræsentanter, en mand med et varmt fædrelandssind, men ogsaa et vidnesbyrd om den ringe kraft, hvormed Romerkirken i Danmark evnede at møde reformationen. Han var magister, en lærd mand, 1499 indtraadte han i kancelliet, blev 1506 kongens kansler og spillede som saadan en førende politisk rolle indtil reformationen. Han fik en række embeder og præbender, som han lod bestyre ved stedfortrædere (blev kannik i Roskilde, provst i Lund 1510 og i Viborg 1512). Hans valg til biskop i Aarhus 1520 medførte visse uregelmæssigheder, der krævede pavens dispensation. Han havde ogsaa store verdslige forleninger. Kong *Hans* gav ham sæde i rigsraadet, han deltog i de vanskelige forhandlinger om *Chr. IIs* haandfæstning, var 1514 gesandt hos kejseren. Han mæglede mellem Chr. II og de oprørske jyder, og først 15. marts 1523 sendte han Chr. II sit opsigelsesbrev, da Fr. *Is* hære truede hans stift. Ved kompromisser søgte han derefter at værne kirkens magtstilling, men da *Fr. I* støttede reformationen, var Bille villig til at betale adelens støtte med indrømmelser. Da de katolske bisper var vaklende eller uskikkede, blev Bille »fast hovedet for alt papisteriet«. Romerkirken havde sin stærkeste støtte i rigsraadet i hans mægtige slægt, og han mente, at det ville lysne, da hans fætter, *Torbern Bille*, 1532 blev ærkebiskop i Lund. Men dennes støtte var ikke meget værd. Ove Bille var en hæderlig mand, han var ikke blind for Romerkirkens fejl, hvilket kan ses af, at *Poul Helgesens* skrifter, der krævede ny kirketugt, udgik fra Aarhus i disse aar. Da Ove Bille fandt det hjemlige forsvar for Romerkirken noget svagt, søgte han forgæves at faa dr *Eck* hertil. Bille betragtede mest protestantismen fra et juridisk synspunkt, som et oprør mod lov og ret, men hans milde sind medførte, at han ikke gik haardt frem. »Med taarer« deltog han i hyldningen af *Chr. III* i Rye kirke, men han tjente Chr. III med troskab og offervilje. Bille nød kongens tillid, og var medstatholder i Jylland, førte 1535–36 forsædet i regeringsraadet. Bille blev ikke fængslet ved statskuppet 12. aug 1536, men da han ikke ville gaa ind paa fordringen om at holde biskoppens og kirkens slotte »til kongens haand«, blev han fængslet 10. sept 1536 og ført til Dragsholm slot, senere til Nyborg, hvor han behandledes med ærbødighed. Han var ikke skabt til at være martyr, han beklagede vel i sit hjerte den ny lære og de gamle tiders sammenbrud og rigsdagen i Kbhvn 1536, da kirkens formue blev inddraget og kirkens magt brudt, og han harmedes over, at de løfter, der var givet, blev brudt, men Romerkirken selv kunne ikke opildne ham til kamp. Han fik Skovkloster som len, beholdt sin personlige ejendom. Der vistes ham stadigt æresbevisninger, baandet mellem ham og Romerkirken blev svagere, og ved omgang med *Peder Palladius* fik han øje for det nyes værdi. Han døde 1555 paa Skovkloster og blev begravet i Antvorskov, fulgt til graven af kongen.

II. Reformationen i Aarhus stift

Med »Fra Kirkehus og Skolestue« I, 1936, s 10 f (A. Petersen) m m som hovedkilde, skal dette vigtige afsnit i stiftets historie skildres lidt udførligere:

»At bestemme tiden for reformationsrørets første begyndelse i Danmark eller i Aarhus stift er umuligt. Rygtet om begivenhederne sydpaa har næppe været længe om at naa herop. Baade rejsende klerikere og handelsmænd har kunnet fortælle om det begyndende kirkelige opgør, og Luthers modige optræden paa rigsdagen i Worms i 1521, hvor den unge prins Christian (senere Chr. III) og hans hofmester Johan Rantzau var til stede, har sikkert ogsaa herhjemme gjort indtryk paa dem, der var begyndt at ængstes for kirkens frem-

tid. Dem var der nemlig ikke saa faa af. Naar Aarhus-bispen *Niels Clausen Schade* (biskop fra 1491–1520) sammen med andre af rigets biskopper lod trykke et nyt breviarium, saa skal det vist ikke opfattes som andet end et forsøg fra den kirkelige administrations side paa at skabe en ensartet gudstjenesteordning.

Politik har ogsaa dengang – nøjagtig som i vor tid – spillet en stor rolle i kirkekampen. Christian II's og adelens »kirkelige« interesse var i høj grad politisk bestemt. Kirken var bleven en stat i staten og en økonomisk faktor af rang som ejer af to femtedele af hele Danmarks jord. Det var forbi med aaret 1536 til held for kirkens hele arbejde. Men som forholdene laa i Christian II's tid, maatte det trække op til en styrkeprøve mellem kongemagten og kirken; og med denne styrkeprøve for øje besatte kongen flere bispeembeder med kgl kancellisekretærer. Saaledes blev Aarhus bispestol besat med den kgl kansler *Ove Bille,* som imidlertid blev en af datidens mest respektable kirkemænd. Ved biskoppens side stod prælaten *Jørgen Pedersen Samsing,* ikke af forveksle med den Jørgen P. Samsing, der studerede i Wittenberg 1532 og fra 1538 til 40 var professor ved universitetet og siden blev sognepræst for Besser og Onsbjærg samt provst paa Samsø.

1521–33 fungerede Samsing som Ove Billes kansler. I anledning af Herredagen 1530 i København bliver han sendt til Tyskland for at hente nogle »aristoteliske lærere« herop til støtte for det papistiske parti; én af dem er gaaet over i historien under det navn, som hans evangeliske modstandere har hæftet paa ham: *Niels Stagefyr.* I 1536 deltager mester Jørgen Samsing i kirkeordinans-forhandlingerne som kapitlets afsending. Sin plads i kapitlet beholdt han ogsaa efter 1536. I 1548 døde han som forstander for hospitalet. Hvorvidt han efter nyordningen har forandret sit kirkelige syn, kan ikke oplyses. – Endvidere hørte til kredsen omkring Ove Bille lektor *Christen Muus* og fremfor alt karmelitteren *Poul Helgesen,* som i 1522 efter sin berømte prædiken paa Københavns slot over Herodes og Herodias maatte flygte fra København for at undgaa kongens vrede. Som leder af det under Christian II oprettede og af kongen støttede Karmelitter-kollegium i København har han ved sin paavirkning af eleverne banet vej for reformatorernes tanker. I Skibykrøniken fortæller han med bitterhed om de elever, som faldt fra: »Kun kødets lyst,« skriver han, »forledte de uslinge til at falde.« Iblandt de saaledes omtalte nævner han broder *Ole Pind* fra Aarhus, der var uægte født, det vil sige søn af en kleriker, og broder *Markus Pedersen,* ligeledes fra Aarhus. – Da Luther saa bliver lyst i band, tager Poul Helgesen afgjort afstand fra den lutherske bevægelse, og omtaler den som djævelskab og meget andet slemt. – Efter Poul Helgesens omtalte prædiken unddrog kongen Karmelitterkollegiet sin finansielle støtte og drev dermed forstanderen i armene paa de katolske bisper. Og under sit ophold i Aarhus støttede han opgøret imod kongen af alle kræfter. Efter Skiby-krøniken var rigsraaderne tilsagt til en Herredag i Aarhus den 25. januar 1523, »St Pauls omvendelsesdag«. »Men da nørrejyderne erfarede, at kong Christian ville komme til Aarhus med en stor troppestyrke, som nylig var hidkaldt fra Tyskland, og at kærrebøsser, bøssekrudt og kugler førtes i forvejen, hvormed han ville tage straf over dem, dersom de flygtede til deres borge, saa kom de ham i forkøbet og holdt selv en sammenkomst i Viborg, hvor de sammensvor sig om »med al magt at modsætte sig kong Christians utaalelige tyranni.« Disse begivenheder har Poul Helgesen haft sin store andel i. Under opholdet i Aarhus har han ogsaa staaet i forbindelse med Morten Børup. Der findes spor af et brev, som viser, at han med denne har drøftet gejstlighedens havesyge, deres verdslige og forargelige liv og hoffærdige væsen. – Ogsaa senere har han iøvrigt haft forbindelse med Aarhus, idet 4 af hans stridsskrifter blev trykt i det af kannik og bogtrykker *Poul Reff* oprettede trykkeri, som var i virksomhed i 1530–33. Poul Helgesen, som under sit ophold her i staden boede i det Karmeliterkloster, som i 1541 blev nedrevet, da borgerne efter en ildsvaade fik lov til at hente byggemateriale fra klosterets bygninger, har altsaa været med til at gøre Aarhus til en katolicismens hovedfæstning i Jylland.

Omkring 1523 sporer man endnu ikke nogen folkelig bevægelse af reformatorisk art. I hvert fald har ifølge Skiby-krøniken »Lutheriets gift« bredt sig over hele Jylland i aaret 1526. Herom har vi ogsaa flere vidnesbyrd fra Aarhus stift. I stiftets nordlige del (Randers eller Grenaa?) optraadte en mand, som hedder *Simon Skonning* (Skaaning). Biskop Bille advarer i et brev imod ham som en »dravelsmand«, der fører upaalidelig tale. Denne Simon Skonning blev i 1529 ved lensmanden paa Kalvø *Erik Eriksen Banners* hjælp sognepræst i Torsager (død 1562), efter at Knud Eriksen frivilligt havde resigneret.

Foruden Erik Banner havde reformationen en meget stærk støtte i den mægtige rigshofmester *Mogens Gjøe.* Poul Helgesen kalder spottende Erik Banner »Mogens Gjøes abekat«. Det var Mogens Gjøe, der paa Christian II's kroningsdag den 11. juni 1514 paa dennes vegne blev viet i Bryssel til den 13-aarige prinsesse Elisabeth af Burgund. Efter kongens flugt sluttede han sig snart til *Frederik I.* Det har uden tvivl haft en ikke ringe virkning paa Aarhus-egnen, at rigets mægtigste mand, som foruden andre godser ejede Clausholm og Skærvad og var bleven lensmand paa Skanderborg, havde sluttet sig til reformationsbevægelsen. I 1526 brød han – sammen med Frederik I – fastebestemmelserne, og selv nød han nadveren under begge skikkelser. Hans huskapellan *Peder Thomesen* havde iøvrigt i 1523 under et studieophold i Wittenberg boet hos Luther. I 1528 blev han sognepræst i Salling, hvor han menes at have været med til at udgive digtet om Peder Smid og Atzer Bonde. Han bliver 1537 af Bugenhagen indviet som evangelisk biskop (superintendent) for Vendsyssel og boede som saadan først i Nykøbing M, senere i Thisted.

Af Aarhus stifts købstæder er Randers og Horsens stærkest grebne af det nye.

Allerede 1527 møder vi i *Randers* en evangelisk prædikant ved Navn *Henning Baltzer-*

sen, som var munk i Graabrødreklostret. Byens borgere udvirkede, at der blev udstedt kgl kalds- og sikkerhedsbrev for ham. Han synes at have benyttet byens daværende hovedkirke St Clemens, som blev nedbrudt efter reformationen, og menes at have været medvirkende, da byfogden i 1530 skaffede sig adgang til Graabrødreklostret og munkene blev fordrevet af Mogens Gjøe – som det hedder: efter henstilling fra kongen. Senere er Henning Baltzersen vistnok bleven flyttet til Vor Frue, ogsaa kaldet slotskirke eller Dronningborg kirke. – Poul Helgesen meddeler, at Randers by 1530 lod sig forføre og forvandle fra den menige kristendoms tro og lærdom af »tvende ulærde mænd og forsorne skalke, en graamunk, broder Niels, og en selvgjort præst«. Denne selvgjorte præst er »hr Matts af Randers« eller *Mads Lang.*

En kendsgerning er, at *borgerne* i Randers har været stærkt grebet af det lutherske røre. Borgmester *Niels Hammer* maa her særlig nævnes. I 1531 opholder Poul Helgesen sig i Aarhus. Man var paa dette tidspunkt ved at nedlægge messen i Randers under Niels Hammers førerskab. Biskop Ove Bille og Poul Helgesen gjorde, hvad de kunne for at hindre Niels Hammers planer og sender ham Poul Helgesens skrift til Københavns Magistrat »En kort undervisning paa den hl messe og hendes brug mod nogle ny messedræbere med at føje tilhæng om samme messe af broder Paulo Helie Carmelita«. Man indbyder Poul Helgesen til at komme til Randers, saa han kan forklare enkelte steder i bogen. Da han ikke føler sig helt sikker, foreslaar han, at Randers raad og prædikanter kommer til Aarhus og disputerer med ham i biskoppens overværelse. Spottende havde han nemlig svaret paa indbydelsen fra Randers: »Hvem skal være dommer? Vel ikke Niels Hammer? Jeg er bange for, at man udi kirken ikke vil agte meget paa, hvad Niels Hammer mener.« – Men hvis Randers-mændene ikke ville komme til Aarhus, skulle han snart af Luthers skrifter samle steder sammen, som skulle hjælpe dem til at faa øjnene lukket op for sandheden. Messen skulle de vogte sig for at ophæve. Den skulle snart faa saadanne talsmænd, som kunne lukke munden paa Niels Hammer. Sit løfte om at vejlede borgerne m h t messen indfrier han med et skrift, som i 1531 bliver trykt i Poul Reffs trykkeri i Aarhus: »En kort og kristelig undervisning paa det hemmelige stykke i messen, som kaldes kanon, med et føje brev til borgmestre og raad i Randers.«

Altimens har reformationsrøret ogsaa bredt sig i Randers amt, hvor enkelte præsteembeder besættes med luthersk-sindede mænd. Tidligere skriver paa Kalø *Jens Skytte* bliver ved Erik Banners hjælp sognepræst i Grenaa i 1531, og samme aar dukker en aarhusiansk haandværkersøn *Peter Remsnider* op som sognepræst i Karlby-Voldby. Han havde faaet sin uddannelse i Aarhus og en tid lang været korvikar ved domkirken.

Ogsaa i *Horsens* er det vanskeligt at konstatere reformationsrørets begyndelse. Men byens betydning som havne- og handelsby lader formode, at man tidlig har været vidende om Lutherdommens fremgang. I byens historie har Johanniter- og Franciskanerklostret spillet en stor rolle. I 1529 blev der i Graabrødreklostret (Franciskanernes dragt er graa. Dominikanernes sort) afholdt et ordenskapitel. At det lutherske røre dér har været paa tale, er givet. I et brev af 8. maj 1530 omtaler bogtrykker Johan Vingaard i Viborg en hr Herman, som har »en lille og dog god Christi Hjord i Horsens«. Det synes imidlertid her at dreje sig om landsbyen Horsens i Kær herred, Aalborg stift, og præsten Herman Cortsen, som virkede dér til 1547. (Se pastor Dahls afhdl.: »Horsens sognekirke og sognepræst paa reformationstiden«.) Graabrødreklostret bliver i hvert fald 1532 af kong Frederik I overdraget byen; kirken skal være sognekirke, klostergaarden skal anvendes som præstebolig, hospital og skole. Munkene havde nemlig med fraflytning for øje begyndt at sælge byggemateriale fra klostret. Allerede 1530 havde kongen lovet borgerne, som langtfra stod velvillige overfor munkene, at de skulle faa alle klostrets jorder og gaarde i byen tilbage, naar munkene have forladt byen. Adelsmanden *Manderup Holck* til Barritskov, hvis forfædre havde grundlagt klostret, ydede munkene megen støtte. Men 1532 er deres saga ude. – Sognepræst ved Klosterkirken (senere ogsaa ved St Ibs kirke) bliver i 1532 *Peter Borgsmed,* efter sin fødeby Ry ogsaa kaldet Ryanus († 1572), se pastor Dahls afhandling. Fra P. Borgsmeds haand stammer en lille bog: »En liden indgang i skriften« og følgende bordbøn (gengivet med smaa rettelser efter Brandt og Helweg, Dsk psalmedigtning):

»Velsigne, ja det skal Herren gøre,
fordi hans godhed er os alle tilrede.
Salig den mand, som sig paa ham forlader,
De hungrige hans sødhed saa idelig smager.
Han bespiser alle kreatur,
Han giver dem nok hver efter sin natur.
Thi vil vi nu alle
hans navn af hjertet paakalde.
O Fader, i din rundhed
til liv og sjæl giv evig sundhed
und os, at vi saa bugen mætter,
at vi ej mister de evige retter,
hør os, Fader kære!«

Fra købstæderne har den lutherske bevægelse bredt sig til landsognene dels gennem samtaler mand og mand imellem, dels gennem rejsende prædikanter, smaaskrifter, flyveblade og satiriske digte. Selvfølgelig har ogsaa de danske bibeloversættelser af *Hans Mikkelsen* (1524) og *Christiern Pedersen* (1529) haft stor betydning. I hvert fald kan man i 1530 tale om en virkelig folkebevægelse.

I de følgende to aar raser borgerkrigen i landet. I det nordlige Jylland dukker *Skipper Clement* op som oprørernes anfører. Men Aarhus stift forbliver uberørt af de krigeriske begivenheder i grevefejden bortset fra oprørernes fremrykning mod Randers efter de jyske adelsmænds nederlag ved Svenstrup.

Efter borgerkrigen kunne *Christian III* holde sit indtog 6. aug 1536 i København efter en frygtelig belejringstid. Den kun 33-aarige konge stod nu overfor et mægtigt genrejsnings-

arbejde. Men kongen viste sig at være en handlingens mand, og begivenhederne falder nu slag i slag. Der skulle skaffes penge til Johan Rantzaus lejetropper og helst straks.

I konsekvens af recessens og haandfæstningens bestemmelser indkalder kongen et »generale concilium«, en kirkekommission, som skal tage sig af nyordningen af de kirkelige forhold. Resultatet af forhandlingerne, som fandt sted i Odense og Haderslev, blev *kirkeordinansen,* som i april 1537 blev forelagt Luther og hans medarbejdere i Wittenberg. Den 2. september sættes den i kraft, efter at Bugenhagen i samarbejde med kanceliet havde revideret i udkastet. Blandt kirkeordinansens underskrivere møder vi fra Aarhus stift: *Mads Lang,* som tegner sig: Matthias Longus, ecclesiastes Randrensis, og »Hr. *Peder Storm* aff Haarssens«. Stiftet har været ret fyldigt repræsenteret, idet domkapitlet alene har haft tre repræsentanter, nemlig kantoren mag *Jørgen Samsing,* kannik *Jens Olufsen* og kannik *Anders Glad,* som var en ven af reformationen. Hans underskrift mangler af en eller anden grund. Magister Anders eller Anders Glad omtales iøvrigt som »en fremragende forkynder af Guds ord«, »i al videnskab bevandret indtil det mirakuløse, dog blind længe før døden« (død 1577): Ogsaa *Peder Borgsmed* er medlem af kommissionen og to Aarhus-præster: Mag *Niels Jacobsen* fra Frue kirke og mag *Torkild Abildgaard.* Sidstnævnte har været en af Morten Børups disciple, blev 1515 immatrikuleret i Rostock, hvor han formodentlig ogsaa er bleven magister. 1520 blev han vikar i Aarhus, senere kannik og rektor ved domskolen; han omtales som en anset skolemand og er den første lutherske sognepræst ved domkirken.

Den dag, kirkeordinansen sættes i kraft ved kongens underskrift, altsaa 2. september 1537, er de syv første lutherske biskoppers (superintendenters) indvielsesdag. Indvielsen foretoges af *Bugenhagen* i Vor Frue kirke i København. Blandt de syv er *Mads Lang,* Aarhus stifts første lutherske biskop. Han faar som bolig anvist den syd for domkirken liggende kapitelgaard, medens bispegaarden nord for domkirken bliver bolig for lensmanden. Det var ingenlunde noget let hverv, Mads Lang gik ind til. Men han synes at have været en meget duelig mand og som biskop en flittig visitator. Kirkeordinansen skulle jo bringes til gennemførelse og hele kirkelivet skulle simpelthen lægges om. Hist og her har en katolsksindet præst vel maattet afskediges, men de allerfleste blev i embedet. Det ser ud, som om reformationen er kommen til mange af disse præster som en befrielse i mere end én forstand. Hist og her ser vi ogsaa klosterfolk gaa ud i præstegerningen. Saaledes bliver den sidste abbed over Allingkloster *Hans Hansen (Lauritsen)* sognepræst i Grønbæk-Svostrup, efter at han er bleven gift med en ung pige fra Asmild. Sognepræsten i Aalsø-Hoed *Rasmus Nielsen* (død 1567), Kristrup-præsten *Mikkel, Peter Melchiorsen* i Torning-Karup, *Poul Eeg* i Værum-Ørum, hr *Niels* i Voer, hr *Peder i* S Vissing-Voerladegaard, hr *Ib* i Almind-Sjørslev (død 1561) var allesammen tidligere munke. Endvidere *Peder Nielsen* i Hinge-Vinderslev (død 1558), som kom fra Allingkloster, *Knud Skov* i Haslund-Ølst (død 1558), tidligere Essenbæk-kloster; præsten hr *Søren* i Rye havde været munk i Øm-kloster, og *Villum Pedersen* i Skorup-Tvilum var udgaaet fra Tvilum-kloster.

Blandt præster, som blev i embedet og gik over til Lutherdommen (tidspunktet for deres tilslutning til reformationen ligger meget forskelligt, for manges vedkommende længe før 1536) kan endvidere nævnes, dog med forbehold: Søren Ebbesen i Hammelev (død 1560), Jens Nielsen i Gerrild (død 1545), Rasmus Rytter i Ørum, Niels Truelsen i Nimtofte (død 1560), Søren Bjerg i Rimsø, Niels Jensen Høeg i Øster Tørslev og (fra 1536) Dalbyover, Peder Noer i Blegind-Hørning, Peter Jacobsen i Lyngby-Albøge (kaldt 1534 af biskop Ove Bille, død 1578), Thomas Nielsen i Sal-Gulev, Søren Mortensen i Spentrup-Gassum, Niels Poulsen i Søften-Folby (død 1554), hr Rasmus i Vellev (død 1552). Enkelte har opgivet deres stillinger i Aarhus og er flyttet ud i landsognene; saaledes har Peder Jacobsen i Feldballe, før han kom til Kolind-Ebdrup og Skarresø, været kannik i Aarhus, ligesom Laurits Hansen Fynbo, som imidlertid som sognepræst i Trige-Ølsted beholdt sit kannikedømme og sin bopæl i Aarhus. Anders Ibsen i Skødstrup, kaldet 25. nov 1537, havde været vikar ved Aarhus domkirke og skriver i bispegaarden.

Blandt de embeder, hvorfra vi overhovedet har meddelelser, er yderst *faa* bleven *nybesat* i 1536–37. I Nordby og Kolby (Samsø) tiltræder i 1537 henholdsvis Jacob Hansen (Jensen) og Morten Jensen. Ogsaa Tranebjærg faar s aar en ny præst, som hedder ?? Nielsen. Peder Lincher i Aarslev-Hørning og Søren Mortensen i Agri-Egens tiltræder i 1536.

Vi befinder os iøvrigt paa den tid, hvor dansk præstegaardsliv begynder. Coelibatstvangen er falden bort, og mange af de første lutherske præster afløses i embedet af deres sønner eller svigersønner. I Randlev-Bjerager faar Niels Nielsen sin søn Søren Nielsen til eftermand, og saaledes kunne der nævnes mange eksempler.

Det varede selvfølgelig *meget* længe, inden katolsk tankegang ogsaa kun tilnærmelsesvis var udryddet. Præsternes vigtigste hjælpemidler i embedsgerningen var selve kirkeordinansen, som udkom i dansk oversættelse 1539 og blev genudgivet 1542 som »den rette ordinans«, og de danske reformatorers skrifter, særlig Hans Tausens postil. Hist og her har der ogsaa eksisteret bøger af tyske reformatorer. I Øm-klosters inventarium af 1554 findes der blandt abbed *Peters* bøger en række skrifter af Luther, Brenz, Oecolampadius, Pomeranus (Bugenhagen). Men selvfølgelig har alle disse hjælpemidler, iblandt hvilke ogsaa Peder Palladius' oversættelse af katekismen maa nævnes, og heller ikke superintendenternes visitatser, kunnet bøde paa den prædikenød, som har præget efterreformationstidens kirkeliv. Hist og her har man vel med rette kunnet synge om »evangelii klare dag«, men mange steder har det i kirkelig henseende staaet sløjt til, hvilket ogsaa fremgaar af et brev, som Mads Lang sendte kongen omkring 1540

angaaende sædeligheds og kirkeligheds fremme i stiftet.

Selv har han tilsyneladende været en flittig mand ogsaa i sit studerekammer. Han synes forholdsvis sent at have taget magistergraden; i hvert fald bruger han titlen først efter 1540. Noget fedt embede var det ikke, han fik, dog fik han 1540 ejendomsbrev paa en »øde gaard, kaldet Helligaandsgaard, vest for Immervad og Per Olsens gaard«, idet han dog skulle betale visse afgifter til hospitalet. Senere kommer flere »benaadninger« til, f eks Møllerupgaard i Lisbjerg sogn.

Mads Langs grav findes i Aarhus domkirke, ingen ved hvor, men hans ligsten er at se ved pillen til venstre for hovedindgangen.

Kilder: Artiklerne i »Kirkeleksikon for Norden«, J. Oskar Andersens Afhandlinger over reformationen i Danmark, Kirkehistoriske samlinger, Wibergs Præstehistorie, Rørdam: Monumenta hist Dan og Danske kirkelove, Erslev og Mollerup. Kong Frederik I's registranter, Vilh. Marstrand: Horsens kirker og præster (i Aarh stifts hist aarb), Fra Randers amt. Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende højmiddelalder, 1936, samt ovennævnte afhandling af pastor A. Petersen.

III. Efter reformationen

Biskopper 1537–1845

Mads Lang, 1537–57, se ovf s 21 og 22.

Reformationen trængte her i stiftet igennem i *Randers,* hvor præsten *Mads Lang* (Matthias Lange eller Schade) var en varm luthersk prædikant. Et brev fra 1530 (Khst saml, 2 r V, 790 f) viser det. Rigshovmesteren, *Mogens Gjøe,* var protestanternes beskytter (og »munkenes pest«). Poul Helgesøn kaldte 1531 Mads Lang for »en selvgjort præst« da han ikke var ordineret af nogen katolsk biskop. Men fra 1529 var Lang præst ved Graabrødre kirke i Randers, og da den første lutherske superintendent skulle udnævnes for Aarhus stift, valgte man ikke en præst fra Aarhus, men *Mads Lang* til Aarhus, hvor han virkede til sin død april 1557. Som provst ved Domkirken ansattes *Terkild Abildgaard,* der havde været kannik. Han døde omkr 1565 (hans søn Peder Terkildsen Abildgaard var sp ved Domkirken 1571–1605).

2. 1557–88: *Laurids Bertelsen,* havde været rektor her og sp ved Vor Frue kirke her, en helstøbt personlighed, der optraadte djærvt over for adelen. Han var en bondesøn fra Hardsyssel.

3. 1588–91: Mag *Peder Jensen Winstrup,* * 1549 i Kbhvn, tog magistergraden i Wittenberg, blev 1576 læsemester ved Aarhus Domkirke, 1578 sp ved Helliggeist kirke, Kbhvn. Han blev forflyttet herfra Aarhus til at blive Sjællands biskop og døde 1614. Han var en fredselskende mand, der mente at maatte bøje sig for den frembrydende ortodoksi og kongens voksende magt inden for kirken. Han var vist *Niels Hemmingsens* discipel og kom senere ud for angreb i den anledning. Han var ikke særligt betydelig. Han udgav mange ligtaler, samt homiletiske anvisninger til bededage.

4. 1591–93: *Albert Hansen,* * i Kbhvn, søn af biskop *Hans Albertsen,* blev 1582 sp ved Sct Nicolai kirke, 1586 hofpræst og holdt som saadan ligtalen over Fr. II i Antvorskov.

5. 1593–1626: Mag *Jens Gjødesen,* * 1550 i Ribe, blev And. Sørensen Vedels efterfølger som slotskapellan i Kbhvn 1581, sp Sct Nicolai kirke 1590, døde som jubellærer 1626. Han var den første mere betydelige mand paa Aarhus bispestol, en bibelstærk og fyndig prædikant. Som biskop deltog han i vigtige forhandlinger angaaende kirke og skole; han prøvede omhyggeligt præsternes kundskaber og evner til deres gerning. Han havde et vaagent øje for brist i præsternes og menighedernes sædelige liv.

Han var præget af den ældre Lutherdom i dens sunde, folkelige form, men ogsaa af Aarhundredets begyndende pessimisme, en ivrig bekæmper af tidens moralske raahed og kristelige uvidenhed. For at fremme kristenlivet i sognene anbefaler han f eks præsterne at holde særlige onsdagsgudstjenester i fasten, men – føjer han til – hver præst maa selv se til, at gudstjenesten ej varer over 2 timer, »thi I vide selv, at bønderfolk er aldrig mer utaalmodige ved tiden end i Guds hus«. Saa er baade præsten og den almindelige mand i sognet karakteriseret, saa vi ser dem for os! Gjødesen var en stor prædikant, der i modsætning til de fleste af sine samtidige taler et jævnt og levende sprog, selv om hans prædikener efter tidens smag er lange og meget rige paa skriftsteder.

Han tilhørte teologisk den filippistiske retning uden dog at dele dens kryptokalvinske sympatier. Han var meddommer 1614 over *Oluf Koch* og tog del i bedømmelsen af *H. P. Resens* forsvarsskrift: »De sancta fide«. Han var betænkelig ved Resens spekulative standpunkt. 1616 var han med i kommissionsdomstolen over biskop *Hans Vejle.* Med iver søgte han at hæve præsternes dannelsesstandpunkt. Man har en protokol med de opgaver han forelagde ordinanderne. Han holdt jævnligt teologiske forelæsninger i Aarhus domkirke. Hans ligprædikener og homiletiske skrifter hører til tidens bedste. De giver udtryk for en praktisk, trohjertet fromhed og udmærker sig ved et livfuldt sprog med mange ordsproglige vendinger og folkelige fyndord.

6. 1627–43: Dr *Morten Madsen,* * 1596 i Kbhvn, studerede i udlandet, samlede mange bøger, blev en lærd mand, især i orientalske sprog. Blev 1621 lærer for Kirstine Munks børn og samme aar rektor i Sorø, 1622 blev han slotspræst i Frederiksborg, 1624 kgl hofprædikant og fulgte som saadan Chr. IV paa felttoget i Tyskland. Samme aar som han blev biskop i Aarhus var han medlem af den domstol, der skulle dømme Anna Lykke. 1634 blev han dr theol. Han var ofte mellemmand mellem kongen og Kirstine Munk paa Boller, men mistede efterhaanden noget af kongens gunst. 1634 fik han en skarp irettesættelse for uforsvarlig optræden i embedssager. Han var meget rig, ejede c 30.000 rdl, men mistede det meste under krigene. 1643–44 bortførtes hans bibliotek af en svensk officer, hvis enke senere skænkede dele deraf til Åbo universitet i Finland, hvor bøgerne endnu findes. Selv skrev han ikke meget. Et par disputatser fra hans Wittenberg-tid viser ham som talsmand for den lutherske skolastik, og hans ligprædikener er læremæssigt præget af ortodoksien, i den sædvanlige stil. Han havde en del fjender, navnlig Erik Grubbe til Tjele og klokkeren Hans Hansen Skonning, og efter hans

død blev hans hustru haardt angrebet for en række forbrydelser, men ved dom 1649 blev hun pure frifundet.

Domprovst *Niels Spentrup* († 1636) skænkede 200 rdl til lørdagsaftensang i domkirken. – I den flg tid var der en del uro om embedet som sp ved domkirken. Mag *Chr. Nielsen Bonde,* der 1623 blev sp ved Vor Frue k her (han skulle ægte formandens enke der, men frikøbte sig for 600 rdl, hvilke han undlod at betale) blev sp ved domkirken omkr 1641. Han var svigersøn af biskop Morten Madsen, men blev af Erik Grubbe løgnagtigt beskyldt for omgang med sin svigermoder. Bonde blev derfor afsat, men senere frikendt og derefter lektor theol i Christiania. Magister *Jens Dolmer* havde faaet ventebrev paa kaldet, men mistede embedet, fordi han i drukkenskab havde givet sin elev, Ulrik Chr. Gyldenløve, en lussing. Han var auditør i studenterkorpset under Kbhvns belejring.

7. 1645–60: Dr theol *Jacob Matthiesen,* * 1602 i Aarhus, havde som student en trofast velynder i *Jesper Brochmand,* kom 1623 i huset hos *Holger Rosenkrantz* den lærde som huslærer og sekretær. Studerede i Wittenberg, hvor han følte sig frastødt af studenternes drikkeri og stridsteologi, saa studerede han matematik i Holland, kom til England, blev 1630 prof eloquentia ved Kbhvns univ, 1631 magister, var en sirlig latinsk stilist, skrev smukt latin og skrev om betydningen af et grundigt filosofisk studium. Ogsaa som teolog gjorde han sig bemærket, bl a i en universitetstale om den Augsburgske bekendelses betydning for Norden. 1638 blev han hofpræst, 1640 dr theol. Som biskop nød han stor anseelse, var en meget benyttet taler ved bryllupper og begravelser, hvilket skaffede ham betydelige indkomster (jvf hans »tegnebog« i Dsk mag I, 1745, 218 f). Hans taler er ikke særligt originale, en sammenkædning af skriftsteder, og uden den trohjertethed, som præger andre taler fra samme tid. Han talte stærkt mod det moralske forfald, som ikke mindst Torstensson-krigen havde ført med sig. *Holger Rosenkrantz den lærde* († 1642 paa Rosenholm, se Hornslet) spillede en stor rolle og betød meget for Jacob Matthiesen i hans unge aar. Senere omtaler J. M ikke Rosenkrantz eller de stridsskrifter, som Rosenkrantz' standpunkter (navnlig om retfærdiggørelseslæren) medførte.

8. 1660–64: Dr theol *Hans Brochmand,* * 1621 i Køge, brodersøn af Jesper B, tog magistergraden i Cambridge, giftede sig med en engelsk adelsdame, blev 1649 sp ved Sct Nicolai k, Kbhvn, hvor han fik betydning ved at indføre den saakaldte engelske prædikemaade, der ved sin livfulde form, klare tematiske disposition og fremhæven af etisk-praktiske synspunkter virkede fornyende. Separatisterne (f eks N. S. Chronich) angreb ham for at føre »Satans lærdom«, og de angreb hans hustru for hovmod. Hans myndige optræden bragte ham ogsaa i strid med den spanske gesandt. Da B følte sig for svag til præsteembedet, blev han 1660 prof theol, men han følte sig ogsaa for skrøbelig til dette embede og blev samme aar biskop i Aarhus, hvor han ikke satte særlige spor.

9. 1664–91: Dr theol *Erik Mogensen Grave,* * 1624 i Lund, lektorsøn, havde *Hans Svane* som privatpræceptor, blev en anset skolemand i Lund, 1649 rektor i Helsingborg, 1650 sp i Hornslet og derved nøje knyttet til slægten Rosenkrantz. 1660 kaldte kongen ham til Kbhvn, hvor han blev hofprædikant og var meget yndet af Fr. III, der forærede ham »hest og karosse«, købte Tuxens gaard til embedsbolig for ham osv. Han kaldtes bl a til hoffet for at disputere med socinianeren Lubienitzsky om trinitetslæren og med jesuiterpateren Mollmann. Han var senere med i den kommission, der gennemgik Chr. Vs danske lovs 2. bog og afgav erklæring om vigtige kirkelige spørgsmaal. 1668 blev han dr theol, deltog 1671 i Chr. Vs kroning. Han var berømt som taler, hans ligprædikener er ligefremme og trohjertede, skrevet paa smukt dansk.

10. 1691–1713: Dr theol *Johan Braëm,* * 1648 i Aarhus, havde studeret længe i udlandet, især i Leyden. Sine orientalske studier fortsatte han i England, sine teologiske studier i Wittenberg; han blev 1674 rektor i Helsingør, 1675 magister, 1681 sp i Næstved og samme aar domprovst i Roskilde. 1691 blev han dr theol bullatus og biskop. Han var meget interesseret i stiftets administration, søgte at faa præstelønningerne forbedret, stiftede 1703 en gejstlig enkekasse for Aarhus stift. Han lod konventsalen i domkirken restaurere. Efterlod af skriftlige arbejder kun enkelte ligtaler i tidens stil.

11. 1713–38: *Johannes Ocksen,* * 1667 i Kbhvn, studerede medicin, men da han frelste livet ved operahusets brand paa Amalienborg 1689, valgte han teologien, tog attestats 1690, studerede i udlandet, kom i Tyskland i forbindelse med pietismen. Fra 1693 var han lærer ved hoffet, blev 1694 præst i Flensborg hvor hans tilslutning til pietismen skaffede ham en del bryderier. 1707 blev han hofpræst hos Fr. IV, 1708 meddirektør for fattigvæsenet, samt tilsynsførende for Trankebarmissionen sammen med hofpræst Lütkens.

Som biskop magtede han, trods sin gode vilje, næppe forholdene. Hans egen korrespondance er borte, præsteindberetninger mangler, men af hans efterfølgers notater kan det ses, at forholdene lod meget tilbage at ønske.

12. 1738–64: *Peder Hygom,* * 1692 i Hygum, Sønderjylland, sluttede i sin studentertid nært venskab med brødrene *Hans Adolph og Broder Brorson;* efter sin eksamen blev han hjpr i Lintrup-H, og 1730 sp der. Men da hans gamle fader, der var provst i Hygum, trængte til hjælp, opgav han 1732 Lintrup-H og blev kapellan hos sin fader. Her virkede han som en typisk pietist af den Hallensiske skole, og der blev en stærk vækkelse, som spaltede menigheden i 2 partier, de gammeltroende og pietisterne. De gammeltroende klagede til biskop *M. Anchersen,* Ribe, over Peder Hygoms strenge krav om bodskampens nødvendighed, men Peder Hygom vandt biskoppen for sig ved en udførlig erklæring, der er et vigtigt kildeskrift til oplysning om dansk pietismes lære. 1736 blev Peder Hygom sp ved Vor Frue k i Aarhus, 1737 stiftsprovst i Aalborg, 1738 biskop i Akershus stift, men allerede før den endelige udnævnelse beskikkedes han til biskop i Aar-

hus, hvad han var meget glad for. Peder Hygom blev en af de betydeligste pietistiske biskopper i Danmark. Han var meget nidkær for opvækkelse som i sine unge aar, han ivrede for udbredelse af Pontoppidans forklaring, var meget flittig til visitatser, saa Peder Herslebs ord om, at »han bestilte lidet eller intet« er blot en tendentiøs modstanders uretfærdige karakteristik. Peder Hygom følte sig som generalkirkeinspektionskollegiets haandgangne mand, hvad hans mange erklæringer og indberetninger vidner om. Han besad grundig teologisk lærdom, var vel hjemme i den klassiske litteratur, men optraadte ikke som egentlig forfatter. Han overførte til dansk den kendte tyske salme: Jesus, din søde forening at smage (første gang i Pontoppidans salmebog 1740). Han afslog to gange at modtage den teologiske doktorgrad.

I sine visitatsberetninger fortæller han, hvordan der nu rundt om i sognene er præster, der som »brændende og skinnende lys« slider sig op i arbejdet, især med ungdommens kristelige oplæring; men der er ogsaa steder, hvor folk »er af naturen og den onde vane mere vrangvillige og ubekvemme til at fatte noget godt end andre her i stiftet« som f eks de »taabelige«, der dog kan se, at kirken har ført en energisk kamp for at lede folket ind under kristelig tugt og levemåde – med større eller mindre held. I alt fald går bestræbelserne herfor, de idelige formaninger og revselser, som en rød traad gennem hans myndige tilsyn med sine underordnede. *F. Elle Jensen* skriver (Pietismen i Jylland, 1944, s 82 f): »Modsat H. A. Brorson har han næppe været nogen behagelig og overbærende visitator, hvad hans relationer, der iøvrigt kan rumme en vis, ikke altid helt harmløs humor, noksom giver til kende. Naar det hedder, at Mikkel Lerche i Houlbjerg vel er fuld af visdom, »men om det er den visdom, der kommer herovenfra, tør jeg ikke afgøre« (1740), eller at Th. Hee i Borup kan blive en endnu større mand, hvis han først kan blive et mindre barn (1740), at Schmidt i Asferg prædikede med stor færdighed og »en penetrant skrigende røst« (1742), eller han efter en prædiken af Mt. Jessen i Viby udbryder: »Give Gud, han mente det af hjertet« (1744), forstaar man hans utilfredshed paa disse steder, og at han intet har gjort for at dække over den. Forsømmelser er blevet skarpt paatalt; 1744 maa Ole Winther i Maarslet love at indføre Pontoppidans forklaring, »og skal ogsaa nok vorde efterset, om han derudi vil handle redeligt«, tilføjes der ildevarslende. 1745 blev Chr. Bagge i Tved truet med stiftsfiskalen, hvis han ikke indførte bogen. Men hvor han saa, der arbejdedes ærligt og godt, var han trods sit eget udprægede hallensiske standpunkt rede til anerkendelse ogsaa af ikke-pietister, og han kunne her som tidligere udvise et betydeligt frisind uden hensyn til, om de paagældende var herrnhutisk indstillet eller tilhørte den ældre fromhedstype.

Mod degne og skoleholdere var han meget kritisk, over menighederne lød dommen forskelligt. Visse steder berettes om unge, der kan tale »af egen forfarenhed« som følge af deres præsters undervisning, og om ældre, der har omvendt sig, andre sogne faar et strengt skudsmaal. »Gud se i naade til dette mørke sted«, lyder det i 1741 om Torrild; almuen i Onsild er 1748 »et ugudeligt og haardnakket folk, der intet vil vide af Guds vejes kundskab«, og »de taabelige molboer« stemples 1739 som mere vrangvillige end andre i stiftet til at fatte noget godt.

Nogen stor aand eller stor psykolog var Hygom næppe, og hans bedømmelse af dem, der efter hans opfattelse ikke vandrede ad de rette stier, har ikke været fri for smaalighed, ligesom hans ros tit kunne være forfejlet. Saaledes naar han ved visitats i Mygind 1749 fremhæver præsten Quist for hans kraftige og eftertrykkelige prædiken og skriver, at han gør alt, hvad en lærer kan, for at trykke sandheden i tilhørernes hjerter. Men mandens eftermæle var slet. Hans strid med stiftsprovst Nannestad (se ndf) viser en svigtende vurderingsevne. Men maa hans relationer derfor end benyttes med en vis varsomhed, giver de paa den anden side et billede af ham selv som en trofast og virksom arbejder, og de frikender ham absolut for P. Herslebs haarde beskyldning fra 1747 for lidet eller intet at bestille (J. Møller: Teol Bibl V, 160 f); han har tværtimod været en baade flittig og pligtopfyldende mand, der med iver røgtede sit embede og støttede den kristelige vækkelse, hvor han kunne. Han er utvivlsomt pietismens mest udprægede bispeskikkelse, i hvem baade retningens nidkærhed og ensidighed træder stærkest frem. Han roses iøvrigt for sin imødekommenhed mod mennesker i almindelighed, men naar noget stred med hans samvittighed, var han »ubevægeligere end sten«. Naar samtidig hans venlighed mod præsterne nævnes, og der siges, at han kun brugte magt som yderste middel, er dette dog vist overdrevet; venligheden synes efter det foreliggende kun at have strakt sig til dem, han anerkendte«.

1739 besøgte Gert Hansen Aarhus (Khst saml 5 r, IV, 622). Han beretter om Hygoms imødekommende sindelag og om en god provst (Pontoppidan ved Frue kirke); desuden var der tre »sjæle« i byen. Pietismen fik, modsat i Ribe, aldrig gode kaar her, og en af aarsagerne dertil var sikkert den modstand, den mødte fra den ansete, meget konservative stiftsprovst *Nannestad* (fra 1732) præst ved Domkirken), som hensynsløst bekæmpede den ved enhver lejlighed. Da et reskript af 1. maj 1739 til fordel for katekisationerne stærkt indskrænkede antallet af prædikener paa landet og i de fleste byer delvis afskaffede fro-, tolv- og ugeprædikener, gjorde han indsigelse herimod, og kongen tog saa vidt hensyn til hans argumenter, at en lørdagsbodsprædiken bibeholdtes i Aarhus (Khst saml 3 r, VI, 773 f).

Større gny kom der til at staa af hans kamp med biskop P. Hygom. Den 29. maj 1739 (bededag) holdt Nannestad en prædiken, hvori han bl a sagde, at man maatte bede Gud bevare sit ord og sakramenter uforfalskede trods de mange nye vanskabte talemaader, meninger og katekismusforklaringer, og han beklagede, at ungdommen skulle lide herunder, da nu fremmede lærere begyndte at indsnige sig i andre menigheder (provst Pontoppidan skulle hver 4. søndag prædike og katekisere i domkirken) og drog andre tilhørere til sig,

men de skulle forsvare det for Guds dom. Dette gav biskoppen lejlighed til i et langt brev (den 12. juni) at spørge ham, om ikke en evangelisk lærer skal prædike omvendelse i stedet for at ophidse almuen, om en undersaat bør kritisere en paa kongens befaling indført bog og angribe Vaisenhusets skrifter, sætte folk i griller angaaende nye udtryk uden nærmere forklaring og tale om »en ny tro og lærdom«. Hygom har tit »med særdeles fornøjelse« hørt Nannestad, men naar han sagde, at omvendelse var en saare let sag, der ikke hidførte den »strid, angst, bedrøvelse og pine med sig, som nogle skinhellige nu om stunder giver for«, og derved henviste til tolderen, den fortabte søn og det vildfarne faar, er dette saa gal en udlægning, at den ikke engang burde finde sted hos en af de allervankundigste landsbypræster«, og han anfører derimod David, Manasse, Peter, Paulus, synderinden Luc 7. og blodskænderen i Korinth som eksempler paa en ret omvendelse. Den, der lærer anderledes, er enten meget uerfaren i skriften eller ukendt med Herrens veje, eller ogsaa er hans ondskab og egenkærlighed meget stor. »Tertium non datur«. Til sidst opfordrer han direkte stiftsprovsten til at omvende sig, hvorved han kan blive »et udvalgt redskab«.

Nannestads svar kendes ikke, men de to mænds forhold blev ikke bedre, og 1741 indsendte Hygom til kirkekollegiet en klage over N (den 10. marts). Heri beskyldes N ikke kun for at angribe uskyldige talemaader, f eks saliggørelsens orden, men for af misundelse over ikke at være bleven biskop ved enhver lejlighed at modarbejde sin foresatte. Da Hygom i et synodalmonitum 1740 havde anbefalet Rambachs »Theologia moralis«, tilføjede Nannestad i et provstebrev til sine præster nogle spydige bemærkninger om forfatteren, under bispens fraværelse paatvang han rektoren ved katedralskolen »sine egne kreaturer« til hørere, og han overfusede de kandidater, der talte i kirken, naar deres prædikener ikke som hans bestod af tørre og ufrugtbare kritiker, men af opbyggelige sandheder. »Ve den menighed, der skal have saadan en elendig mand til præst, men dobbelt ve det stift, der skulle have ham eller hans lige til biskop«. Guds kirke trykkes mest af den, der med biskoppen skulle befordre den, og saa længe denne store forhindring findes, kan der ikke ventes synderlig frugt i by og stift, hvor alt hvad der er mod sandheden, tilbeder ham næsten som et orakel. Naar Hygom ikke har klaget før, er det for ikke at give verden anledning til at tro, at han ville skade Nannestad; han ville endog gerne se ham forfremmet til en anden stilling, hvor han kunne være sit fædreland gavnlig »eller i alt fald ikke nær saa skadelig«. Men nu haaber han, der maa raades bod paa forhindringen og modstanden mod Guds rige, eller at han dog selv ved denne indberetning maa »være ren af alles blod«. Vedlagt fulgte som bilag Hygoms før omtalte brev til Nannestad samt hans synodalmonitum med stiftsprovstens bemærkninger.

Kollegiet besluttede nu at afæske Nannestad en erklæring og tilsendte ham derfor den 2. maj en meget skarp skrivelse hvori de indkomne ankeposter opregnedes, uden at deres ophavsmand nævnedes, og der truende tilføjedes, at det ville se slet ud, om dette kom kongen for øre. Men havde man ventet at gøre indtryk paa stiftsprovsten, blev man skuffet. Hans svar (den 19. maj) var en fuldstændig afvisning af klagen. Han skaanede, skrev han, hverken nye eller gamle talemaader, naar de ikke fortjente det, heller ikke katekismusforklaringer, men Pontoppidans bog var indført hos ham. Udtrykket »saliggørelsens orden« anerkendte han. Eventuel uorden ved latinskolen skyldtes biskoppens optræden, og han afviste enhver beskyldning for opsætsighed og bitterhed mod ham.

Det mærkelige skete nu, at kollegiet i sit møde den 1. juni trods de tidligere haarde ord henlagde skrivelsen og ikke foretog videre. Det kan kun skyldes, at Nannestads anseelse har været saa stor, at man har kviet sig ved at rejse sag mod ham. Muligt har han ogsaa haft høje velyndere, som har lagt baand paa kollegiets eventuelle krigslyster.

Om forholdet mellem bisp og stiftsprovst i de følgende aar høres intet; antagelig er det aldrig blevet helt godt, og utvivlsomt har det været en lettelse for Hygom, da Nannestad 1748 blev udnævnt til biskop i Trondhjem.

Stiftsprovsteembedet besattes derpaa med *Chr. Pontoppidan* (1748–65), som efter Beyerholms tidlige død 1738 var blevet Ns eftermand som præst ved Frue kirke og provst for Ning herred, han var pietist og fremhæves stærkt i visitatsrelationen 1740. Han fulgtes ved Frue kirke af *H. Lindegaard* fra Ebeltoft (1748–55), der stod herrnhutismen nær. *Th. Møller* fra Borum, som blev præst i sit kandidataar 1747, udnævntes 1753 til 2. og 1755 til 1. res kapellan ved domkirken og præst for Vejlby. Hygom havde allerede 1747 konstateret en bedring af forholdene i hans daværende kald, og 1753 havde han anbefalet ham til forflyttelse paa grund af hans gode studier, duelighed, velanstændige opførsel og den yndest, han havde erhvervet paa egnen (Kkst saml 3 n, V, 709). I begge Aarhusembeder kom efter ham *Bagge Eilertz*, hvem biskoppen muligt kendte fra Ribe (student 1734). Efter 1746 at have taget eksamen blev han 1749 missionær i Varanger og derpaa res kapellan i Vardø. Han skildres som from og godmodig, men svagelig. Før sin indsættelse var han helt melankolsk oprevet; senere blev han suspenderet for ulydighed og fik kapellan. Disse mænd har sikkert været pietister, men kilderne tier ellers om deres virksomhed og i det hele – bortset fra striden mellem bisp og stiftsprovst – om det kirkelige liv i Aarhus i disse aar.

Pietismen mærkedes forøvrigt stærkt i stiftet (se de enkelte sogne), stærkest i Harridslev, Albæk og Haslund-Ølst.

13. 1764–77: Dr theol *Poul Matthias Bildsøe*, * 1710, præstesøn fra Kettinge paa Lolland, blev efter embedseksamen rektor i Svendborg 1730 i en alder af 20 aar. Han blev sp i Torkildstrup-L 1736, sp Garnisons k, Kbhvn 38, dr theol 52, sp Helliggejsts k, Kbhvn, 54, Sct Nicolai k 57, Holmens provst 59, var gift med en datter af biskop Hagerup, Trondhjem. Det siges, at han ved Garnisons kirke »levede ilde« med de andre præster og »havde ingen kærlig-

hed af menigheden«. Han ansaas for »saa lærd i hebraisk, at han ikke kendte en otteskilling fra en tiskilling«, hans prædiken var »temmelig god in res«, men »mælet og gaverne var elendige«. Hans familie kaldte ham lumsk (W II, 190, SD IV, 77). Han udgav nogle eksegetiske arbejder og enkelte prædikener.

14. 1777–88: *Jørgen Hee*, * 1714 i Odense, søn af stiftsprovst H, blev 1738 sp i Allerup-D, hvor han tilbragte 21 rolige aar. Han udsendte her 1. bind af et stort homiletisk værk (Jesu lidelses-, døds- og begravelses historie, 2. og 3. bind udkom 1760–66). Værket skaffede ham velyndere, og han blev 1759 sp ved Sct Hans k i Odense, 1763 stiftsprovst i Odense, 1764 Holmens provst. I Kbhvn gjorde han god fyldest, blev som sjælesørger stillet over for ejendommelige tilfælde, vandt yndest i flaaden og ved hoffet. Han var udpræget konservativ, nært knyttet til enkedronning Juliane Marie og arveprins Frederik, skarp modstander af Struensee, som han ivrede imod fra prædikestolen. Han blev udset til at være den præst, der skulle berede Enevold Brandt til døden. Han gik til dette hverv med stor ængstelse, men uden større vanskeligheder lykkedes det ham at føre den letbevægelige Brandt tilbage til kristendommen. Hee ledsagede ham til skafottet (28. april 1772). I et naivt og mærkeligt skrift »Paalidelig underretning om den henrettede E. Brandts forhold og tænkemaade i hans fængsel« har han fortalt derom. Skriftet blev oversat til svensk, tysk, hollandsk og fransk. Det var nok Ove Høegh-Guldberg, der stod bag Hees udnævnelse til biskop. Han blev en trofast og flittig biskop, var anset for sin dygtighed, en grundig, redelig, arbejdsivrig natur. Som teolog stod han Erik Pontoppidan, Rosenstand Goiske og Guldberg nær, delvis paavirket af den engelske supranaturalisme. Han udgav nogle prædikener og en indledning til sønnen Thomas Hees oversættelse af den engelske biskop Edm. Gibsons hyrdebreve. (Khst saml 6. r, I, 1933, s 53 f, 424 f (Bjørn Kornerup, jvf DBL IX, 509 f).

15. 1778–1805: Dr theol *Hector Fr. Janson*, præstesøn fra Golzwarden i Oldenburg, studerede i Gøttingen, blev hovmester for grev D. Reventlows børn 1758, tysk slotspræst i Kbhvn 1766, tysk hofprædikant 1772, tillige professor i teologi 1774, dr theol s aar, blev 1782 medlem af generalkirkeinspektionskollegiet, og ved Balles afgang 1783 summus teologus. Hans tilhørere berømmede ham for hans »smagfulde foredrag«, han gjorde stoffet tiltrækkende, hans exegese var noget vidtløftig, hans »Compendium theologiæ naturalis« (1778) vidner om en klar, ikke synderligt dybtgaaende begavelse, han indtog et konservativt standpunkt, en supranaturalisme, der vendte sig mod forsøg paa at »fortynde kristendommen« til en række almenreligiøse sandheder. J. H. E. Bernstorff berømmede ham som en »udmærket prædikant, skabt for hoffet«. Hans prædikener var klare, vel disponerede. Guldberg satte pris paa ham og lod ham skrive en skarp recension af Chr. Bastholms Nye Testamente-oversættelse. Efter 1784 kom han, der hidtil havde staaet noget i skygge, til at spille en større rolle, f eks ved ændringerne af universitetets styre, blev 1786 universitetets prokansler. Han var virksom ved affattelsen af den ny universitetsfundats af 1788. Da hertugen af Augustenborg blev universitetspatron, var et samarbejde udelukket, og J blev biskop i Aarhus. Han virkede med stor nidkærhed, paa konservativ linie, ivrig for ved en ret streng bispeeksamen at prøve de vordende præster, og førte flittigt visitatstilsyn med kirker og skoler. Han var af ydre en myndig biskop, personligt en munter og elskværdig mand (Khst saml 4 r II, 371, 616–20, DBL).

16. 1805–29: Dr theol *Andreas Birch*, * 1758 i Kbhvn, embedseksamen 1779, studerede i Gøttingen under Michaelis og Heyne, hvis filologiske og historiske metoder paa det bibelske stof betød et tidehverv. Guldberg, der selv var interesseret i det historiske studium af Nye Testamente, skaffede Birch støtte til studier i Italien for at afskrive haandskrifter. I Rom fik han megen hjælp af Romerkirkens missionsdepartements-sekretær Stefan Borgia, og 1783 havde han samlet et stort materiale. Guldberg overdrog ham 1784 at udgive Nye Testamentes grundtekst med noter, 1788 forelaa første og eneste bind. Han konkurrerede med Fr. Münter om et teologisk professorat, M blev udnævnt, 1789 blev Birch præst ved Vajsenhuset, 1790 dr theol, 1796 domprovst i Roskilde, 1804 biskop over Lolland-Falster (se der). Han udgav flere tekstkritiske værker, men samlede sig de senere aar om sin bispegerning. Birch omtales ved udnævnelsen til Lolland-F (her var professor Fr. Münter indstillet som nr. 2) som »duelig værdig, har erhvervet hæder som forfatter af adskillige lærde arbejder, virksom og retskaffen mand, af den blideste og elskværdigste karakter«.

17. 1829–30: Dr theol *Peter Hans Mønster*, * 1773 i Bogense, voksede op i smaa kaar, blev ved en morbroders støtte sat i Frederiksborg skole, hvor rektor, mag Bendt Bendtsen paavirkede ham stærkt, bl a ogsaa i stilistisk henseende. Som student og kandidat maatte han slide haardt for brødet ved at give undervisning, og samtidigt studerede han teologi og humaniora. Som teolog var han tilhænger af den liberale neologi (medarbejder ved M. C. Bruuns: Tria juncta in uno) med angreb paa Balle, og i et værk, hvor han sammenlignede grækernes og vor opdragelses- og undervisningsmetode, vendte han sig skarpt imod Luthers, Pontoppidans og Balles katekismer. Han var lærer ved Efterslægtens skole, huslærer for generalkrigskomm, konsul C. Ewalds børn i Sydfrankrig, blev 1803 inspektør ved Efterslægtens skole, hvor han udfoldede sine pædagogiske ideer, men 1805 blev han sp i Gyrstinge-F, 1813 i Ringsted-B, fra 1807 var han tillige amtsprovst. Som landsbypræst var han en myndig sognepave, i lige grad frygtet og elsket af bønderne. Som amtsprovst udfoldede han, støttet af amtmand P. C. Stemann, en usædvanlig energi. Navnlig skolen laa ham paa sinde. Han var erklæret tilhænger af den indbyrdes undervisning, medlem af kommissionen for indførelse af denne undervisningsform paa landet og i købstæderne, og udgav 1821–28 et stort værk om den indbyrdes undervisnings væsen og værdi, ligesom han udarbej-

dede »tabeller« til brug ved den daglige undervisning. Ved siden af sin store pædagogiske virksomhed passede M sin præstegerning og sin teologi. Jævnligt offentliggjorde han afhandlinger og indlæg, og hans doktordisputats 1826 om Apocalypsen viste, at han skrev et letflydende latin og besad stor kundskab og klarhed. – Han var kun biskop her ½ aar og fik ikke særlig betydning. J. P. Mynster sværmede ikke for hans »noget plumpt tilhuggede, ikke umiddelbart vindende personlighed«, men Mynster maatte som andre bøje sig for hans selvstændighed, dygtighed og handlekraft (DBL, XVI, 475 f, Fr. Rønning: Rationalismens tidsalder III, 376 f, Nogle blade af J. P. Mynsters liv og tid, 1875, s 84 f, 391).

18. 1830–45: *Jens Paludan-Müller,* * 1771 i Sorø (stamt 65), fader til historikeren, prof Caspar P.-M, digteren Fr. P.-M, og præsterne P.-M, Beder-M og Snesere, er en af de betydeligste bisper i Aarhus bisperække. Efter embedseksamen og en tid som lærer ved Vajsenhuset blev han 1799 sp i Tise i Salling, og 1801 sp Kerteminde-D (se der, II, s 122 f). Han gjorde et stort arbejde for skolen her, og over for den fynske vækkelse ønskede han, der var præget af tidens rationalisme, ingen haard fremgangsmaade, selvom han ansaa vækkelsen for en usund retning, mest egnet for forkvaklede personer. Han var en fin og human mand; han oprettede en søndagsskole i tidens aand i byen, og 1819 blev han stiftsprovst i Odense. Han deltog livligt i de videnskabelige landemodeforhandlinger, han fik jævnligt lejlighed til at erklære sig om de vakte. I et brev til Sibbern 1817 skrev han om vanskeligheden for en teolog ved at tale med inderlighed om det helligste og ypperste (og det ville han gerne), men saa »staar man i fare for at føde det sværmeriske parti, der har vist sig i de sildigere tider« ... et andet sted skriver han, at det parti, som mere og mere breder sig, vil han med et kort udtryk betegne som »Grundtvigianismen«. Trods sin fromhed følte sig i modsætning til den lille kreds af enfoldigt troende.

Som biskop nød han stor agtelse. Hans udmærkede egenskaber, navnlig hans usædvanlige samvittighedsfuldhed (der kunne slaa over i vidtdreven ængstelse) og hans utrættelige arbejdsomhed, ikke mindst ved visitatser, kom her til fuld udfoldelse. Han levede hele sit liv i høj grad i tankens verden. Hans almendannelse var omfattende, og stadigt søgte han at klare sin stilling til tidens skiftende teologiske og filosofiske retninger. Han gennemgik en ejendommelig teologisk udvikling, præget af ikke ringe selvstændighed. Han var opvokset i rationalismen og i mange aar var hans præstegerning baaret deraf. Han var en filosofisk natur, der ikke kunne slaa sig til taals med at overtage andres lære, han maatte under stadige overvejelser og drøftelser med andre personligt tilegne sig et givet grundlag. Under forskellige brydninger og sorger udviklede han sig langsomt, men tydeligt i mere positiv retning, men indtil omkr 1835 repræsenterede han et typisk overgangsstandpunkt (nærmest en rational supranaturalisme). Han var tilbøjelig til at dele kristendommen i en mere dogmatisk form for den jævne mand og en filosofisk form for mere frigjorte aander. Selvom han først i sine sidste aar blev stærkere positivt bestemt, har hans grundanskuelse til ethvert tidspunkt et afgjort etisk præg og vidner om umiddelbar, dyb religiøsitet, f eks hans »Bidrag til huusandagt« (1821), »Nyt bidrag til huusandagt« (1822), »Bidrag til huusandagtens oplivelse« I–II (1823–25). Han følte sig ikke oplagt til større litterær produktion, skønt han skrev en krystalklar, fint gennemarbejdet prosa. Han fik betydning for mange ved personlig paavirkning og ved breve. Hans breve til Sibbern og Mynster skal fremhæves, hans stadige tankeudveksling med hans højt begavede sønner viser hans idérigdom og klare tanke, og det fik betydning for sønnerne, der 1868 tegnede et smukt billede af deres fader i et udvalg af faderens breve. Denne bog viser ogsaa hans udvikling, og den blev udgangspunkt for en interessant, omend noget ensidig studie af den unge Georg Brandes, hvilket igen førte til et brud mellem Brandes og Fred. Paludan-Müller. Trods al kritik anerkendte Brandes biskoppen som en af sin tids »fremragende aander«. (DBL, XVII, 622 f). Skat Arildsen i Pers hist tidsskr 1939, s 187 f, visitatsoptegnelser, udg af Hist smf f Aarhus st, 1928, s 191 f, Sigrid Ammitzbøll fortæller i Aarh St Aarb 1957 fornøjeligt om et bryllup i Aarhus bispegaard 1840.

Biskopper i Aarhus siden 1845

19. 26. juni 1845–27. juni 81 (biskop Lolland-Falster 1. april 43): Dr theol **Gerhard Peter Brammer,** * 5. maj 01 Hillerød. Forældre: Adjunkt ved Frederiksborg lærde skole Joakim Henrik B og Susanne Marie Jensen (~[2] med landfysikus i Stavanger, dr med Johan Boetius Fangel). Stud Frborg 18, c juli 22 (*l egr-egr), alumne Borchs koll, lærer von Westens inst, ord kat Nakskov-B 16. aug 26, lic theol 29 (om de saakaldte Johannes-kristne), sp Snedsted-Nørhaa samt seminarieforstander, Snedsted 7. april 30, dr theol 36 (om det kristne venskab), r af Dbg 40, sp Vemmelev-H 14. april 42 (tiltraadte ikke der), Dbm 51, K II 52, rang med Sjællands biskop 76 (ved 50 aars jubilæet), storkors af Dbg 78, afsk 27. juni 81 (med Hans Majestæt kongens allerhøjeste paaskønnelse), † 17. januar 84 i Vejle. ~ 2. nov 26 Nielsine (Signe) Henriette Høst, * 29. januar 04 Kbhvn, † 3. aug 60. Forældre: Kopist, senere toldinspektør, jstrd Christen Georg H og Cornelia Thunboe. – Sønner: Stouby-H og Urlev S.

Medlem af kirkeforfatningskomm 53.

Udg foruden nævnte disputatser: 27: Nytaarsprædiken, 30: Christelig højtidsglæde, 3 festprædikener, 32: Det hellige land paa Herrens tid, 32–34: Kirkelige lejlighedstaler af danske prædikanter, I–II, 37: Et par ord om de gudelige forsamlinger, 38: Lærebog i didaktik og pædagogik, 41: Postille, prædikener over kirkeaarets højmessetekster, 45: 6 fasteprædikener, 50: Vor tids fordringer til Danmarks skolevæsen, 53: Kirkegangens velsignelse, tale ved Hammel kirkes indvielse, 54: Tale ved biskop Martensens bispevielse, 58: Indlæg i kirkeforfatningssagen, 59: Præsten og menigheden, en samling taler. Desuden mange enkeltprædikener, lejlighedstaler og afhandlinger og indlæg.

Biskop Bs fader døde 1801, samme aar Gerhard B blev født, moderen giftede sig med landfysikus, dr Fangel, og B var nu en tid i

Norge. Paa rejsen derop blev han »ved Guds synderlige styrelse frelst fra at lide døden i bølgerne en stormfuld nat, da mange skibe gik under« (univ program); da moderen atter blev enke 1805, kom han i huset hos sin morfader, provst Johs. Jensen, Hillerød, der satte ham i Frederiksborg lærde skole. I hans skoletid gjorde Grundtvigs »Bibelske prædikener« stærkt indtryk paa ham, og reformationsfesten 1817 bragte ham til at overveje at blive teolog, skønt han fra sine yngste aar havde besluttet sig for juraen. »Ved læsningen af Grundtvigs veltalende skrifter blev min sjæl alvorligere vakt for krd end i mine tidligere dage, men jo dybere jeg følte, at den kristne tro var nødvendig for min egen sjæls fred, des større lyst fattede jeg til at forkynde evg for andre . . .«

Efter embedseksamen var han lærer paa von Westens institut, hvor han bl a havde *H. L. Martensen, J. H. Paulli* og *P. Faber* som elever. *Martensen* skriver, at han var »meget elsket, fordi han viste sine elever sand deltagelse«. Han kom i forbindelse med *Sibbern,* og paa Borchs kollegium sluttede han nært venskab med *C. E. Scharling.* I disse aar faldt den store kirkestrid om *Grundtvigs* »Kirkens gjenmæle«. Som student var B kommet i forbindelse med *Grundtvig* (jvf brevene i Teol tidsskr III, 1886, s 612 f), og sine første forsøg som prædikant forelagde B for Grundtvig. Paa pastoralseminariet holdt B 15. dec 1823 en prædiken over Mt 10, 32 f, der af pastoralseminariets leder, stiftsprovst *H. G. Clausen,* blev dadlet, fordi den formentlig indeholdt »obskurantisme og fanatisk vedhængen ved forældede dogmer«. Dette bragte B i heftig ordstrid med H. G. Clausen, og da B anden gang skulle prædike i seminariet, ville Clausen hverken selv kritisere prædikenen eller tillade pastoralseminariets elever at gøre det. – Bs forhold til *Grundtvig* kølnedes, maaske fordi Grundtvig, som denne selv siger det i et brev til B (Teol tidsskr III, 1886, s 620) »for Guds riges skyld og til Bs eget bedste« havde sagt B nogle ubehagelige sandheder, men rimeligvis ogsaa, fordi B i teologisk og kirkelig henseende følte sig mere og mere frastødt af Grundtvig. Han selv trak sig helt tilbage fra Grundtvig, som han betragtede som »frafalden«.

Om Bs virksomhed som præst og seminarieleder i Snedsted (se der, VI, s 729 f). Han udgav her sin lærebog i pædagogik, der udkom i flere oplag og blev meget brugt, indtil den afløstes af Heegaards opdragelseslære. *J. P. Mynster* ankede dog over dens »vel mange distinktioner og definitioner, som, især, da de er knyttede til fremmede navne, maaske mere vil hindre end gavne bogens læsere ved at tilegne sig bogens indhold« (Nogle blade af Mynsters liv og tid, s 367). Bogen viser pædagogisk erfaring og er et dygtigt arbejde.

Om Bs bispetid paa Lolland-F, se IV, 24. Han virkede der for sognebiblioteker, bibellæsninger og aftenskoler. Hans første ordinand var *J. C. Lindberg,* Tingsted. B var virksom ved visitatser og for at ophjælpe den ringe kirkegang.

Biskop Brammer er den biskop, der har virket længst tid i Aarhus stift, 36 aar. Ved sit 25 aars jubilæum 1868 modtog han fra stiftets præster et maleri, malet af *J. Roed.* Det hænger i domkirken. Lærerne stiftede et legat i hans navn for lærerdøtre. Ved hans 50 aars præstejubilæum stiftede stiftets præster et legat med hans navn for præstedøtre. Han bispeviede biskop *H. L. Martensen* 1854, og da biskop *Laub* blev syg, indviede han den genopførte Viborg domkirke 1876. I Aarhus ordinerede han ialt 175 præster.

Biskop Brammer var en betydelig personlighed, en meget dygtig administrator; han havde ypperlige gaver som kateket og forstod ved visitatserne at tale varmt og indtrængende. Lejlighedstalen laa især for ham; hans prædikener vidner om alvor og indgaaende forberedelse. Han var udpræget konservativ, havde et myndigt og fornemt væsen, som ogsaa kunne frastøde. Hverken IM (pietismen) eller Grundtvigianismen fandt naade for hans øjne. Han var højkirkelig til fingerspidserne. I Snedsted havde han mødt den gudelige vækkelse, som især hans hustru i begyndelsen fulgte med venlighed. Men da *P. K. Algreen* begyndte med forsamlinger for seminarieeleverne, og kancelliet greb ind, skrev B sit lille skrift om de gudelige forsamlinger 1837, hvor han paaviste forsamlingslivets skrøbeligheder, og som biskop advarede han præsterne mod de opvakte, som »vil herske over deres præst med et jernscepter«.

Men han kunne dog ogsaa vise velvilje over for lægprædikanter, f eks anbefalede han missionær *Niels Hansen,* udsendt af Missionsforeningen i Lysgaard Herred (P. Holt: IMs Hist, s 130).

I kirkekommissionen 1853 tilhørte han den mest konservative fløj; da kirkeforfatningssagen blev aktuel, skrev han 1858 et lille skrift, hvori han anbefalede menighedsraad og hævdede, at det var »misligt at bygge kirken ovenfra ved en synode«. Professor *H. N. Clausen,* der følte sig udæsket, svarede med et »sendebrev«, hvori han gjorde indsigelse mod en del af Bs paastande. Prof H. N. Clausen mente »at have et særligt kald til at bestride en vis højkirkelig aand, som kunne fremtræde i forskellige nuancer og grader, og som især havde givet sig udtryk i betænkningen om kirkeforfatningssagen fra Aarhus landemodes majoritet«. Fra c 1855 samlede B alle bisperne hvert aar til bispemøde i Aarhus, en slags uofficielt kirkeraad, der fik nok at drøfte i disse overgangsaar, ikke mindst om valgmenighedsloven.

Biskop B stod i stadig brevveksling med biskop *Martensen.* De havde fælles kirkelig anskuelse og fælles kirkepolitik. De kunne mødes i fælles uvilje mod, hvad der fremkom fra grundtvigsk side. Allerede 1852 havde Brammer over for *Birkedal* og *Viborg* i Stigesagen (se III, 209 f) hævdet sognegrænsens betydning over for tendenser til sognebaandsløsning (Nyt teol tidsskr III, 284 f, jvf L. Helveg: Den dsk kirkes hist efter ref, II, 732 f). Da biskop *P. C. Kierkegaard* som kultusminister forelagde valgmenighedsloven, var Martensen og Brammer dens ivrige modstandere. Da loven var vedtaget, advarede Brammer i et hyrdebrev (Dsk kirketid, 1869, nr 6) mod nogle udtalelser om de sidste ting og om nød-

daaben, der var fremsat af dr Skat Rørdam (i »Den chr lære, fremstillet i sammenhæng«), hvorefter Skat Rørdam i et skrift gav et alvorligt svar paa den skarpe fordømmelse.

Biskop Brammer stod *Engelstoft* og *Laub* nær, ligesom han, skønt ganske umusikalsk var nær ven af *A. P. Berggreen;* de kunne mødes i fælles samarbejde m h t kirkesangen.

Biskop B var den sidste biskop, der oppebar bispeembedets tiender (P. Severinsen: Folkekirkens ejendomsforhold, s 104 f).

Stiftsprovst *P. R. Volf* omtaler Bs som »saare elskværdige mennesker« (Volfs erind, s 16). Det var Brammers skyld, at *Otto Møller* blev sp i Gylling. Otto Møller blev 1860 ordineret af Brammer til at være hjpr i Gylling. Ved den gamle pastor *Hans Møllers* død 1870 var der stærk stemning i Gylling sogn for at faa hans søn, Otto Møller, til sp. Der var tale om at oprette en valgmenighed med Otto Møller som præst. Flere andre steder skyldes valgmenigheders oprettelse, at ministeriet udnævnte en sp, der ikke var ønsket. En deputation rejste til Kbhvn og talte med *Carl Ploug* og ministeren, *C. C. Hall.* Hall mente, at det ikke lod sig gøre at udnævne Otto M, men da Hall læste Brammers erklæring, udbrød Hall: »Ja, naar biskoppen vil bære ansvaret, saa lad ham bære det, og saa skal Møller sku' have embedet«. Der var over 50 ansøgere, deriblandt 2 provster, men den yngste fik embedet, og alle planer om valgmenighed blev opgivet. (J. P. Bang: Gylling-præsten Otto Møller, 1931, s 72).

Sammenstødet mellem *Brammer* og *Skat Rørdam:*

Allerede 1859 hedder det i et brev til Skat Rørdam fra Otto Møller (2. sept 59): Biskop Brammer er ikke saa omgængelig som ønskeligt og 1. febr 69 skriver Rørdam til O. Møller: Brammers sidste hyrdebrev skal være en bandbulle mod min stakkels lærebog (om grundtvigianismens forhold til Lutherdommen) i en tilføjelse: »Jeg har nu faaet Brammers hyrdebrev, det er dog ikke saa galt eller rettere slemt som jeg troede. At det er galmandstale i mange stykker er dog ubestrideligt!«

Til nærmere belysning heraf: Marie Skat Rørdam skriver (»Tilbageblik, s 167 f) bl a:

»Senere hen – i jan 1869 – udsendte biskop Brammer i Aarhus et hyrdebrev; det udsendte han ikke sjældent til præster og menigheder i sit stift.

Hyrdebrevet, som skulle bekendtgøres i alle sognekirker i stiftet, skulle være baade til vejledning og til advarsel. I sidste henseende var min mands bog »Den hellige Lære« udset til syndebuk.

Biskop Brammer fandt i bogen »selvtænkte« eller »efter et parti optagne meninger« og stemplede endvidere visse afsnit af bogen som »falsk lære«. Det parti, han havde i tanker, var naturligvis det grundtvigske, og han røbede igennem dette sidste udtryk, at han selv mere talte som partimand end som en af vor kirkes biskopper.

Fra højkirkelig side var man en del forfærdet over Grundtvigianismens voksende magt, og valgmenighedslovens vedtagelse var især en slem torn i øjet. Kort efter denne politisk-grundtvigske sejr var det, at Brammer udsendte sit hyrdebrev. Min mands bog forekom ham nu som et passende om ikke kærkomment maal for anti-grundtvigsk angreb under den tilsyneladende hensigt at værne menigheden mod falsk lære.

Paa to punkter fandt biskop Brammer falsk lære, og disse maatte efter hans mening paatales saa alvorligt, fordi bogen »ej fremtræder som et videnskabeligt forsøg paa at begrunde og ordne et kirkeligt partis meninger, men som en læsebog for kristne lægfolk og navnlig som en vejledning for skolelærere«.

Først paatalte biskoppen min mands udvikling af tilstanden i dødsriget. Mellemtilstanden og hans antagelse, at Kristi nedfart til dødsriget skal gøre det muligt for dem, som ikke her i livet har hørt evangeliet, i dødsriget at faa det at høre og altsaa at faa mulighed for at omvende sig – og dernæst paataler han hans opfattelse af sakramentordet ved daaben, samt hans opfattelse af nøddaaben og af den brug, der i almindelighed blev gjort af denne.

Paa min mand gjorde biskop Brammers angreb et stærkt indtryk, og det var ikke uden grund. Han fandt sig ogsaa foranlediget til at tage til genmæle, og det gjorde han i et lille skrift med titel: »Forsvar mod bispen dr theol Brammers angreb paa »Den kristelige Lære«, som udkom snart efter. Det, som især krænkede ham, var Brammers benyttelse af hyrdebrevet til sit angreb.

Han havde stærke personlige grunde til nødig at optræde overfor biskop Brammer. For det første havde han altid hørt ham omtale af sine forældre som en sand kristen, der i vanskelige tider stod paa troens grund. Dertil kom, at hans afdøde kære søster Marie, som havde været gift og bosat i Aarhus, altid var blevet modtaget med stor kærlighed af biskop Brammers, og hun havde derfor nøje sluttet sig til dem.

Men alle hensyn maatte nu tilsidesættes over for biskop Brammers ærerørige sigtelser.

Min mands modskrift giver klar besked om de paatalte lærdomme, og i sin indgaaende behandling sætter han sig det maal, ganske at slaa sin modstander af marken. Hans lærdom gjorde ham til en overlegen modstander. Han paaviser, at hans standpunkt i de omstridte spørgsmaal ogsaa deles af Martensen, H. N. Clausen o fl a. Over for disse har Brammer tiet; her kunne der dog have været større grund til et indhug.

Han mener derfor selv, at det er partihensyn, der gør, at han maa holde for.

Derfor vil han eftertrykkelig tilbagevise Brammers angreb og ikke fare med lempe. »Men,« slutter han med, »skulle jeg have brugt noget bittert og uretfærdigt ord, da er det sket imod mit vidende og min vilje. Men i samme maal, som biskop Brammers sigtelser imod mig have vist sig ugrundede, i samme maal falde de tilbage paa ham selv. Ret skal blive ret, og en biskop har ikke større ret til at holde hævd over sin kristelige ære end en teologisk kandidat.«

Den omstridte bog, »Den kristelige Lære«, blev siden i mange aar brugt som lærebog paa alle landets seminarier og vistnok ogsaa af mange teologiske studerende og er saaledes

trods biskop Brammers advarsel trængt igennem. Den er udkommet i 7 oplag. Det var til stor opmuntring for min mand, da han i foraaret 1869 fik et venligt og forstaaende brev fra pastor *Svendsen* ved Jelling Statsseminarium. Det hedder her bl a:

Tak for »forsvaret«! Det har han ærlig fortjent, den lille Aarhus-bisp, som dog i grunden paa sine gamle dage mere og mere ligner et kjedeligt vrævl, som baade er til at le og til at græde over, naar han fremtræder à la Gamaliel. Tak skal De have kære Rørdam, at De har kunnet overse og tilsidesætte de hensyn, jeg godt kan forstaa afholdt Dem fra at tage ham under behandling, men De har ingen grund til at være utilfreds med det; jeg kan ikke huske, at jeg længe har læst et »forsvar«, som mere nærmer sig til at være et rent forsvar, frit for personligheder, end dette; men jeg har heller ikke længe læst noget med en saa rolig, saa knusende alvor i som dette.«

Man lærer adskilligt om biskop Brammer ved at læse hans brevveksling med kultusminister *J. C. H. Fischer* 1876–80, hvor han fremsætter sine synspunkter om kirkelige spørgsmaal, og især om embedsbesættelser. Ogsaa hans breve til biskop *C. T. Engelstoft*, Odense, er interessant kirkehistorisk stof. (Khst saml 6 r, V, 130 f). Brammer havde i Engelstoft en god støtte for sit højkirkelige, antigrundtvigske syn og en kampfælle i hele sin konservative kirkepolitik. Der kunne komme divergenser. Engelstoft var mild, blid og lærd, Brammer var praktisk anlagt og førte med myndighed krumstaven i sit stift, en lille, selvbevidst herre.

Som emeritus i Vejle skrev han sine barndoms- og ungdomserindringer, udgivet af pastor J. Kok, Citadellet, 1884.

Litt: breve fra J. P. Mynster, 1860, C. N. L. Mynster: Nogle blade af J. P. Mynsters liv og tid, 1875, Mørk-Hansen i Teol tisskr 1884, og smst 1885–86, Ill tid 3. juli 81, DBL, III, 601 f, KLfN, 1, 380, Khst saml 6 r, II og V, C. E. Møller og F. Elle Jensen i Aarh st aarb 1955.

20. 24. sept 1881–28. januar 84 (Holmens provst, Kbhvn, 27. april 67): Dr. theol **Bruun Juul Fog**, fl t biskop Sjællands stift, se der.

Biskop Fog regnedes for en af Københavns betydeligste prædikanter, da han blev udnævnt til biskop. Han ledede de homiletiske øvelser ved pastoralseminariet, holdt religionsfilosofiske forelæsninger og tog ofte ordet i dagens debat. I domprovst Bondos bog om Fog (1897) hedder det s 159 f:

Da Fog blev udnævnt til biskop over Aarhus stift, var det ham svært at forlade Holmens kirke. Det lyder som et suk, naar han siger: »Her var godt for mig at være i Holmens kirke. Denne prædikestol, dette alter, denne døbefont, disse mure, disse sæder og fremfor alt I, der sidde derpaa og saa trofast atter og atter ere komne tilbage til eders pladser i disse mange aar, ere mig ligesaa mange venner, der ligesom spørge mig: kan du huske? Og jeg kan nok huske og skal vedblive at huske det, medens mine øjne ere oppe. Thi det er gode og velsignede erindringer, der er givet mig at gemme paa.«

Fogs bispegerning i Aarhus var ikke af lang varighed, idet den kun strakte sig lidt over to aar. Men det var en lykkelig tid for ham, hvor han i høj grad følte sig tilfreds. Ovenpaa det anstrengte og bevægede liv som præst i København, var det ham velgørende at komme til de roligere forhold. Han følte sig ikke trykket af den mindre by og kendte intet til den kedsomhed, københavnerne ofte klager over, naar de overflyttes til provinserne. Det laa dels i, at han, overalt hvor han kom hen, forstod at skaffe sig venner, dels i at hans gerning fyldte ham, samt endelig i den glæde han altid fandt i sine bøger, hvoraf han havde en stor og righoldig samling. Dertil frydede han sig ogsaa over den smukke natur, idet han hver dag foretog en spadseretur snart til Risskov snart til Marselisborgs smukke omgivelser.

Noget af det første, han maatte beskæftige sig med, var at faa en ny bispegaard i stand. Den gamle var meget forfalden, og kommunen ønskede at faa ejendomsret over pladsen, hvorpaa den laa. Der blev nu spørgsmaal om enten at bygge en ny op eller mulig finde en ejendom, der kunne indrettes til bispegaard. Han foretrak det sidste, for saa meget desto tidligere at kunne komme i orden, og det lykkedes ham ogsaa at erhverve en stor og smuk gaard, der ved nogle mindre forandringer afgav et vel indrettet, hyggeligt og præsentabelt bispesæde.

I stiftsprovst *Sørensen* fandt han en god og hjælpsom ven. Denne livlige og begavede mand var ham paa engang en støtte i embedet og til glæde og underholdning i det private liv. At han ogsaa stod i venligt forhold til dennes familie, ses af et digt, der blev sendt til fru Sørensen en juleaften, efter at Fog var blevet Sjællands biskop.

Til stiftets præster og lærere stod han i et smukt og godt forhold, hvorfor han kunne skrive i det hyrdebrev, han udsendte, da han drog bort derfra: »Ingen mislyd har forstyrret den glæde, hvormed jeg har været blandt eder. Hvor jeg har besøgt eders kirker og skoler, er jeg bleven modtaget, som jeg saa gerne ville det, med kærlighed og tillid.«

I selve Aarhus by blev Fog snart en kendt og afholdt personlighed baade blandt høje og lave, hvad enten han forkyndte evangeliet i den herlige domkirke eller færdedes venlig og mild mellem arbejderne ved havnen. Han interesserede sig levende for opførelsen af en ny kirke i Aarhus, og naar en saadan stod fuldført og indviet paa Frederiksbjerg et par aar efter hans afrejse, skyldtes det for en stor del ham.

Det laa væsentlig for hans konservative natur at bevæge sig i de gamle spor, men dog havde han saa meget frisind og saa meget aandeligt overblik, at han ikke stillede sig hindrende i vejen for nogen berettiget bevægelse indenfor kirkens omraade«.

21. 28. febr 1884–19. sept 1905 (sp Horsens 3. april 72): Dr phil **Johannes Clausen**, * 7. juni 30 Taarbæk. Forældre: Professor, dr theol Henrik Nicolai C, † 77, og Birgitte Francisca Swane. Stud priv 48, c 53[1] (1), studierejse i Tyskland, Schweiz og Italien (khst, kirkearkæologi), andenlærer Jonstrup seminarium 57, dr phil 61 (Laurentius Valla, hans liv og skrifter), sp Trinitatis k, Fredericia – sp Vejlby 10. aug 63, r af Dbg 75, dbm 87, K II af

Dbg 92, afsk 19. sept 05, K I af Dbg 05. † 31. dec 05. ~ 17. okt 57 Charlotte Laurentze Margrethe Frimodt, * 22. dec 33 Birkendegaard, Værslev, † 17. jan 02. Forældre: Kmrrd, godsinspektør paa Lerchenborg, ex jur Johan F af Vallensbæk, og Nicoline Cathrine Nielsen. – Søn: Søllerød, søster ~ med hans hustrus broder, Rud. Frimodt, Sct Johannes k, Kbhvn, søsterdt ~ Skovgaard-Petersen, Roskilde domkirke. – Fætre: Biskop Swane, Viborg, stiftsprovst Gad, Skelby-G, provst Gad, Tranekær, kusine ~ Rørdam, Gentofte. – Hustrus søster ~ Müller, Herfølge, hvis søn var Frimodt-Møller, K Helsinge-D, og lægemiss, dr Chr. F-M, stamt 21.

Medl den teol eksamenskomm 63, fmd Stefansforeningen, Aarhus.

Oversat 62: Om Roms ruiner og bøhmeren Hieronymi martyrtød. Udg 67: Vil en frimenighedslov kunne gavne for folkekirke?, 72: Lov og evangelium i forhold til krdforkyndelsen, forhandlet ml reformatorerne i Wittenberg og Agricola fra Eisleben, 74: Om kirkens enhed og Grundtvigs kirkespejl, 78: Om brugen af Guds ord ved gudstjenesten, 81: H. N. Clausen: Fædrelandske forhold og anliggender, 85: H. N. Clausen: Kirkelige forhold og anliggender samt flere lejlighedstaler, prædikener og afh i blade og tidsskrifter.

Som søn af professor *H. N. Clausen* voksede biskop Johs. C op midt i tidens førende kulturelle og kirkelige liv. Han gik først i Metropolitanskolen, blev senere undervist bl a af sin fader under et længere ophold i Italien 1845–46. Denne Italien-rejse mindedes prof *H. N. Clausen* med særlig glæde. Under de romerske lamper læste han Livius og Virgil med sin søn. Efter embedseksamen var Johs. C atter paa en længere rejse. Baade hans disputats og hans bøger er typiske for hans humanistiske interesser. Senere udgav han flere teologiske og kirkelige skrifter, især maa nævnes den kirkehistoriske undersøgelse 1872 om lov og evangelium osv. Han ejede i udpræget grad slægten Clausens sans for klarhed og harmoni. Det prægede baade hans skrifter og hans forkyndelse. I Fredericia fik han en velsignet præstegerning, og der blev ret stærk vækkelse. Han var tilhænger af en positiv kristendom, en typisk repræsentant for den højkirkelige retning, dog med hældning mod Kbhvns IM (svoger til Rud. Frimodt). Han beundrede sin fader (jvf hans smukke mindetale over ham 1877), men stod teologisk Martensen nærmere. Han havde med begejstring hørt Martensens forelæsninger, og gjorde som præst og biskop skarp front mod alle rationaliserende retninger. Han stod den grundtvigske retning fjernt; han bekæmpede sammen med pastor *Johs. Clausen,* Ryslinge, valgmenighedsloven og skrev 1874 sit stridskrift mod Grundtvigs Kirkespejl.

Som biskop var han konservativ og saa ikke med sympati paa tidens demokratiske frihedsbestræbelser. Han kunne deltage ivrigt i forberedelsen af visse reformer, f eks indførelse af en ny tekstrække, og stillede sig forstaaende over for det moderne kristeligt-filantropiske arbejde, bl a oprettelsen af børnehjem, sømandshjem o lign. Visitatserne var hans kæreste arbejde. Han kunne støde lærerne ved sin myndige, overlegne optræden, men for præsterne betød C meget, selvom meningerne om ham var delte. Det grundtvigske sympatiserede han ikke videre med. Men han søgte at forstaa de forskellige typer og var ved sin formfulde, kulturprægede personlighed det naturlige midtpunkt ved kirkelige sammenkomster.

Johs. C var med blandt de 40 mænd (»de 40 riddere«), som efter Askov-mødet 1881 var med til at samle de fælleskirkelige i det udvalg, der førte til Bethesda-møderne (F Torm: Biskop Peder Madsen, s 166).

Kritikken mod ham møder vi i brevvekslingen mellem *Skat Rørdam* og *Otto Møller*. Der falder mange aabenhjertige bemærkninger. 8. maj 1872 skriver *Skat Rørdam,* at han ikke søgte Horsens, »men jeg havde kunnet unde de gode folk i Horsens en bedre præst end Johs. Clausen, som vist i de fleste henseender er en stivstikker, men iøvrigt i besiddelse af en hel del personlig elskværdighed, og han er da utvivlsomt langt mere inde paa det kristelige end hans fader er . . .« (I, 199). Otto Møller skriver 13. juli 88: Af hvad der fortælles om C faar man det indtryk, at »han tit kommer mindre heldigt af sted, idet han vil bispe og dominere ud over det, som der er mening i. Det er en fare for mænd som ham, der ikke har stort at sige, at de fristes til at kaste sig over smaating og narrestreger. I kirken taler han stadig ud af lærebogen og er meget omhyggelig med at afværge, hvad der kunne stamme fra Grundtvig. Men ellers synes de fleste præster godt om ham, da han er »saa rar og yndig«. Han skal anbefale at læse hans faders skrift om katolicismen og protestantismens kirkeforfatning . . . det er at vise noget langt tilbage nutildags efter oplysning. Men det kan jo være, at han er bedre, end man skulle slutte efter saadanne smaahistorier, som colporteres . . .« (II, 135). 23.–24. juni 1889 var biskoppen paa visitats i Gylling. Otto Møller var mere end kølig. Han følte sig ilde tilpas ved at have »en overordnet« paa visit (som ikke var ønsket). Otto M indbød ikke ét fremmed menneske; han ville ikke »anstille nogen glædesfest«. Han skriver 5. juli 89: Naar man *skal* modtage ham, smager det lidt af fjendtlig indkvartering, som jeg desværre har prøvet før. Og dette formaar vor biskop heller ikke at fritage dem for, som han gæster. Men det kan jo være, at denne levevis fører det med sig, at han puster lidt af det biskoppelige . . .« Iøvrigt fandt C intet at anke over, uden at der var mødt for faa katekumener (30–40), fordi Otto M ikke havde kunnet indkalde dem. Visitatsen holdtes med ganske kort varsel. Resultatet af denne visitats var dog, at Otto Møller maatte indrømme, at Johs. C var »en brav mand og ogsaa en dygtig mand. Især i skolerne er han meget dygtig og optræder med gavnlig og god myndighed. I det hele syntes jeg godt om ham og havde betydelig glæde af at tale med ham i de to dage. Han var meget uforbeholden, og om der end var ét og andet vi ikke saa ens paa, som jo er paavirket af hans fader og af det indremissionske, saa er han alligevel billig og medgørlig, og jeg fik det indtryk, at man kan komme langt med ham, naar man taler godt med ham . . .« Ogsaa senere anerkendte *Otto Møller* Clausens retsindighed og medfødte sans for aandsfrihed og evne til at respektere de

forskellige typer, men 5. juli 1905 skriver han: »C efterlader sig en del mærkelige historier om sine visitatser. Han har været særlig uheldig med sit geni. Navnlig har han givet lærerne meget at more sig over. I grunden er han fredelig og velvillig, men han har været altfor overlegen over for degnene, og nu er det deres tur til at være ovenpaa... Man gætter paa, at vi skal have Gabriel Heiberg i Roskilde som hans efterfølger her i Aarhus stift.« (II, 385).

Stein omtaler *Clausens* brev om ministerskandalen 1891, Clausen stod sammen med *Stein* og *Swane* i flere sager, men Swane var utilfreds med hans stilling i ligbrændingssagen (To højkirkemænd, s 200), da han afæskede præsternes erklæring i sagen 1893. 1894 paatalte Clausen ved en visitats i Horsens »de helliges hovmod«, hvilket gav anledning til indlæg i IMtid 18. febr 92, og *Vilh. Beck* krævede at Clausen skulle dementere referaterne (smst s 258). Han tog sig meget af Stefansforeningen. *Stein* boede hos ham, naar han var til møde i Aarhus om denne sag. Clausen nød stor agtelse i Aarhus og befandt sig godt der.

Om en ordination hos biskop C faar man et billede gn pastor *J. C. Clausens* beretning (H. C. Frydendals mindebog om sognepræst J. C. Clausen, Brahetrolleborg-K, 1942, s 66 f):

I slutningen af 1900 tog jeg den saakaldte bispeeksamen hos biskop *Johannes Clausen* i Aarhus og blev ordineret af ham i Aarhus Domkirke 6. december 1900.

Denne for mig saa store og betydningsfulde begivenhed blev mig i nogen maade en skuffelse. Vi var 5 ordinander, som mødte hos biskoppen til eksamen. Jeg var den ældste, og da min teologiske uddannelse ved universitetet laa en halv snes aar tilbage i tiden, og jeg ikke i mellemtiden havde beskæftiget mig synderligt med de teologiske discipliner, var mine besvarelser af de stillede opgaver ikke særlig prægede af den teologiske visdom, men mere af en almindelig og kristen tankegang, hvad hans højærværdighed ogsaa bemærkede ved censuren. Jeg havde ventet dog i nogen maade et aandeligt udbytte af samværet med biskoppen, men det fik jeg ikke, kun nogle rent praktiske raad og anvisninger, som f eks anskaffelsen af en papirsaks, da det ikke saa godt ud for en præst at indsende indberetninger o lign paa et afrevet stykke papir. Endvidere paalæg om ikke at være ligegyldig med sin paaklædning: det sømmer sig ikke for en præst at gaa med gule bukser og rød vest. En præst bør ejheller gaa paa auktion eller ind i kirken i ornat med alterbogen i den ene haand og en flaske altervin i den anden. Men ingen raad eller anvisning for præstens aandelige gerning.

Fra selve ordinationen mindes jeg, hvorledes biskoppens paabud til os ordinander om under indtimeringen at opholde os i rundgangen bag alteret, hvor hs højærværdighed ogsaa vandrede frem og tilbage og memorerede, betog mig noget af højtideligheden, og endelig en meget uheldig prædiken af den ordinand, som af os fem først havde faaet udnævnelse. Jeg sad ved siden af min fader, pastor Johs. Clausen, Vonsild-D, under denne prædiken og var pinlig berørt af den frimodighed, hvormed den unge mand afleverede sin mere end tynde prædiken, men min fader sad og vred sig og gabede ret højlydt. Da vi senere var til middag hos biskoppen, forlangte min fader af denne, der var hans studenterkammerat, at han skulle give den unge mand en ordentlig tilrettevisning, og det fik han ogsaa.

Fra min ordination mindes jeg ogsaa stiftsprovst *H. Sørensen*. Da det den gang var skik, at ordinanderne ogsaa skulle hilse paa stiftsprovsten, aflagde vi fem ham derfor en visit. Han var en meget livlig mand, fuld af historier. Det første, han spurgte os om, var vore navne, og da det var lutter »sen«-navne, erklærede han: »Nej, de navne duer ikke, kald Dem Sørensen, det er et godt navn.« I denne tone forløb den forholdsvis lange visit. Aandeligt udbytte gav den ikke.

Univ prgr nov 1861, s 44 f, Aarhuus stiftstid 2. jan 06, Aarhus amtstid 2. jan 06, H. N. Clausen: Optegn om mit levned, 1877, s 300, 436, 449, 473, 489, 549, W. Hjort: N. G. Blædel, 1881, s 173, DBL V 302 f (Bjørn Kornerup).

22. 20. sept 1905–24. marts 07 (biskop over Aalborg stift 16. marts 00): Dr theol **Fredrik Kristian Nielsen,** * 30. okt 46 Aalborg. Forældre: Kbmd Laurits N og Andrea Wölfferdt. Stud Aalb 63, c 70[2] (1), lærer Mariboes og Zahles skoler, Kbhvn, studierejse til Tyskland og Schweiz, manud, ord kat Vor Frelsers k, Kbhvn, 5. april 73, studierejse 75 til Tyskland, professor, theol (Khst) ved univ 23. marts 77, dr theol ved universitetets 400 aars fest 1879 (Tertullians etik), r af Dbg 92, Dbm 95, K II af Dbg 06, † 24. marts 07. ~ 23. april 74 Cathrine Marie Magdalene Groth, * 27. marts 56 Kbhvn, † 29. aug 28. Forældre: Kaptajnløjtnant i flaaden Ejler Peter Christopher Munthe G og Margrethe Marie Boye (dt af salmedigteren C. J. B, sp Garnisons k, Kbhvn). – Hustrus søster ~ biskop Møller, Aalborg, kusine ~ Fog, Bogense-S.

Medl udv f Dsk-amerikansk miss 80–94, medindbyder til Bethesda-møderne fra 83, medlem af Det kirkelige raad 93 (valgt af det teol fakultet), fmd udv f Valdesermiss 98–03, medl komm om dsk navneskik 98–99, medstifter foren t bekæmpelse af statens ordning af prostitutionen, medl af Det kirk udvalg 03. stifter og red, Kirkeleksikon for Norden 00, meddommer ved adskillige professorkonkurrencer ved nordiske universiteter. Medarb v. Biogr. Leks og v. Hertzogs Realencyclopädie f protest Theologie u Kirche, medred v Dansk Kirketid 73–82, har i dette, i Theol Tidsskr, Danmarks kultur ved aar 1900, Nationaløkonm Tidsskr, Tilskueren, Dagbladet og Berlingske Tidende skr afhandl, prædikener, oversættelser og artikler. Har sammen m pastor Brandt udg Salmer og Sange for Børn (74, Gud ske Lov, 4. opl 98) og En Aargang Prædikener af danske Præster (75), udg 80, P. A. Fengers Kirkesalmebog, var 85 medudg af Salmebog f Kirke og Hjem (3. udg 92) samt har alene skr: Den kristne tro og den frie tanke (72, paa tysk 73), Histor Oplysn om Luthers lille Katekismus (74), Lærebog i Verdenshist f Real- og Pigeskoler I–V (75–76), 5. opl 08, Romer-Kirken i det 19. Hundredaar I, Pavedømmet II. Det indre liv (76–81, 2. Udg 95–98, overs p tysk), Aktstykker t Gudstjen og Liturgiens Histor (78), Den moderne Jødedom (79). Den konfessionsløse Skole (80), Valdesierne i Italien (80), Frimureriet i Norden (3. oplag 82), Det nordiske Frimureri og Historien (82), Logen og Kirken (83), Frimureriets Basis (83), Statskirke og Frikirke (83), Karakteristiker og Kritiker (84), Den hellige Pelagia (84), Konge- og Bisperækker (2. udg 85), Kristendom og Politik (85), Hofpræst Stöcker og den kristel-sociale bevægelse i Berlin (86), »Frelsens Hær« (87), Charles Kingsley og den »kristelige Socialisme« i England (88), N. F. S. Grundtvigs religiøse Udvikling (89), Ledetraad i Kirkens Hist I–II 89–90, III (3. udg 93, 4. opl af I–II 97–1900, 6. opl af I 08, 5. opl af II 05), Dagbogsblade fra Italien

(90), Ritualet for Brudevielse. Et Forslag (90), De nye Salmer. Aabent Brev t prof C. H. Scharling (91), John Wesley og den engelske Statskirke (97), Luther og Grundtvig (91), Haandbog i Kirkens Historie I–II (85–92, 2. udg 93–98). Prof Caspari og Grundtvig (93), Romersk-katolske Angreb paa Luthers Person (93), Edvard Irving (94), Bidr t d evang kristel Psalmebogs Hist (95), Pavedømmet i det 19. Aarh (2. udg I–II, 95–98), Kirkehistorie (I–II, 1900–08, fortsat af Vald. Ammundsen), Kirkeforfatning og Præstevalg (02), Borgerligt Ægteskab (02), Forslag t Lov om Folkekirkens Forfatning (03, Kirkelige Blade I–III), i 08 udkom Lærebog i Verdenshist IV: Den nyeste Tids Hist i 5. udg, gennemset af H. L. Müller. 86 flg: Smaaskrifter til Oplysn f Kirken.

Fr. N var mere *kirkemand* end videnskabsmand. Han ville ikke blot *skrive,* men *skabe* kirkehistorie. Han var en økumenisk natur, sluttede sig ivrigt til kredsen om Bethesdamøderne, var et virksomt medlem af de kirkelige raad og kommissioner, virkede for en ny salmebog, ændringer i liturgien, var ofte ude i polemik, f eks om katekismen, om moderne jødedom, om frimurerne, om katolicismen og Luther, og jævnligt var han i polemik med sin kollega, Henrik Scharling.

Om biskop, dr Fredrik Nielsen som teologisk professor se her I, s 31 f, ligesom der er anført forskellige udtalelser til bedømmelse af hans universitetsvirksomhed. Hans nervøse, rastløse, til tider noget lidet afbalancerede væsen, virkede ikke tiltalende paa alle, og der ankedes over, at »man ikke altid fast kunne bygge paa hans ord« (DBL XVII, 63). Han havde ogsaa tilbøjelighed til at ville vinde indflydelse og herske, og der kan herske tvivl om objektiviteten af hans bedømmelse af forhold og personligheder. Hans kirkehistorie dannede i mange aar grundlaget for den kirkehistoriske undervisning ved universitetet, og i den ser man hans styrke og svagheder, hans kundskabsmængde, vide synskreds og mange interesser. Han havde historisk sans og historisk aand, et klart, personligt farvet sprog og evne til at give en plastisk fremstilling.

Det var naturligt, at en saa praktisk indstillet kirkemand kunne ønske at blive biskop. Han blev først biskop i sin fødeby, Aalborg (se V, s 61–62). Prof, dr *P. G. Lindhardt* skriver i Aalb stifts festskrift 1954, s 151 f:

»Aandeligt set var Aarhus ikke noget tiltalende stift. Ikke des mindre afslog Fr. N Odense – *A. S. Poulsen* bevidnede ham sin højagtelse for en saadan sjælsstyrke – men han vedblev i grunden at fortryde det.

Da det i sommeren 1905 blev kendt, at Clausen i *Aarhus* søgte afsked, blev der uro i stiftet. Kirkelovenes demokratiske aand gjorde sig gældende, og baade provster, præster og menighedsraad søgte at arrangere meget hovedkuls bispevalg. Landemodet henvendte sig gennem provst *Nørregaard* i Grenaa til *P. Madsen,* som sagde nej; han brød sig ikke om Aarhus. Provsterne udbad sig Madsens raad, bl a om *H. M. Fenger* – der ogsaa fik embedet tilbudt – og siden slog de sig paa *Gustav Heiberg.* Præsterne samledes delvis om *Albert Schack,* lærerne om biskop *Sørensen* paa Lolland-Falster, og de grundvigske menighedsraadsmedlemmer interesserede sig mest for *Vilh. Hansen,* Mors. IM fraraadede derimod alt bispevalg som udtryk for et folkesuveræn itetsprincip, der var uforeneligt med kirkens bekendelse! Stemningen paa stifts-menighedsraadsmødet 7. sept 05 var mildest talt »folkedemokratisk«, og øvrigheden blev ængstelig. *Rørdam* ville helst have *Vilh. Hansen,* men da urolighederne tog fart, slog han om og raadede Min til at flytte *Nielsen* til Aarhus.

Heller ikke i *Aarhus* følte Nielsen sig lykkelig; han længtes altid tilbage til Aalborg, der nu kirkeligt og menneskeligt stod i straaleskær for ham; det nye stift naaede han slet ikke at faa kontakt med; det var uhomogent, og han grundede »dag og nat« paa, hvad han kunne gøre for at samle præsterne og puste til de spredte gløder, men de stadige og lange ophold i Kirkeligt Udvalg hindrede ham deri. Stiftsprovst *Lindhardt,* som tog vel imod ham, blev en skuffelse; han var »en tarvelig miniature-udgave af Paulli med nogle af dennes fejl, uden hans fortrin. Det er saa svært i det daglige«, skrev han. Til byens præster fik han dog et godt forhold, undtagen til valgmenighedspræsten, *Højmark,* som var Morten Larsen-tilhænger og førte an i kampen mod kirkeforfatningen, men bestandig klagede han over, saa svært det var at slaa rod i Aarhus: grundtvigianismen var vild og ubændig, IM ukirkelig og uden sans for kirkebyggeri (han stiftede selv *Aarhus Kirkefond* til det formaal), og tredie retning snæver og rendyrket. I sin sidste tid arbejdede Fredrik Nielsen med *universitetsplaner* for Aarhus. – – –

I begyndelsen af 1907 følte Fredrik Nielsen sig træt og svag; det var tungt at mærke noget til »broder æsel«, som i 60 havde tjent ham vel. Han maatte begynde en kur. Hans sidste bekymring paa kirkens vegne var Ricards konfirmationsbog, der for ham stod som et stykke regulær liberal teologi (fordi han talte om Josef som Jesu fader – der burde have staaet »plejefar«). I marts blev Nielsen indlagt paa Aarhus kommunehospital, en mindre operation blev nødvendig; den gik godt, men en tilstødende nyrebetændelse nedbrød paa faa dage al modstandskraft. 24. marts 07, palmesøndag, endte den urolige mand sine dage. Hans eftermæle i pressen var stort set gennemgaaende sympatisk, og han blev under megen deltagelse bisat fra domkirken – med taler af stiftsprovsterne fra Aalborg og Aarhus og af biskop *Møller* – og faa dage efter begravet fra domkirken i Kbhvn (paa Holmens kirkegaard); *Rørdam* holdt en jævn og køn tale over ham, og *Ammundsen* fremdrog hans fortjenester af videnskab og universitet.

Fredrik Nielsen var en mærkelig mand; at tegne et udelt sympatisk billede af ham er ikke muligt. Han var udstyret med en udmærket, klar omend meget springsk intelligens, en overordentlig hurtighed i opfattelsen og en betydelig evne til overskuelig fremstilling. Dertil kom, at han var en mand af overordentlig energi og arbejdsdygtighed, med baade sans for og lyst til at gribe ind i alle slags praktiske – især kirkepolitiske og liturgiske – gøremaal. Men han var rastløs, urolig og ilter, tit opfarende og ubehagelig, selv hos sine venner efterlod han ikke noget større indtryk af elskværdighed – skønt han utvivlsomt lejlighedsvis kunne være f eks en indtagende vært – og hos sine mange modstandere var hans venlighed mere frygtet end hans kritik; han formaaede aldrig at skabe tillid om sig. Det

vidste han selv. »Jeg er saa forpint« – det er en sætning, som i utallige variationer bliver ved at gaa igennem hans mange private breve. Alting pinte ham, alle bekymringer, selv de ubetydeligste, tog han paa forskud og sled sig sjæleligt op paa; han levede, trods al historisk sans, altid i fremtiden, og fremtiden var altid trist, farlig og foruroligende. Enhver skuffelse – og en saadan karakter render sig mange staver i livet – gik dybt ind, nedslog ham eller vakte hans fortærende harme for lange tider. Han maatte ustandselig forandre fronter og delvis ogsaa skifte venner og medarbejdere, for hans kritiske sans, som næppe var meget udviklet, hvor det gjaldt historisk videnskab, var til gengæld uhyre levende over for mennesker; men ogsaa det pinte ham, navnlig som det gik op for ham, at mange af dem, han gerne talte paa sine anskuelsers side, betragtede ham med modvilje og mistillid. Fremskridtsmand ville han være i forhold til den tid, han teologisk og kirkeligt var vokset op i, men tiden løb hurtigere, end hans egne anskuelser skred frem, og da blev han bange og vred, og derfor endte han som en reaktionær og bitter mand. I sine mange evner og store flid bar han paa stof til at blive en kirkelig leder af format; hans altfor aabenbare karaktersvagheder og alle slaggerne i hans personlighed i forbindelse med svigtende dømmekraft og mangel paa sans for proportioner hindrede ham i at fylde maalet. Engang skal han ved tanken paa sine ufuldførte kirkehistoriske afhandlinger have klaget: Jeg er omgivet af lutter torsoer! En saadan torso var han selv, ikke uden storhed, men ganske uden helstøbthed.«

Kun i 3 aar virkede han her. Hans indsats i det kirkelige udvalg, der optog ham meget, 1903–07 bar vidne om hans levende virketrang og folkekirkelige sindelag. Han arbejdede for en konsolidering af kirkens forhold gennem en kirkeforfatning med betoning af lægfolkets ret og med et vist maal af frihed for frimenighederne. Han søgte at faa de forskellige kirkelige retninger til at staa sammen i forsvar for de nedarvede kirkelige værdier. Over for liberale teologiske strømninger gjorde han bestemt front. Han blev med aarene mere og mere konservativ. Han var en flittig visitator, tog mange lokale arbejder op. Han naaede ikke til vejs ende med de mange planer, som hans rastløse sind syslede med. Hans store bibliotek overgik til statsbiblioteket i Aarhus.

Prof *Vilhelm Andersen* skriver i sin litteraturhist, at »i Fr. Ns vældige historiske hovede brødes den gammeldags lærdom med den moderne sans for kunstnerisk karakteristik, i hans hjerte kæmpede humanisten med kirkemanden. Ikke for intet var hans helt, *Tertullian,* humanisten blandt kirkefædrene, og som Tertullian var han varmest i polemikken. Hans kirkehistorie er udtryk for hans livfuldhed, han manøvrerede med det uhyre stof uden at organisere det, han har en overvættes sans og hukommelse for detaillen. Han var (som Brandes, der har grebet ind i hans udvikling, og som han brugte Grundtvig til at drive ud igen), en ypperlig og ikke netop en godmodig fortæller. Der er i hans forfatterskab og kirkelige synsmaade flere minder om H. N. Clausen. Et kompromis mellem kristendom og humanisme, som han angreb i sine fejdeskrifter mod frimurerne, var hans tertullianske natur imod.«

I Biografisk Leksikon hedder det: Han har taget stilling i rækken af Grundtvigs disciple, dog paa adskillige punkter med store reservationer. Skulle man betegne ham som noget, maatte det være som »kirkemand«; kirkens tarv har bestemt hans arbejdes gang, ud herfra har han søgt at forstaa den romerske kirke og de protestantiske sekter, og han har i alt stræbt efter at finde og fremhæve det fælleskristelige, som for ham væsentlig er udtrykt i den apostolske trosbekendelse.

Fr. Ns nære ven og discipel, stiftsprovst *J. C. Kall,* har sympatisk, men noget ensidigt skildret ham i en større bog 1911. I prof *F. Torms* bog om Peder Madsen gives flere karakteristiske oplysninger ogsaa om Fred. Nielsen. Det hedder f eks s 177, at studenterne sagde, at gik de til *Fred. Nielsen* fik *de* meget at vide (han var ivrig efter at fortælle), gik de til Peder Madsen, fik *han* meget at vide, (P. M forstod at faa andre til at fortælle).

Litt: Iøvrigt bl a: DBL. XVIII, 61 f, Selvbiografi i Univ progr 1879, s 159 f, Marie Rørdam: Tilbageblik paa et langt liv, 1911, s 298, 339, 360, Otto Møller og Skat Rørdam: Brevveksling: I, 340, II, 119, 162, 308, 311, 404, Georg Brandes: Levned, I, 1905, s 157, I, 1907, s 85, 216, 246, L. Moltesen i Gads dsk Magasin 1906-07, s 686 f, A. Brandrud i Norsk teol tidsskr 1907, s 105 f, J. Oskar Andersen i Univ prgr, 1918, 148, 150. KLfN III, 370, Ill religionsleks, 1949, III, 49, Vilhelm Andersen: Ill dsk litteraturhist, IV, 1925, s 352 f, Stamt ov Efterk af Chr. Nielsen i Hjørring, sept 38, En lille Julegave 1907, s 51 ff, Sl Volf, 3. udg, s 95, Søndagsbl 14. april og 21. april 07, Ill Tid XLI nr. 27 og XLVIII, nr. 27, Norsk teol Tidsskr VIII, s 105–10, Frit Vidnesbyrd 18. jan 01, Nationaltid 16. marts 1900, 18. marts 04, 25. marts 07, Berl Tid 23. jan 12 og 25. marts 07, Politiken 18. marts 1900, Vendsyssel Tid 23. sept og 28. nov 05, Aalborg Stiftstid 25. marts og 2. april 07, Ribe Stiftstid (af G. Koch) 25. marts 07, Stig Bredstrup: J. H. Monrad, 1927, s 52, Emil Steenwinkel: H. J. F. C. Matthiesen 1934, s 61.

23. 12. april 1907–13. okt 16 (biskop Lolland-Falster 19. marts 03): **H. Sophus Sørensen,** fl t sp Nørup, se der.

Under henvisning til *Nørup* (bd VIII) skal her anføres, at S blev sp Jelling-H og seminarieforstander der i en alder af 28 aar, og da embederne blev skilt 1894, blev han seminarieforstander. Han førte seminariets grundtvigske traditioner videre. Han ejede ikke de gamle grundtvigianeres ild og følelsesvarme, men udmærkede sig ved klarhed, fasthed og sikkerhed. Ved sin rolige takt og personlige myndighed forstod han at gøre sig gældende, og han vandt i høj grad skoleverdenens tillid og agtelse. Lærerne i Aarhus stift ønskede ham meget til biskop.

Som biskop fortsatte han paa samme linie, tillidvækkende og respektindgydende, klar og fast. Om hans bispetid paa Lolland-F, se IV, 27. Hans bispetid i Aarhus var en rolig periode; biskop S var en beskeden mand og øvede sin gerning i stilhed, men med stor autoritet. *Otto Møller,* der jo ikke yndede bispevisitatser, omtaler hans visitats: »Det var saa vist ingen lidelse, snarere en glæde«. Alligevel kom S's afgang fra bispeembedet til at vække megen omtale, mere end han selv ønskede. Han var en af dem, hvis optræden i *Arboe-Rasmussen*-sagen ikke vil blive glemt. Denne

sag, som satte saa mange penne og saa stærke bølger i bevægelse, gjorde dybt indtryk paa S. Hans skrivelse til kultusministeriet af 19. aug 1911 er nævnt i Dsk Kirkeliv 1937, s 115. *Desværre* er den bortkommet i ministeriets arkiv, men af ministeriets svar ser man, hvilken betydning han tillagde sagen. Da Arboe-Rasmussen saa imod biskop Wegeners ønske blev udnævnt til sp i Vaalse, følte S, at han ikke kunne være tilsynsmand i en saa »taalsom folkekirke«, men nok sognepræst, og man saa det særsyn, at en biskop blev udnævnt til sp i et almindeligt landsbysognekald. Selv sagde eller skrev han ikke meget om dette skridt, men ved landemoder i Aarhus havde han flere gange klarlagt sin stilling for provsterne. Vaalse-loven, hvorved Arboe-Rasmussen stilledes direkte under ministeriets tilsyn uden nogen biskop over sig, var S vist egentlig tilfreds med, thi »nu kunne alle se, at A-R var i en undtagelsesstilling ... her var noget andet, end det vi andre tror paa«. Provst *Nordentoft* tilføjede i Dsk Kirkeliv: »At det netop var en grundtvigsk biskop, der havde dette syn og denne holdning under kirkekampen, var jo selvsagt af stor betydning.« Biskop Ss eftermæle var præget af en sjælden enstemmighed. Hans retliniethed, den bundne varme under det noget kølige ydre, hans trofasthed, sjældne beskedenhed og hans dygtighed blev anerkendt fra alle sider.

I H. G. A. Jørgensens bog om biskop **G. Koch** (1930, s 205) hedder det, at biskop G. Koch ogsaa følte sig stærkt trykket ved situationen omkr Arboe-Rasmussen-sagen. G. Koch satte stor pris paa biskop **Sørensen**. I et brev af 5. dec 1916 skriver G. Koch: Bispeindvielse har jeg ikke været med til siden 1901, da jeg selv blev indviet. Det statsofficielle ved den lejlighed tiltaler mig ikke, tror jeg. Og særlig denne indvielse (hvor biskop Schiøler skulle bispevies), hvor man vil tænke paa præsten i Nørup, er jeg ikke meget opsat paa at være med til ...«

24. 1. nov 1916–6. juni 31 (rkp Budolfi k, Aalborg, 25. febr 98): **Thomas Larsen Schiøler,** * 29. maj 61 Kbhvn. Forældre: Sp i Herstedøster-V, † 13, se der. Stud Ribe 78, c 84[1] (1), lærer, Kbhvn, hjpr Høje Taastrup 1. okt 85, sp Nr Snede-Ejstrup 27. jan 87, rkp Sct Pauls k, Kbhvn, 9. marts 93, r af Dbg 18, Dbm 21, K II af Dbg 26, afsk 6. juni 31, † 6. okt 39. ~ 24. maj 87 Anna Ernestine Petersen, * 17. nov 66 Søbysøgaard, Nr Søby, † 17. febr 37. Forældre: Forpagter Rasmus Syberg P og Anna Frederikke Lollesgaard. – Søn: Biskop, Roskilde, datter ~ Gelting-Hansen, valgm Vallekilde. Kusine ~ Hans Koch, Solbjerg k, Frberg. – Hustrus søster ~ Lauesen, Aarslev-H.

BM, KS 98, fmd Aalborg højskolef t 16.

Udg 93: Fadervor og menneskelivet. Skrev talr artikler.

Biskop G. Schiøler, søn af biskop Th. Schiøler, skriver:

Biskop Thomas Schiøler kom fra et præstehjem uden kirkeligt retningspræg og med stærk musik-interesse.

I studentertiden hørte han til dem, der (sammen med *Carl Koch, Otto Rosenstand* og andre) blev stærkt optaget af *Rasmus Nielsen* og derigennem fandt vej til det grundtvigske kirkelige og folkelige syn. Han var teologisk meget vel funderet, og vedblev i hele sin præste- og bispetid at følge godt med, og hans nytestamentlige viden var meget omfattende.

Men han ønskede dog først og sidst at være præst. Som sognepræst for det dengang vidtstrakte hedesogn – Nr Snede-Ejstrup, hvor der tillige blev bygget kirke i Gludsted, mødte han den jyske indre-mission. Selv om han ikke kunne have nøjere samarbejde med denne retning, vandt han dog megen respekt inden for den.

Da *Schiøler* gerne ville være bypræst og arbejde med de særlige opgaver dér, søgte han og fik i 1893 det residerende kapellani ved Sct Pauls kirke i København, hvorfra han i 1898 kom til Aalborg som residerende kapellan ved Budolphi kirke og præst ved Hospitalskirken. Som bypræst brugte *Schiøler* med stor flid den gamle kirkelige arbejdsmaade, idet han særlig lagde vægt paa husbesøg og omhyggelighed med kirkelige handlinger. Skønt han i Aalborg til sidst havde 150 konfirmander to gange om aaret, naaede han at besøge hvert konfirmand-hjem foruden de mange besøg hos syge og gamle osv. Læsning og skriftlige arbejder blev passet om aftenen til ud paa de smaa timer.

I Aalborg samledes en grundtvigsk menighed i Hospitalskirken. Denne menighed havde sin oprindelse i biskop *P. Chr. Kierkegaards* bibellæsninger paa fattiggaarden i Aalborg, men samledes senere i Hospitalskirken, da den senere provst *Repsdorph* og derefter valgmenighedspræst *Johan Clausen,* blev præster dér. I nær tilknytning til denne menighed arbejdede Aalborg Højskoleforening, som med *Schiøler* som formand havde sin blomstringstid med godt besøgte møder; foreningen havde et højskolehjem og byggede egen sal i disse aar.

Det var almindelig ventet, at Schiøler ved stiftsprovst *Jacobi's* afgang skulle efterfølge ham; men for at bevare den grundtvigske tradition ved Hospitalskirken søgte Schiøler ikke dette embede.

Ved biskop *Møllers* afgang som biskop i Aalborg var pastor Schiøler blandt dem, der blev nævnt som biskop. Han var særdeles velkendt i Vendsyssel, da han ogsaa blev benyttet meget som taler ved møder og gudstjenester nordenfjords. Men regeringen udnævnte *Ludwigs,* hvilket ikke gjorde noget skaar i det gode forhold mellem *Schiøler* og *Ludwigs,* og da Aarhus bispeembede blev ledigt aaret efter, blev Schiøler udnævnt.

I dette stift kendte *Schiøler* i forvejen Silkeborgegnen ret godt fra aarene i Nr Snede, men det varede ikke mange aar, før han kendte hele stiftet meget nøje. Som biskop fulgte han ogsaa her de gamle arbejdsformer. Han var meget flittig med visitatser og naaede i sin embedsperiode næsten at visitere alle pastorater to gange foruden mange lejlighedsvise besøg. Desuden satte han sig grundigt ind i alle administrative og kirkeretslige spørgsmaal, saa at man kan sige, at han saavel teologisk som administrativt fyldte sin plads godt. Vanskelige sager søgte han at løse i stilhed, og han undgik helst nogen publicity for sit eget vedkommende. Han var præget af den tid, hvor de kirkelige retninger levede deres liv uden synderlig kontakt med hinanden, og der-

for søgte han ikke som biskop at fremme nogen kunstig kirkelig samling, men det laa ham meget paa sinde at være retsindig over for de forskellige retninger.

Ved omlægningen af stifterne efter genforeningen var der planer om at gøre Aarhus stift væsentligt mindre, men han havde en afgørende indflydelse paa, at omlægningen ikke blev større end den blev.

Ved bispevalget 1931 fik stiftsprovst **F. C. Bruun-Rasmussen** 1347 st, provst **Axel Rosendal**, Kbhvn, 862 st.

25. 28. aug 1931–23. maj 40 (stiftsprovst Aarhus domkirke 19. juni 22): **Fritz Charles Bruun-Rasmussen,** * 6. maj 70 Kbhvn. Forældre: Postekspedient, senere kontorchef i Bikuben, jstrd Lars Bonderup-R og Marie Sophie Cathrine Vilhelmine Bruun. Stud Haderslev læreres sk 87, c 93[1] (1), lærer Odense, kkp Hillerød-NH 22. maj 95, rkp Nykøbing, Falster 13. febr 07, anden præst Diakonissestiftelsen 1. nov 1909, andenpræst Roskilde domkirke 19 maj 13, r af Dbg 24, kirkeminister 26–29, K II af Dbg 29, Dbm 36, afsk 23. maj 40, K I af Dbg 40. ~ 15. juli 93 Emilie Charlotte Spies, * 5. juni 59 Maribo, † 12. jan 41. Forældre: Kbmd, senere bogholder, cand pharm Wilhelm Theobald S og Caroline Charlotte Marie Lorenz. – Broder: Ramløse-A.

Folketingsmd juli–sept 20 (Maribo, venstre), medl af det kirk udvalg 21, BM Præsteforeningen 21–26 og 34–40, næstfmd 25–26, fmd DKU 38–50, BM Luthersk verdenskonvent, do Nødhjælpen t Europas evg kirker.

Udg 23: Til højtid i helligdommen, prædikener, skrev om kirkelivet i Danmark efter ref i festskriftet Luthers arv og Danmarks kirke 1936. Medudg 42: Gud og døden. skrev om det evige liv i »Hvad er det evige liv?«, 1953. Skrev minder i Dsk kirkeliv, 1950, s 17 f, talrige artikler.

Læge Anker Aggebo skriver: »B-R er en magtfuld mand af næsten Ruben'sk fylde, en frodig type, rig baade paa livets værdier og ikke mindst i troen paa Guds naade. Om arbejdet som Venstre-politiker har skadet hans virke som tjener i folkets kirke, faar staa hen. To synspunkter er relevante i denne forbindelse: baade dette, at præsten kun er kirkens mand og sognets tjener, der ikke blander sig i folkets gøremaal – og det modsatte, at præsten integreres, hægtes ind i det hele samfundsliv (ikke blot i det religiøse, i det kirkelige, i »samfundet«s liv!). – Det vil være uretfærdigt at betegne kun det ene af disse syn som ret og sandt. Hver mand, hver præst maa realisere sit kald i trofasthed mod den samvittighed, som han (hvis den ikke er syg) med føje vil betegne som »Guds stemme«.

Under alle omstændigheder er Fr. Bruun-Rasmussen en mand, der værdigt har gjort fyldest baade som stiftsprovst og som Aarhus stifts biskop. Hans prædikener var levende, lutherske, igangsættende. Og han var en mand, der vidste at gøre vel. Det er karakteristisk for ham, at en juleartikel i hans høje alder, ca 86 aar (i »Jul i Aarhus« 1956) bærer titlen »Brevet om glæden« (brevet til Filippi). *Der* saa vi denne mands røde traad.

I forhandlingerne om den nye grundlov udtaler Bruun-Rasmussen (Kristl Dgbl 1938), der tidligere en periode havde været Venstres kirkeminister i Madsen-Mygdals ministerium:

»Jeg kunne ikke ønske en kirkeforfatning bygget op paa menighedsraadenes grund, men ville foretrække at beholde den hidtil gældende ordning med rigsdagens og ministeriets styre af folkekirkens forhold. Men jeg regner paa den anden side den bestemmelse, at der skal forhandles med biskopperne, før man skrider til ændringer i kirkens indre forhold, for en afgjort vinding ... ligesom det er min overbevisning, at en saadan ændring vil yde folkekirken den fornødne betryggelse.«

Man vil forstaa, at denne personlighed var konservativ i dette ords bedste forstand, rodfæstet i den danske luthersk-evangeliske folkekirkes bedste tradition.«

Biskop Bruun-Rasmussen skrev selv i Dansk Kirkeliv, advent 1950, s 17 f:

Da jeg i 1913 for fjerde gang blev andenpræst, sagde en af mine voksne sønner – der aabenbart ikke forstod at værdsætte den smukke stilling som andenpræst ved Roskilde Domkirke – til sin mor: »*Kan* far ikke blive andet end andenpræst?« Men det kunne jeg altsaa, og jeg følte det virkelig som en glæde, der fyldte mig med taknemmelig stolthed, at jeg var blevet sognepræst, og det ved den dejlige Aarhus Domkirke.

Det arbejde, der knyttede sig til *stiftsprovstestillingen,* var i højeste grad overkommeligt. Det bestod i at være vikar for biskoppen, men da min biskop – *Schiøler* – meget sjældent var helt borte fra sit embede, havde jeg kun faa gange lejlighed til at fungere som hans stedfortræder. Derimod gav min stilling som *provst* mig dagligt nogle timers kontorarbejde, ligesom den medførte tilsynsbesøg i Hasle herreds skoler. Men *sognepræstegerningen* var mit 3-dobbelte embedes tyngdepunkt og lagde beslag paa det allermeste af min tid og kraft hver eneste dag ugen igennem. Jeg havde som sognepræst en mængde kirkelige handlinger, store konfirmandhold, mange syge- og husbesøg i det folkerige sogn og – ikke mindst – søndagstjenesterne med forkyndelsens ansvar og evigt tilbagevendende bæven og glæde.

Jeg var meget lykkelig i mit arbejde som præst i Aarhus. Der var glædeligt meget at gøre hver dag, og mennesker mødte mig med stor venlighed, baade i mit sogn og i videre kredse i byen. Der samledes en god skare i kirken om søndagene, og da jeg indbød domkirkens faste kirkekreds til at deltage i et maanedligt menighedsmøde i vinterens løb, efterkom en stor flok denne indbydelse, saa KFUMs store sal, hvor møderne blev holdt, i reglen var godt fyldt, og det til trods for, at et »menighedssamfund«, som jeg betragtede som et meget nyttigt led i præstens arbejde, hidtil havde været noget ukendt i Aarhus domsogn.

Og saaledes gik halvfemte aar hen med travlhed og arbejdsglæde, indtil mit liv i december 1926 fik en brat og uventet drejning, der for en periode af henimod halvtredie aar afbrød mit præsteliv i Aarhus og kaldte mig til København.

Dermed gik det saaledes til:

Jeg blev en dag i telefonen ringet op af godsejer *Madsen-Mygdal* (der paa det tidspunkt

som udpeget statsminister arbejdede paa at sammensætte sin ministerliste), med anmodning om, at jeg ville overtage kirkeministerposten. Denne anmodning kom ikke helt overraskende fordi et rygte om, at jeg skulle være kirkeminister i det nye ministerium var sivet ud og bl a havde fundet vej til »Aarhuus Stiftstidende«, der i et opslag i bladets vindue bragte dette forlydende, der unægtelig satte adskillige Aarhus menneskers sind i nogen bevægelse. Ved et menighedsmøde, der efter planen blev holdt samme dags aften, modtog jeg fra flere sider spørgsmaal, om jeg nu skulle forlade Aarhus. Jeg beroligede forespørgerne med, at jeg ikke havde hørt det allermindste om den sag, rygtet beskæftigede sig med. Men dagen efter viste det sig altsaa at være rigtig nok, hvad rygtet havde fortalt. Og dette kunne nok vække min undren. Jeg havde ganske vist i 1920 – i det aar, hvor vi paa grund af grundlovsændringen havde 3 folketingsvalg – en kort tid været aktiv politiker, idet jeg fra juli til september havde været medlem af Folketinget, hvor jeg tilhørte partiet Venstre, men dette var nu mere end 6 aar siden, og efter den tid havde jeg ikke i nogen form deltaget aktivt i politik. Om det dog var denne ganske kortvarige folketingsmands-periode i mit liv, der var en af de medvirkende aarsager til, at Madsen-Mygdal var standset ved mit navn, skal jeg lade være usagt. I hvert fald maatte jeg nu i telefonen give ham et svar. Jeg sagde ham da, at jeg næppe ville kunne sige ja til hans anmodning, og at jeg i alt fald maatte have en rigtig samtale med ham, før jeg tog en beslutning, og det blev saa aftalt, at jeg næste morgen skulle træffe ham paa Paladshotellet i København.

Eet var jeg straks klar over: at jeg ikke ville kunne indtræde i det nye ministerium, hvis dette maatte medføre, at jeg maatte opgive mit embede i Aarhus. Hvis dette under min fraværelse ikke kunne bestyres ved konstitution, saa det efter ministertiden atter stod mig aabent, ville jeg sige et afgjort nej til Madsen-Mygdals anmodning. Det drejede sig derfor for mig først om at opnaa min biskops billigelse af den ordning, der for mig var en uomgængelig betingelse for min overtagelse af kirkeminister-hvervet, og jeg havde derfor en samtale samme eftermiddag med biskop Schiøler. Han stillede sig venligt imødekommende under forudsætning af, at det drejede sig om en kortere tid (f eks ikke udover eet aar). Dermed kunne jeg træde i forhandling med Madsen-Mygdal, uden at denne forhandling paa forhaand *behøvede* at ende negativt. Under min konference med Madsen-Mygdal i København dagen efter stillede han sig – overraskende nok – ligesaa venligt som biskoppen, hvis da kongen, hvem sagen naturligvis maatte forelægges, ville give sit samtykke til, at jeg efter en vis tid traadte tilbage fra ministerposten. Kun bad Madsen-Mygdal mig om at forlænge varigheden af min forbliven i ministeriet til halvandet aar, hvad jeg sagde ja til i forventning om, at jeg dertil kunne vinde biskop Schiølers tilslutning. Da Madsen-Mygdal i øvrigt ville stille mig ganske frit inden for mit eget omraade, hvis jeg overtog posten som kirkeminister, og ogsaa med hensyn til en efter mit skøn tiltrængt forbedring af præsternes lønninger stillede sig forstaaende – til trods for, at hans ministerium havde det som et hovedpunkt paa sit program at bringe de offentlige udgifter ned – sagde jeg efter nogle timers betænkningstid ja til at overtage stillingen som kirkeminister – og kunne modtage udnævnelsen til posten, da kongen venligst havde bifaldet mit ønske om efter en vis tid at maatte vende tilbage til min stilling i Aarhus. Jeg tænker med taknemmelighed paa, at kongen selv sagde mig dette, da han modtog det nye ministerium i en præsentationsaudiens.

I begyndelsen af det nye aar (1927) flyttede jeg saa med min familie til København, og mit nye arbejde kunne begynde.

Ministerstillingens rent politiske side beskæftigede mig ikke saa overmaade meget. Naturligvis medførte min deltagelse i ministermøderne et medansvar for ministeriets politiske linie, ligesom jeg som alle ministeriets medlemmer havde min plads baade i Folketinget og i Landstinget og saaledes havde lejlighed til at følge den politiske debat, men jeg deltog ikke i alle rigsdagens møder, naar det da ikke var mine egne sager, der var paa dagsordenen. Jeg var jo ikke medlem af rigsdagen og havde altsaa ikke stemmeret. Men jeg fik lejlighed til at mødes med mine politiske meningsfæller ved partimøderne, der under rigsdagssamlingen holdtes hver dag, og lejlighedsvis ogsaa med medlemmerne af de andre partier. Jeg befandt mig helt godt i politikernes kreds, hvor en tiltalende kollegialitetsfølelse – trods alle partiskel – jævnligt kunne fornemmes.

Men helt undgaa at deltage som taler i politiske møder kunne jeg dog ikke. Jeg var saaledes med i valgkampen i anledning af landstingsvalget i september 1928, men disse møder, der paa grund af socialdemokraternes uforsonlige holdning over for vort ministerium, og ikke mindst over for dets chef, ikke sjældent udartede til rene spektakelmøder, var jeg ikke videre glad ved.

Mit egentlige arbejde som kirkeminister laa i hvert fald ikke paa den politiske linie. Det udfoldede sig i min daglige gerning i ministeriet i behageligt samarbejde med ministeriets embedsmænd. Jeg fik i denne administrative del af min virksomhed lejlighed til at »ordne» baade det ene og det andet i kraft af den indflydelse, der nu engang var lagt i min haand. Jeg følte med glæde, at kirkens folk – baade præster og menighedsraad – der i mange forskellige anliggender søgte mig, mødte mig med tillid, og at jeg ogsaa som kirkeminister tjente den danske folkekirke. Og dertil kom, at ministerstillingen naturligvis aabnede mig et videre omraade, end jeg hidtil havde haft. Jeg kom ind i forhold og mødtes med mennesker, som jeg ellers ikke ville være kommet i forbindelse med. Jeg tænker f eks paa statsraadsmøderne under kongens forsæde, ministermøderne, hoffesterne, den hyppige deltagelse i kongens taffel paa de forskellige slotte, festlighederne i anledning af den belgiske kongefamilies besøg, deltagelse i alle de officielle begivenheder, der forefaldt under min ministertid, osv.

Da det halvandet aar, der var aftalt med statsminister Madsen-Mygdal som grænsen for min ministertid, i juli 1928 udløb, ønskede jeg at vende tilbage til Aarhus, men Madsen-Mygdal ville ikke slippe mig. Først bad han mig om at blive et kvartal længere under hensyn til landstingsvalget i september, og senere nødte han mig ved sine indtrængende anmodninger til stadig at lægge en ny periode til, indtil jeg fastsatte udgangen af rigsdagsperioden 1928–29 som den uigenkaldelig sidste frist for min forbliven i ministeriet. Og saa formede det sig i kraft af en af de overraskelser, som det politiske liv ikke saa sjældent frembyder, saaledes, at det netop blev det tidspunkt, da hele ministeriet gik af.

Desværre bragte denne gentagne udskyden af min tilbagevenden mig i vanskeligheder med min biskop, der vel – om end tøvende – var gaaet ind paa, at min funktionstid som minister blev forlænget til det halvandet aar, Madsen-Mygdal straks bad mig om at indrømme ham, men som paa den anden side ikke mente at kunne forsvare, at mit embede i Aarhus blev bestyret ved konstitution ud over dette tidsrum.

Det trak altsaa længere ud, end jeg havde ventet og ønsket med min genoptagelse af min gerning i Aarhus, men i forsommeren 1929 kom jeg da tilbage. Den 19. maj holdt jeg min første gudstjeneste i Domkirken som hjemvendt sognepræst som indledning til de sidste aar af min embedstid som stiftsprovst.

Jeg mærkede, da jeg kom tilbage til Aarhus, at min politiske virksomhed havde visse eftervirkninger i min præstegerning. Især skyldtes en meget mærkbar nedgang i mine konfirmanders tal sikkert, at jeg i socialdemokratiske kredse var sat paa det sorte bræt. Men jeg mødte dog i almindelighed ingen uvenlighed, naar jeg kom i arbejderhjem, og mine konfirmanders tal begyndte ret snart igen langsomt at stige. Men jeg fik ikke lejlighed til at konstatere, om denne opadgaaende linie ville holde sig, fordi jeg kun ca 2 aar efter min hjemkomst gik over i bispeembedet.

Biskop Schiøler faldt for aldersgrænsen i 1931, og jeg blev udnævnt til hans efterfølger og bispeviet i Vor Frue Kirke i København søndag den 27. september.

I den tid, i hvilken stemmeafgivningen til bispevalget fandt sted i stiftets menighedsraad, traf jeg en dag i Aarhus en mand, der sagde til mig: »De er da i denne tid meget spændt paa resultatet af afstemningen«. Hertil kunne jeg ved sandhed svare, at det var jeg egentlig ikke. »Saa er det, fordi De er sikker paa resultatet«, mente han. »Nej«, svarede jeg, »ikke derfor. Men sagen er den, at jeg har en anelse om, at her vil det ord bekræfte sig, at der, naar en dør i livet aabner sig, ofte med det samme lukkes en anden. Om der, naar man bliver biskop, *aabner* sig en dør, faar staa hen. Det er muligt. Men at der samtidig *lukker* sig en dør, nemlig til præstegerningen, det ved jeg. Og tanken derom holder mit sind i ligevægt. Jeg imødeser derfor afgørelsen, som den nu vil falde, med ro«.

Mine erfaringer gennem 9 bispeaar bekræftede for mig sandheden af den ene side af det ord, jeg havde anført overfor den mand, der frittede mig om min stemning under bispevalgs-afstemningen: en dør *havde lukket* sig. Med stiftsprovstetiden var det lykkeligste afsnit af mit livs embedsgerning til ende.

Men kunne jeg end nu og dag besøges af en art hjemve efter den stilling, jeg havde forladt, var det en opmuntring, at der var fuldt op at gøre i bispegerningen.

Der var først arbejdet paa bispeembedets hjemmefront: den daglige gerning som leder af Aarhus bispe- og stiftsøvrighedskontor. Dette administrative arbejde har sin store betydning og havde min interesse; men det er ikke bispegerningens sjæl. Det, der dybest betegner bispeembedets opgave og ansvar, er dels forkyndergerningen rundt om i stiftets menigheder og dels biskoppens støttende og opmuntrende forhold til stiftets præster, et forhold, der kan blive af helt sjælesørgerisk karakter.

Min prædikevirksomhed i Aarhus stifts sogne – den, der maatte være min erstatning for min tabte prædikestol i Aarhus Domkirke – var meget omfattende, hvad enten den var af mere officiel natur (kirkeindvielser, kirkejubilæer, visitatser, ordinationer) eller den – hvad der var meget hyppigt – hidrørte fra præsternes anmodninger om hjælp ved kirkeuger og lignende. Over alt i stiftet mødte jeg den største venlighed og gæstfrihed i præstegaardene, og mit forhold til præsterne var i det hele lykkeligt og fortroligt. De enkelte undtagelser bekræftede paa dette omraade kun, hvad der var det almindelige.

Ogsaa til stiftets menighedsraad traadte jeg i venligt forhold, naar vi mødtes i anledning af indstillinger til ledige præsteembeder. Jeg tror, at menighedsraadene satte pris paa de oplysninger og raad, jeg kunne give dem med hensyn til ansøgerne. Paa den anden side vaagede raadene med nidkærhed over deres selvbestemmelsesret.

Der var, som anført, nok at tage vare paa i bispegerningen og naturligvis da ogsaa mange glæder i arbejdet. Men alligevel kunne jeg nu og da faa besøg af den isolationsfølelse, der nu engang er skyggen over en bispestilling og fremkalder det suk efter den tabte sognepræstegerning, der ikke er ukendt for danske biskopper.

Til gengæld bringer bispestillingen sin indehaver en glæde, som ikke er sognepræsterne beskaaret: Deltagelse i bispemøderne. De *danske* bispemøder holdtes i min tid regelmæssigt 2 gange om aaret: ved Nytaarstid i forbindelse med nytaarskuren i bispegaarden i København, og i september maaned i provinsen, hvor mødet nu og da blev henlagt til en af bispegaardene. I 1938 havde min hustru og jeg saaledes den glæde at være værtsfolk ved bispemødet, der det aar blev holdt i Aarhus.

Det sidste nordiske bispemøde, jeg deltog i, blev holdt i Larvik i Sydnorge i de sidste dage af august 1939.

En truende uvejrshimmel hang i de dage over Europa, og bispemødet blev præget af den ængstelse, der opfyldte alles sind ved tanken om den krig, der syntes uundgaaelig. Mødet blev holdt paa Fritzøehus hos godsejer Treschou og under biskop Berggravs straalende ledelse.

Da jeg efter bispemødet i Norge kom hjem

til Danmark, holdtes det nordiske præstemøde i Roskilde, men ogsaa denne sammenkomst fik som følge af krigstruslen en mørk baggrund og opløstes temmelig brat og før den planlagte afslutning.

Tre fjerdingaar efter min hjemkomst fra Larvik faldt jeg for aldersgrænsen i juni 1940 og forlod Aarhus. Det var i sig selv vemodigt nok for mig at maatte opgive mit embede. Men den forfærdelige 9. april knap 2 maaneder forinden kastede dog en særlig skygge over min afsked fra Aarhus. Det var mærkeligt – og meget ydmygende – et stykke oppe paa dagen den 9. april fra bispegaardens vinduer at se tyske soldater kravlende i træerne i bispegaardens forhave for at trække ledningerne til en telefon, der straks skulle anbringes i vor af fjenderne besatte by.

Efter min afsked flyttede jeg til København.

Den store by har givet saa mange muligheder for at tage aktiv del i kirkeligt arbejde, at jeg i disse emeritus-aar paa en maade har fortsat mit livs linie baade som præst og biskop, ikke mindst fordi jeg til mit liv som pensionist medbragte det formandshverv i Dansk Kirke i Udlandet, hvortil jeg var blevet valgt i 1938.

Min gerning i DKU's tjeneste har ført mig ud paa forskellige rejser i udlandet. Allerede et par maaneder efter at jeg var blevet formand, deltog jeg efter indbydelse i den danske Parisermenigheds 15 aars fest.

Et par gange har jeg i min egenskab af formand for DKU været i London, hvor DKU har en blomstrende KFUK i Fellows Road, og mange gange forskellige steder i Skandinavien (Oslo, Stockholm, Malmø, Gøteborg, Helsingfors).

To af mine DKU-rejser til udlandet finder jeg grund til at omtale.

Den ene er den rejse, jeg sidst i april 1947 foretog til Helsingfors for at holde dansk mindegudstjeneste i anledning af Kong Christian X's død.

Ogsaa min rejse til Berlin sidst i juli 1948 var af en særlig karakter. Det drejede sig om en genindvielse af den danske kirke, der havde lidt meget paa grund af krigstidens ødelæggelser uden dog at have været egentlig bomberamt. Kirken var saa efter krigens afslutning blevet fuldt istandsat og skulle nu genindvies. Jeg foretog genindvielsen søndag den 21. juli, og DKU's tidligere præst i Berlin, pastor Blauenfeldt fra Ringe, prædikede over søndagens tekst. Pastor Blauenfeldt og jeg var indkvarterede i en lejlighed ude i Dahlem, hvor en af militærmissionens embedsmænd ellers var til huse, men som paa grund af indehaverens ferie i øjeblikket stod ledig. Det var mærkeligt fra dette smukke opholdssted i et villakvarter, der var næsten uberørt af krigens ødelæggelser, at komme ind til Berlin og køre igennem de mange ruingader.

DKU-arbejdet har været den væsentligste del af min virksomhed i disse aar efter min afskedigelse, men som berørt ikke den eneste. Jeg har modtaget og efterkommet talrige opfordringer til at prædike ved søndagsgudstjenester og tale ved andre møder rundt omkring i København. Men det skyldes dog alene min formandsstilling i DKU, at jeg har kunnet forlænge min virksomhed *som biskop* i Aarhus«.

Se iøvr bl a Kr Dbl 6. nov 51 og 1. maj 1960.

I Den danske Præsteforenings bestyrelse øvede biskop B.R en smuk og betydende indsats. Hans fine kultur, hans kærlige vennesind og usvigelige trofasthed og forstaaelse, hans store kendskab til dansk kirkes administration, kom os alle til gode. Og det var en begivenhed, at præsteforeningens næstformand blev kirkeminister. (Prf Hist 1946). Ogsaa i Kirkeligt Centrum har B-R øvet en god indsats.

Ved bispevalget 1940 fik stiftsprovst, dr theol **Skat Hoffmeyer** 1492 st, provst **Carl Hermansen** 546 st.

26. 31. juli 1940–31. dec 61 (stiftsprovst Aarhus Domkirke 6. nov 31): Dr theol **Christian Julius Skat Hoffmeyer,** * 7. dec 91 Kauslunde. Faderen: Stiftsprovst Frederiksberg, † 24, se der. Stud Mtrp 09, c 15[1] (1), dr theol 18 (Den apokryfe og pseudepigrafiske litteraturs stilling til partidannelserne i den palæstinensiske senjødedom), hjpr Frederiksberg k 29. nov 18, sp Raarup 4. juli 21, r af Dbg 34, Dbm 41, K II af Dbg 52, afsk 31. dec 61. K I 62. ~ 22. maj 19 Aase Thejll, * 25. jan 98 Frederiksberg. Forældre: Rektor, c theol Knud Theodor T og Ellen Nobel.

Fast censor i religion ved lærer- og lærerindeeksamen 27–58 (censor fra 22), Medl af best for Naturhist Museum i Aarhus 1929, Medl af bestyrelsen for universitetssamvirket 34, ledede den private undervisning i teologi ved universitetet i Aarhus fra 32–39, Skoleprovst for Gl Aarhus amt 35–40, Fmd for Aarhus kristelige studenterforbund 32–42, Fellow of Royal Entomological Society 46, korresp medl finske entomol foreninger, Medl Det mellemkirkelige raad 54. Forelæsninger m m i USA og Canada 54, Leder af kirkelig delegation til Rumænien og Bulgarien 56. Skand charm i Anglo-Scand Conf 46–57.

Udg bl a 25: Fra Genève til Stockholm, 29: Tilværelsens sammenhæng belyst af britisk tænkning, 32: Hvorfor være flittig?, 35: Gud, verden og vi, 41: Bibelen, en introduktion (2. udg 59), 43: Tekstforklaringer i »Haandbog for Kristendomskundskab« VII, 44: red sm m A. Blenker: Det ny Testamente gengivet af danske digtere, 38: De danske storsommerfugle, 48: De danske spindere (2. udg 60), 49: De danske ugler (2. udg 62), 52: De danske maalere, afhandl i C. I. Scharling: Kirketanker og vor tid (25) og i tidsskrifterne Kirke og Folk, Flora og Fauna, Lambillionea, The Entomologist m m, red af Aarhuus Stiftstidendes kirkeside 33–40 og 45–61, skr 36 i »Luthers Arv og Danmarks Kirke« (Kirken og tidens kultur), 37 afh i »Ecclesia« (Bymenigheden). Se Kr Dagbl 4. marts 51, 12. dec 51, Berl Tid 13. aug 51, 5. juli 51, samme blade dec 61.

Læge *Anker Aggebo* skriver:

»*Skat Hoffmeyer* stammer fra København, rettere fra Frederiksberg. Faderen var sognepræst ved Frederiksberg kirke og provst, en nidkær Herrens tjener for den danske kirke, for sin menighed og – navnlig i sine yngre dage – for Københavns IM. Pgd og Frederiksberg KFUM blev mødestedet for mange unge teologer.

Hoffmeyers disputats handlede om et senjødisk emne, udarbejdet i en studietid i Tyskland. Biskoppen er først og sidst præget af engelsk teologi, snarest maaske af engelsk religionsfilosofi.

Men *Hoffmeyer* er ogsaa videnskabsmand paa endnu et omraade: Han er specialist i natsommerfuglene. Og han har præsteret saa betydelige fund og undersøgelser paa dette

omraade, saa han med føje kan betegnes som verdenskendt.

Ved besættelsestidens afslutning stod biskop *Hoffmeyer* som et af det aarhusianske frihedsraads 5 medlemmer.

Biskop *Skat Hoffmeyer* er ikke blot kendt for sine vidtfavnende interesser som videnskabsmand. Han er ogsaa en mand med et rigt menneskesyn, med en dejlig uortodox form i fremtoning og forkyndelse.

Støt har *Skat Hoffmeyer* ved sin side sin fortræffelige hustru som medarbejder, fru *Aase*, f *Thejll*. Bispinden har spillet en ikke ringe rolle i disse aar, ikke mindst som formand nogle aar for KFUK, siden i en længere aarrække for Aarhus Husmoderforening ... en sprudlende personlighed med skabende humor.

Biskop *Skat Hoffmeyer* vil stedse blive husket for sin indsats for Aarhus Universitet og det teologiske fakultet i Aarhus. Atter sad en *videnskabsmand* paa Aarhus bispestol, en personlighed med sin egen profil. Han blev valgt med stort flertal (se s 40). – Flere store sager kunne nok fremkalde rynker i hans lærde pande, men selvom de nok kunne gaa ham paa nerverne og maaske give ham visse tanker om, at »præster er dog en mærkelig race«, holdt han fint sin position. Han lod sig ikke saadan gaa paa. Han har sin egen sans for humor, og for at skelne smaatterier fra de store sager«. Disse sager skal ikke refereres her, men det angreb, som en del præster, navnligt knyttet til Tidehverv, rettede mod ham efter befrielsen 1945, følte af mange som uretfærdigt. En lang række akter og artikler er refereret i Præsteforeningens Blad 1945, s 73, 149, 165, 418, 425, og 1946, s 286, 321, 322, 376, 407, 465, 520, 718, 739. – 1953 opstod 2 sager, der vakte megen opsigt. Pastor *Barsøe*, Virring, indførte visse »katolske« ceremonier, og biskoppen forbød denne stærkt højkirkelige præst disse ceremonier, og det var biskoppen meget ubehageligt, fordi han var klar over, at pastor B i kraft af sin højkirkelighed regnede »biskoppens ord for mere vægtfyldige, end biskoppen selv gjorde«. Da 13 menighraadsmedlemmer krævede Barsøes afsked, fulgte provsteretssag. B blev ikke afskediget, men han fik en henstilling om i liturgi og lære at undgaa ting, der kunne misforstaas, eller stred mod luthersk lære. – Uroen om professor *Lindhardt* (som er hjpr ved Frue kirke), kan næppe kaldes en sag. Det var en diskussion i blade og mundtligt. En mand i Aalborg krævede en udtalelse af biskoppen (der var i udlandet). Biskoppen svarede, at han ville »sove paa det«, endda længe, og hermed var det maaske ogsaa hans hensigt at tilbyde de ivrige den billige vittighed, »Vaagn op, biskop!« Biskoppen svarede med et hyrdebrev til oplæsning paa prædikestolene, »kort, tørt, nøgternt«, og der blev sendt en indberetning til kirkeministeriet, som fandt paa at gøre det til en *storsag* ved at sende den til alle biskopper. Svarene fra Haderslev, Roskilde, Odense og Ribe indløb først. Og det gav anledning til, at Lindhardt i en avis udtalte, at de grundtvigske bisper plus Noack holdt paa, at L skulle fortsætte som præst, mens de andre biskopper »ville tygge paa det«, da de »ville komme i klemme, hvad enten de sagde ja eller nej«. Hoffmeyer selv skriver, at »med sin for en professor i historie mærkelige mangel paa historisk sans har Lindhardt ikke tænkt paa, at den »grundtvigske« biskop i Roskilde var den fungerende stiftsprovst, *Ege*, der er missionsmand«. Resultatet blev, at L ikke skulle afskediges som præst. Biskop Hoffmeyer, som i Berl Tid 3. jan 1954 udførligt har gjort rede for disse sager, slutter: »Æselspark har der været nok af, men de har spjættet nede om anklerne. Sagerne selv har været fulde af betydning, og der har været høj luft over dem.«

I et interview (Ernst Fr. Hansen i Kr Dbl 5. dec 1951) hedder det bl a:

»Selv om sommerfuglene er biskop Skat Hoffmeyers hobby, er det naturligvis det aandelige, vor kirkes vé og vel, folkekirkens liv og menighedernes trivsel, samarbejdet med provster og præster i stiftet, der først og sidst optager ham. Det er den lærde teologs store ønske og haab, som han har udtalt det i disse dage, at nationen maa vaagne op til ny daad i den samarbejdets, solidaritetens og fællesskabsfølelsens aand, hvori vi danske fandt hinanden i besættelsens tunge aar. Sammenhold indenfor menighederne og broderskab præsterne imellem – det er hans fødselsdagsønske!

Træffetid er et ukendt begreb. Biskop Skat Hoffmeyer har træffetid paa *alle* tidspunkter af dagen. Noget andet er, at man naturligvis ikke altid finder ham hjemme, for han bruger en stor del af sin tid til at aflægge besøg rundt i præstegaardene. Ordet bispevisitats passer ham kun daarligt. Ogsaa *her* er biskoppen uformel. Han bryder sig ikke om visitatsformen, men lægger stor vægt paa at komme saa meget rundt som muligt i stiftets præstegaarde og menigheder for at faa et indtryk af situationen hvert enkelt sted og drøfte problemerne baade med præst og med præstekone. Biskop Skat Hoffmeyer hører jo selv til de præstegaardsfødte. Ikke saa mærkeligt, at han blev præst. Præstetraditionen i hans slægt er gammel. Selv er han præst i 6. generation.

– De oplevede »Pladsen med de grønne træer« i Deres unge dage.

– Det er morsomt, at De minder om »Pladsen med de grønne træer« og Helge Rode. I Frederiksberg præstegaard og menighedshus og kirke og runddel var jo den kæmpende kirke. Min far i første geled ... Naa, og bag det hele har for mig staaet Jesus.

Min far var en storartet mand, en af de bedste præster tror jeg, vor kirke har haft. Mange af mine jævnaldrende, ligeledes præstesønner, blev præget af, at de »reagerede« voldsomt mod deres fædre. De forstaar sikkert, hvad jeg sigter til! Den indstilling ville for mig være afskyelig. Jeg skulle gaa videre i min fars spor. Kirke betyder sammenhæng ... Jeg har kendt min far saa godt, at jeg stadig kan have lange samtaler med ham. Naar jeg har et lidt vanskeligt spørgsmaal at tænke over, tænder jeg en pibe og sætter mig i min lænestol og siger: »Naa, hvordan ville du tage paa den historie?«.

Biskop Skat Hoffmeyer skrev engang en bog: »Hvorfor være flittig«.

– Ja, siger biskoppen, jeg har altid døjet med mine bogtitler. Det er ogsaa galt med mine sommerfuglebøger. Naar folk ser min bog: »De danske ugler«, spørger de, om jeg ogsaa interesserer mig for fugle. Det gør jeg gan-

ske vist, ikke saa lidt endda – jeg saa forleden ude ved stiftets vestgrænse rødfodfalken, det var et af aarets store oplevelser. Det er en stor sjældenhed. Men der er nogle natsommerfugle, som *ogsaa* hedder *ugler* som De maaske ved! ... »Hvorfor være flittig« var en daarlig titel. Bogen handler om synet paa arbejdet fra Adam og Eva til min far og biskop Ostenfeld. Kærnen i det hele er den lutherske tanke om det daglige arbejde – i enhver hæderlig bestilling, ogsaa og ikke mindst en husmoders – som noget, Gud har kaldet os til. Det er en prægtig tanke, som desværre er i forfald i vor tid. Men ved den tanke faar man i det mindste sin egen tilværelse til at hænge bedre sammen, og det er da altid noget ...

»Hvis vi bisper udtalte os ret meget *in pleno*, ville det blive kritiseret. Kan De huske, da Kaj Munk gjorde nar ad en biskoppelig fællesudtalelse fra Viborg? Under krigen og besættelsen kom vi med en hel række saadanne fællesudtalelser. Dem behøver vi ikke at skamme os over, og i den situation var der brug for dem. Nu kan jeg ikke se, der er det.

Biskop Skat Hoffmeyer befinder sig vel i Aarhus. Han er glad for, at han ikke kom til Haderslev i sin tid – og heller ikke i København ville han vist i det lange løb have kunnet trives. Spørger man ham, hvad Aarhus har betydet for ham gennem aarene, svarer han hurtigt og uden at betænke sig, at det har betydet overordentlig meget for ham, at Aarhus er blevet universitetsby – men iøvrigt staar Randers, Horsens og Silkeborg hans gamle hjerte ligesaa nær – og Hobro og Grenaa og mange andre navne ...

De kender jo selv geografien, smiler biskoppen. Jeg blev stiftsprovst her i byen, da universitetet var i sin spæde begyndelse, og jeg kom ind i arbejdet med teologundervisning. Det var en morsom tid, hvor vi lærere og studenter holdt sammen. Vi var i samme baad, og studenterne hængte i. Min kone blev sjælen i vores kristelige studenterforbund, og de unge gik ud og ind i huset hos os. Vor undervisning var gratis. I de sidste aar blev der lidt honorar til nogen af os. Pengene blev skaffet af vor store socialdemokrat *Jacob Jensen*. Det var fint, ikke? Og Arbejdernes Sparekasse betalte undervisningen i teologi. Og saa var der jo domkirken og alle de rige timer der. Men det fører vist for vidt at gaa videre. Aarhus er i disse tyve aar blevet universitetsby og en dygtig by.

Kirkens bedste aktiv og bedste middel er nu stadig gudstjenesten. Og jeg elsker den danske højmesse. Jeg kender mange andre gudstjenesteformer og har selv prædiket i mange fremmede kirker, men for mig er der intet, der overgaar den sædvanlige danske højmesse med daab og altergang. Jeg er lykkelig og taknemmelig, naar jeg gaar til alters sammen med menigheden et eller andet sted i mit stift ... Det staar iøvrigt saadan for mig, at vor tids krav til menigheden ikke gaar i retning af et teologisk eller filosofisk opgør, men til vor praksis. Det er fromhed, praktisk kristenliv, gode menneskelige egenskaber, kærlighed til Gud og næsten, verden skal se hos os. Personligt føler jeg det meget, meget sværere end at skrive den religionsfilosofi, jeg drømte om i min ungdom. Men hvis Jesus ikke kan kalde det frem hos os, er der ingen, der kan.«

Ved bispevalget 1962 fik domprovst **Kai Jensen** 1194 st. Domprovst, dr **H. N. Høirup**, Viborg, 1049 st. Provst, mag art **V. Riisager** 208 st.

27. 24. april 1962–16. febr 63 (domprovst her 11. sept 40): **Kai Jensen,** * 29. jan 99 Grættrup, Junget. Forældre: Lærer Niels Christian J og Anna Mathilde Jensen. Stud Randers 17, c 23[1] (1), kkp As K (Juelsminde) 14. april 23, sp Videbæk 23. april 24–31. maj 29, sekretær Kirkelig Forening for IM i Kbhvn, 29, 2. præst Sct Lukas Stiftelse, Hellerup 21. marts 33, forstander Dansk Bibelskole 1. sept 36, r af Dbg 42, Dbm 51, † 16. febr 63. ~ 29. jan 24 Emilie Smidstrup, * 18. nov 02 Vrigsted. Forældre: Kbmd Valdemar S og Christine Christensen. – Søn: Gunderup-N.

Medl af søndagsskoleudv Kbhvn 32–40, BM Sct Lukas Stiftelse 33–45, Fmd 37–40, BM Menighedsskolen »Marthabo« 36–40, Best for Nyborgmøderne 34, Fmd 39, Medl af Udv til Fremme af Bibelkundskab 37, BM Det danske Bibelselskab 39, BM Stefanshjemmet til 56, Fmd for Inspektionen for Vor Frue kloster 40, BM IMs Diakonhøjskole 41–56, Sct Stefansforeningens Asyl »Børnely« 41, Fmd 45–46, Fmd for Aarhus stifts menighedsraadsforen 48–56, BM Jydsk Børnehaveseminarium 47–56, Medl Aarhus Universitets samvirkes best 53, Red »Liv og Lys«, »Nye Tider«, »Søndagsblad« til 33, IMs børneblad 33–49, Red »Til vore syge« 36–40.

Udg 38: Ny test Tilblivelse, 39: Troslivets spænding, 40: Undervejs, andagtsbog, 40: Livet med Gud, 40: Hvad tror vi paa?, 41: Paa klippegrund, 41: Korset, verdens haab, 42: Frygt ikke, 42: Hverdagstro, andagtsbog, 43: Trods alt, 44: Staa fast, 46: Altid frejdig, 47: Er der en mening, 48: Livets vej (prædikensamling), 49: Det ene fornødne (andagtsbog), 50: Fortolkn t Mt Ev (Dsk bibelværk f mgh), 51: Fortolkn til Mk og Lk Evg (do), 51: Hvor gaar vi hen?, 51: Hjertets uro og troens svar, 52: Paa dit ord, andagtsbog, 54: Den evige længsel, 55: Den kostbare tid, 56: Den store glæde, medudg af bibelbogen, 59: I dag er naadens tid, 60: Trofast er Gud, andagtsbog, 61: Alt staar i Guds Faderhaand, 62: Fra troens verden.

Paa vej til et vintersamvær paa Nyborg Strand døde biskop Kai Jensen, Aarhus.

Biskop Kai Jensen, der skulle have holdt en daglig bibeltime paa mødet, havde sendt sin bagage i forvejen. Kun med en mappe under armen gik han turen fra stationen til missionskurstedet. Umiddelbart før han naaede hotellet, saa en forbipasserende ham pludselig synke sammen. En hjertelammelse, der øjeblikkelig medførte døden, havde ramt biskoppen.

Kristeligt Dagblad skrev (18. febr 63) under overskriften bl a: »En forkynder af Guds naade«. Ingen naaede som forkynder saa langt ud som biskop Kai Jensen. Han dækkede for kirken en front, næppe nogen anden kan dække – fronten derude i de tusinde jævne hverdagshjem, som bryder sig fejl om teologi, og som kirkens budskab normalt lader kolde. Til disse titusinder naaede Kai Jensen. De lyttede, naar han talte.

Ikke blot formaaede han som domprovst i Aarhus gennem 22 aar at samle landets største kirke fyldt til bristepunktet til gudstjenester og bibelaftener. Som radioprædikant havde han tillige en trofast menighed ud over hele landet paa tværs af alle skillelinier. Det viste sig sidst, da han nytaarsdag bad lytterne om en gave til Det danske Bibelselskab og personligt modtog – 50.000 kr. Andre mødte ham som forfatteren af en lang række opbyggelige bø-

ger eller gennem »Ordet« paa Kristeligt Dagblads forside, der sammen med radioen var hans største prædikestol.

Hvoraf kom det, at han i en tid, hvor det vækkende ord er saa svært at forme, kunne blive denne herold?

Forklaringen skal bl a søges i, at han turde hævde et ord. Han holdt sjældent foredrag, og da slet ikke paa prædikestolen. Han talte ikke om mennesket, men til mennesket – og altid paa en engageret maade. Han var aldrig bange for at give sig selv eller for at tale direkte til forudsætningsløse tilhørere. Han satte en ære i at tale jævnt.

Kai Jensen levede med sin Bibel, og han hentede sin inspiration og fornyelse ud fra sit dybe bibelkundskab. Hvor man skal placere ham teologisk, kan det være vanskeligt at sige, og heller ikke kirkepolitisk lod han sig uden videre rubricere, hvad der skaffede ham vanskeligheder fra flere kanter. Hvis ikke glosen bibelbundet sagde saa lidt, ville man bruge den om ham. Selv nævnte han Eduard Geismar som den person, der havde betydet mest for ham. Han havde haft Eduard Geismar som lærer i gymnasiet og siden som professor i København, og Eduard Geismar var den præst, han søgte i studietiden.

Men det var ikke blot som prædikant, at biskop Kai Jensen havde store naadegaver. Ogsaa som sjælesørger var han søgt som faa. Umiddelbart kunne det maaske undre. Vel maatte hans store bibelkundskab komme ham til gode og ligesaa den lange varierede præstegerning, han efterhaanden havde bag sig. Men som menneske var han nærmest sky og lukket. Han erklærede om sig selv, at han var »en snegl«. Studiekammeraterne sagde: »Kai, du er noget for dig selv«. Hans reserverethed kunne føre til beskyldninger for at være hoven. Han, der naaede saa mange, ejede intet favnende ved sin personlighed. Skulderklapper var han sidst af alle.

Dybest set hang det sammen med hans ydmyghed og hans tunge gang paa jorden. Den omstændighed, at han samlede de store skarer, følte han som et tungt, tungt ansvar. Hans knæ kunne ryste, naar han gik paa prædikestolen og saa de mange hundreder i kirkebænkene.

Men just fordi han ejede et tungt sind, vidste han noget om, hvordan mennesker kunne have det, og fremfor at blive en vanskelighed kom hans lukkede væsen ham saaledes til hjælp, naar han paa tomandshaand skulle hjælpe mennesker. Han kendte noget til sjælens store ensomhed, og selv om han vist nok aldrig deltog i polemikker, og altsaa ikke af den grund fik modstandere, vidste han godt, at man i præstekroge kaldte ham »Kirkens Morten Korch« og ymtede, at han solgte evangeliet til udsalgspris. Han var aaben til det forsvarsløse, men angreb sved paa ham. Saa meget mere glædede den tillid ham, han mødte de senere aar fra mangfoldige præsters side, og som ogsaa førte til, at han efter valget til biskop blev mødt med forventning ogsaa fra dem, der under bispevalget havde staaet paa en anden fløj end han.

Biskop Kai Jensen var først og fremmest præst, sognepræst. Han var det i saa høj grad, at baade han selv og andre tvivlede paa, om han overhovedet burde lade sig vælge til biskop.

Ved siden af sit lokale arbejde var Nyborgmøderne den gren af kirkens arbejde, der stod Kai Jensens hjerte nærmest. Han blev medlem af komiteen for Nyborg-møderne i 1934 og har fra 1939 været formand. Utallige har mødt ham paa Nyborg Strand. Der var noget symbolsk i, at han var paa vej til et samvær paa Nyborg Strand, med sin Bibel og manuskripter til flere bibeltimer i mappen, da hans hjerte bristede. Paa vej for at møde mennesker med Bibelens budskab, iklædt nutidens dragt, saa det kom dem ved – det var Kai Jensens vej. Og en smukkere død end at dø paa denne vej kunne denne forkynder at Guds naade ikke faa.«

Biskop *Chr. Baun* skrev (Kr Dbl): – Saa har vor danske kirke – set med vore menneskelige øjne – atter lidt et stort tab: Kai Jensen er død.

I en munter velkomstvise, skrevet af en anden af vor vennekreds fra studentertiden, præsten og forfatteren *Niels Aage Barfoed* i Odense, til vort konvent i 1958, hedder det om Kai Jensen:

> I provstegaarden paa Aarhus kystvej
> med vælde hæver den dybe røst sig,
> og alle skibe gaar samme vej
> og bliver fortøjet ved »Aarhus' Kai«.

Dette fornøjelige vers rummer en dyb sandhed: naar saa mange samledes, hvor Kai førte ordet, var det jo fordi de følte, at de fik hjælp af hans prædiken, at deres skib, der maaske blev tumlet rundt af vind og vover af meget forskellig slags, gav han et sted, hvor det kunne fortøje trygt.

Der var vel nok en hel del – ogsaa af teologiske problemer – som Kai Jensen ikke forstod sig saa meget paa, men han forstod den ene vigtige ting: at prædike, saa hans tilhørere følte sig hjulpet deraf, og at hans ord kom dem ved. I og for sig var Kai ikke nem at komme nær i personlig forstand. Han var vist noget indesluttet og udleverede ikke gerne sit inderste, men at han desuagtet kom andre nær, derom vidner, at han fra prædikestolen i skrift og paa tomandshaand kunne tale, saa mennesker fik hjælp deraf.

Det er som prædikant Kai Jensen har øvet sin indsats i vor tids danske kirke, og denne indsats var en bedrift, ikke mindst i en tid, der med rette eller urette taler saa meget om de tomme kirker. En tom kirke har Kai Jensen vist aldrig set dér, hvor han selv skulle gøre tjeneste.

Vi, som er hans venner fra ungdommen, kan maaske nok undre os over, at det netop blev ham af vennekredsen, der fik den enestaaende stilling som prædikant. Lidt tung af natur og væsen har han altid været. Lidt kejtet i optræden vel ogsaa. Men vi ved, at han under alle kaar og i alle aarene er gaaet op i sin gerning med flid og hjertelag. Altid brændte det spørgsmaal i ham: hvordan naar vi dog alle disse mennesker med evangeliets budskab? Alle kræfter satte han ind paa det arbejdsområde, som var ham betroet, og nu slap

kræfterne op – i en tidlig alder. Ikke saa underligt, for der er intet, der slider paa en mand som det at være præst – med hjertelag.

Kai Jensens bedrift var at være prædikanten, der kunne fylde Aarhus domkirke gennem 22 lange aar. Den korte bispegerning, han fik lov til at staa i, kan vi vel saa se som en glædens bæger, han fik lov at drikke til sidst.

Fra Aarhuus Stiftstidende bringes enkelte udtalelser. Forfatteren *Richardt Gandrup* skriver i sin nekrolog, der har faaet overskriften »Et alvorligt tab for dansk kirkeliv«, bl a: – Han var en mand af stor livsviden og vidtspændende menneskekundskab, og derfor blev han en sjælesørger i dette ærværdige ords fineste betydning, ikke saaledes, at han nogen sinde trængte sig paa for at trøste eller vejlede, men ved at lytte til enhver betroelse og stille sig selv side om side med de bekymrede. Det kunne han, fordi han aldrig lagde et troens overmod for dagen, men altid vedkendte sig tvivlens indsnigelser og den kamp, det koster at afvise dem. Han vidste, at troen er en strid, men ogsaa, at den er en god strid, som det siges i skriften.

Ingen steder vil sorgen ved Kai Jensens død være smerteligere end inden for hans tusindtallige menighed i Aarhus.

Han afkortede ikke de troens ord, der har været kirkens fra første begyndelse; men han satte dem altid i nøje forbindelse med de livets grundvilkår, som jordens børn uden undtagelse maa underkaste sig, og derfor gik ingen bort uden udbytte.

Skønt selv en mand af høj og klar tankegang og med grundig og teologisk skoling forvekslede han aldrig tro med tænkning, anstrengte aldrig sine tilhørere eller læsere med spekulative tolkninger eller spidsfindige begrundelser. Han vidste, at sindets aabenhed er forkyndelsens eneste indgangsportal, og at den lukker sig, naar forkynderens bekendelse antager bevislighedens karakter og bruger logikken som vaaben. Han nærede den overbevisning, som livet havde lært ham, at troen er en fornødenhed for sindene i en verden fyldt af ubesvarede spørgsmaal, og det var denne fornødenhed, han imødekom hos dem, der samlede sig under hans prædikestol. Intet under, at en stor og taknemlig menighed flokkedes omkring ham.

Den modtagelse, han fik som biskop, skyldtes sympatien for ham som menneske og respekten for ham som præst og kirkelig embedsmand, ogsaa tilliden til hans administrative evner, hans samvittighedsfulde punktlighed og hans hurtige afgørelse af løbende sager. Men dybest bundede den i indtrykket af hans aands rummelighed, der forbød ham at lukke sig inde i en eller anden af de begrænsninger, der gaar under betegnelsen »kirkelige retninger«.

Han var udgaaet fra Indre Mission, men udvidede gennem aarene sine kristne og kirkelige horisonter til at omspænde den troens vide verden, hvor de kirkelige retningers modsætninger udlignes. Ogsaa her havde livet, baade hans eget og andres, ladet ham ane sandhedens store sammenhæng bag alle de kunstigt udstykkede særsandheders virvar.

Dr theol *Skat Hoffmeyer:* – Kai Jensen var først og fremmest den mand, der kunne fylde Aarhus domkirke i over 20 aar. Han var en prædikant af de store og kunne jo ogsaa nedfælde det i sine andagtsbøger. Jeg er ikke journalist, sagde han, og det var rigtigt, men skrive kunne han til opbyggelse. Hans forkyndelse var klar og indtrængende, ikke mindst det sidste. Der var ingen spidsfindigheder i dem, der var ikke foredrag i hans prædikener.

Det var der altid i mine, og det var styrken i dem, at der ikke var det i hans. De var præget af, jeg vil ikke sige hans indgaaende kendskab til Bibelen, for det har vi andre ogsaa, men af en saa at sige særlig fortrolighed med den.

Sidst jeg talte med ham for en maaneds tid tiden, sagde han: »Folk vil stadig have mig ud at holde foredrag. Jeg svarer: Jeg vil komme en søndag og prædike«.

Jeg sagde til ham: »Det er ogsaa det, du skal. Dér ligger din særlige gave«.

Det er som prædikant, han vil blive husket i mange aar.

Han kom sent i bispe-embedet. Jeg sagde somme tider i spøg, at jeg havde daarlig samvittighed, fordi jeg havde levet saa længe. Han var glad for det. Han skrev til mig for nylig: »Nu prøver jeg at lære geografi i stiftet efter bedste evne, og det er som regel berigende at besøge præstegaardene. Jeg prædiker saa at sige hver søndag. Hvis folk skriver om alle mulige og umulige møder, svarer jeg: I kan lade mig faa en almindelig søndagsgudstjeneste, og det befinder jeg mig godt ved«.

Til jul skrev professor Lindhardt til mig: »Han er udmærket paa den post, reel og saglig, som han altid har været.« Jeg kan ikke sige det bedre. Han var en god og loyal kollega og en trofast og hyggelig ven. Han var ikke født med noget muntert sind, men ogsaa det gav ham vist netop mulighed for at være noget for andre.

Han var en meget beskeden mand. Lige før vi rejste fra Aarhus, var vi henne hos dem en aften, og da sagde han: »Jeg vil gerne sige dig tak, fordi du har kunnet holde mig ud i alle disse aar«. Hvad jeg svarede kan være ligegyldigt, men hans beskedenhed kom stadig igen.

Han var meget lykkelig i sit hjem, over at se de tre børn godt anbragt, taknemlig over at kunne sidde alene nu sammen med sin gode hustru. Jeg synes herovrefra, at hans død saa hurtigt er haard for Aarhus stift, som vil savne en god og reel biskop, og som vil savne hans prædikener allevegne, men hans død er haardest for hans hustru.

Domprovst *Jørgen Bøgh:* – Da Kai Jensen i august udsendte sit hyrdebrev til Aarhus stifts præster, skrev han: »I erkendelse af min afmagt gaar jeg ind i den nye tjeneste, villig til at hjælpe, saa langt mine evner og kræfter rækker«.

Ordene kunne lyde saa næsten alt for ydmyge, naar de blev udtalt af den danske prædikant, som i vort slægtled har haft evne til at samle flest mennesker om sin prædikestol. I dag ser vi, at de desværre kun var alt for sande. Kræfterne stod ikke i forhold til de rige

evner. De slog kun til til otte maaneders utrættelig bispegerning. Han sled sig simpelt hen op.

Kai Jensen var omdiskuteret som prædikant. Der var ingen diskussion om hans bispegerning. Han opfyldte til fulde sit løfte om at hjælpe saa uendelig langt, som hans evner rakte, og saa alt for kort, som hans kræfter rakte.

Vi præster i Aarhus stift føler i dag, at vi har mistet en biskop, som ikke blot var embedsmand, men som var vor hjælper.

Ved begravelsen talte sønnen, *Knud Jensen,* Gunderup: – Derhjemme var det ikke altid saadan, at far var nem at komme til at snakke med. Ja, det var vel egentlig sjældent, han lukkede sig op for os. Og dog – de sidste fem aar, efter hans sygdom, var det vel ikke saa sjældent.

Men ellers – ja, saa var der bare det, at han var der. Og hvad det egentlig vil sige, opdager vi først for alvor nu.

Maaske er det underligt at sige det, men far følte sig paa mange maader som en ensom mand. Han havde faaet et tungt sind. Maaske var det netop derfor, han kunne være til hjælp for saa mange.

Det skal ikke siges, at han ikke kunne glæde sig. De sidste fem aar efter hans ulykkestilfælde, var det, ligesom han følte, han havde faaet livet paa ny, og han kunne synge salmelinierne om at »aande luften i fulde drag, synge Gud en sang for den lyse dag«. Derfor skal disse strofer ogsaa lyde ved hans baare i dag. Fordi vi skal høre dem. Fordi mor skal høre dem.

Far var maaske aldrig gladere for livet, end han var disse sidste fem aar.

Han var ofte angrebet. Men saa længe angrebene var baaret af en vis saglighed, kunne han bære det. Men saa snart de blev personlige, saa snart han blev usikker over for, hvor han havde sine angribere, og hvorfor de angreb ham, saa kunne det godt svie.

Maaske var der ikke noget, der glædede ham mere end den hengivenhed og respekt, han mødte, efter at han var blevet biskop. Og da betegnende især, naar han traf det hos modstandere, som sagligt var uenige med ham. Herom fortalte han i de ugentlige breve, vi udvekslede, siden jeg for ti aar siden drog hjemmefra.

Men alt det, der tæller, det er ikke det, at han fik lov at fylde denne kirke gennem 22 aar, ej heller det, at han var en dygtig administrator, eller at han til det yderste var loyal – jeg tør sige dette, thi end ikke for mig, hans søn, lykkedes det nogen sinde at faa en »nyhed« ud af ham. Nej, det, der alene har betydning i dag, og det, der skal bære os, give os alle haab og trøst, er Guds kærlighed.

Da jeg i gaar sad hjemme i præstegaarden i Gunderup og skulle forberede mig til i dag, sad jeg som naturligt var, og bladede i fars efterladte papirer, ligesom for at finde støtte for det, jeg skulle sige. Men jeg kunne aldrig have holdt en eneste af hans prædikener, og jeg tror heller ikke, han ville have agtet mig, hvis jeg havde forsøgt.

Men i den mappe, han havde i haanden, da han segnede, der laa de syv bibelforedrag, han skulle have holdt i Nyborg. Gennemarbejdede til mindste detalje.

Han kom slet ikke saa let til det, som nogle kunne forledes til at tro. Hvert et ord kostede ham kamp. Ikke een eneste gang er han gaaet paa denne prædikestol, uden at han fra ord til andet havde skrevet ned, hvad han ville sige. Vi, der kendte hans »lørdagskvaler«, kan tale med herom.

Som overskrift over det første bibelforedrag, han ville have holdt paa Nyborg Strand, stod, »Det glædelige Budskab«. Han ville have talt om Guds kærlighed, der stærkest kommer til udtryk i barnedaaben.

Ellers var det oftest døden, som optog fars tanker. Han kunne ikke forstaa, at nogen kunne tale flot om døden. Selv havde han svært ved at synge med paa linierne »Døden er jo kun en blund, som vi fra søvnen kende . . .« – Han kunne blive ved at vende tilbage hertil, og ofte bad han om, at vi i livets sidste stund ikke skulle stirre ind i dødens bitre gru, men se Jesus.

Nu fik han lov at segne, og vel ogsaa uden at sanse, at det var livets sidste, bitre stund.

(Aarhuus Stiftstid.).

Ved bispevalget 1963 fik domprovst, dr **Henning N. Høirup,** Viborg, 1203 st, korshærschef, pastor **Haldor Hald** 945 st, provst **J. Asmund,** Ørsted, 271 st.

28. 16. juni 1963 (domprovst Viborg dk 14. aug 51): Dr theol **Henning Niels Høirup,** * 10. april 09 Holbæk. Forældre: Stadsskoleinsp i Nyborg Johannes Kristian Marius H og Martha Charlotte Aaderup. Stud Odense 27, c 34[1] (1), ord medhj Nyborg statsfængsel 23. juni 34. Studierejse til Edinburgh 34–35. Sp Balslev-E 8. marts 38, dr theol 49 (Grundtvigs syn paa tro og erkendelse. Modsigelsens grundsætning som teologisk aksiom hos Grundtvig) r af Dbg 55. ~ 3. okt 34 Gerda Schroll, * 22. juli 13 Odense. Forældre: Læge Gustav Thorvald S og Johanne Elisabeth Gøtzsche. – Hustrus broder: Tved, Fyn.

Kredsfmd Præsteforen 45–51, medstifter og BM Grundtvigselskabet af 8. sept 1947 red af selskabets aarbog, Grundtvig-studier 48–52, fmd for selskabet 51, medl Vib katedralskoles skolenævn 52. Kirkelig medarb Fyns Tidende.

Medl Viborg skolekomm. BM. Skovgaard Museet 56. Fmd 61. BM Hist Smf for Viborg amt 57–63, medl Den dsk Folkekirkes mellemkirkelige Raad 57. BM Det danske Bibelselskab 60. Red Fra Viborg Amt fra 1957 og af Viborg Stifts Aarbog fra 1958.

Har skrevet: Fangen - vort medmenneske. En bog om livet i fængslet (1939); Landsbykirkens Sange (digte, 1941); Ejby Kirke. Et festskrift (1942); Den fynske Sang (s m Marinus Børup, 1944); Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig (s m Steen Johansen, 1948); Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse (disputats, 1949); Fra Døden til Livet (Grundtvigs tanker om liv og død, 1954); Frederik Lange Grundtvig (s m M. F. Blichfeld og I. M. Boberg, 1955); Viborg Domkirke (kort vejledn, 1956, engelsk og tysk udg 1957; Biskop Gunner af Viborg (1961); Sankt Kjeld (s m O. F. Stjernfelt, 1961); Skovgaards Billeder i Viborg Domkirke (1961).

Det teologiske fakultet

(ved Aarhus universitet).

Aarhus universitet er oprettet ved lov af 28. april 1931 (kgl anordning fra 8. aug 28) den første universitetsbygning indviet 11. sept 1933. Nuv statutter af 21. juni 59.

Professorer og lærere

1938: **Johannes Munck,** * 3. marts 04 Kbhvn. Forældre: Grosserer Vilhelm M og Ingeborg Mølgaard. Stud Mtrp 21, c 26^2 (1), studierejser i udlandet 26–31, dr theol 33 (Untersuchungen über Klemens von Alexandria), assistent Kbhvns univ 33, tillige lærer Blaagaards semin 37, undervisningsassistent Kbhvns univ (nytest græsk) 35, privatdocent 34–38, professor (nytest exeg) 38, R 46, R^1 54. Dr theol h c Oslo 61. ~ 8. april 34 Elisabeth Weymann, * 24. juli 07 Frankfurt a O. Forældre: Sognepræst Gottfried W († 37) og Maria Franke.

Aarhus Univ rektor 43–45. medl af Lærerforsamlingens forretningsudv 42–47 og 54–58, medl konsistorium 58–61.

Fmd for Teologisk forening 1939–49, red af kirkesiden ved Aarhuus Stiftstidende 1940–45, medred af Dansk teologisk tidsskrift 1946–61, efor for kollegierne IV, V og VI 1947, fmd for Collegium Biblicum 1947, do medl af bestyrelsen for Rask-Ørsted fondet 1948, censor i religion ved lærereks 1949–58, korresp medl af Nathan Söderblom Sällskapet 1950, medudg af Den danske bibels historie 1950, red af Studia theologica 1952, præsident f Det lærde Selskab i Aarhus 1952 55, medudg af De gammeltestamentlige Pseudepigrafer 1953 f, Præsident Studiorum Novi Testamenti Societas 59–60.

Har skrevet: Petrus und Paulus in der Offenbarung Johannis (1950), Paulus und die Heiligeschichte (1954, engelsk udg 56), Christus und Israel (1956).

Adresse. Eforboligen ved kollegium VI, Aarhus.

1942: **Erling Hammershaimb,** * 3. marts 04 Aalborg. Forældre: Overretssagfører, livsforsikringsdir Hjalmar H og Margrethe Kerstens. Stud Aalb 22, c 28^1 (1), mag art (semit filologi) 36, undervisningsass Kbhvns univ 36–41, dr phil 41 (Das Verbum im Dialekt von Ras Schramra), docent (Gl test exeg) Aarhus univ 42, professor 45, R 53, R^1 62, professor i semitisk filologi under det humanistiske fakultet 1. aug 63. ~ 15. febr 46 Ida Gudrun Breum, * 15. nov 17 Kristrup. Forældre: Grosserer N. M. B og Kirsten Mogensen.

Universitetets prorektor 1961–62, studierejse til Ægypten, Libanon og Syrien 1948 og til Jordan og Israel 1953–54, medl af Carlsbergfondets ekspedition til Fønikien 1958, medl af Aarhus universitets stipendiebestyrelse 1945–54 (fmd 1951–54) og af bestyrelsen f Dansk Studiefond 1953–54, korresp medl af Nathan Söderblom-Sällskapet i Uppsala 1950, medl af den humanistiske kommission i statens almindelige videnskabsfond 1952–61 og af bestyrelsen for Hans Tausens fond 1953. Universitets rektor 63–65.

Har skrevet: Oplysninger om de gammeltestamentlige skrifter (1942, i Haandbog i kristendomskundskab), kommentar til Amos (1946, 2. udg 1958), Første Enoksbog (1956, i de gammeltestamentlige pseudepigrafer i oversættelse med indledning og noter), Genesis, en sproglig analyse (1957), medarb ved Den nye Salmonsen, Illustreret religionsleksikon, Nordisk Teologisk Uppslagsbok og Hamapublikationen vol IV (1958).

Adresse: Jens Munks vej 25, Aarhus.

1942: **Poul Georg Lindhardt,** * 12. dec 10 Nakskov. Forældre: Mineralvandsfabrikant Georg William L og Caroline Christensen. Stud Odense 28, c 34^2 (1), hjpr Gislev-E 13. aug 34–1936, studierejser og vikariater ved kbhvnske kirker, dr theol 39 (Peder Hersleb I) hjpr Aarhus domkirke 40, privatdocent, professor (Khst og dogmehist) Aarhus 42, till hjpr Vor Frue k, Aarhus 45, r 55. R^1 62. ~ 6. april 37 Gerda Winding, * 15. aug 17 Holbæk. Forældre: Tandlæge Ove W af Haarslev-T og Charlotte Haslund. – Søn: c th Jan L. – Søster ~ dr L. P. Fabricius, Maglegaards sogn.

Har udg: Konfirmationens historie i Danmark (1936), Danmark og reformkoncilierne (1942), Bibelen og det danske folk (1942), Den nordiske kirkes historie (1945), Præsten Dines Pontoppidan (1948), Morten Pontoppidan I (1950), II (1953), Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark (1950, 2. udg 59), Grundtvig, An Introduction (1951), Det evige liv (1953), En dansk sognepræst (1954), Fem Aalborg-bisper (1954), Religion og evangelium (1954), Kirken i gaar og i dag (1955), 15 prædikener (1956), Den danske kirkes historie VII (1849–1901) (1958), Brevveksling ml bisperne Swane og Stein (1958), Repliker (1958) Helvedesstrategi (1958), F. C. Krarups breve til Lyder Brun (1960), Stat og kirke (1960), Biskop Chr. Ludwigs visitatsbog (1960) samt en del afhandlinger i danske og udenl tidsskrifter, Otto Møller: En jysk humanist (1960).

Adresse: Skødstrup.

1943: **Knud Ejler Christian Løgstrup,** * 2. sept 05 Kbhvn. Forældre: Grosserer Sofus L og Kirstine Rønne. Stud Mtrp 23, c 30^2 (1), univ guldmed 32, studierejser, sp Sandager-H 14. febr 36, prof (etik og religionsfilosofi) Aarhus 8. juni 43, dr theol 43 (Den erkendelsesteoretiske konflikt mellem den transcendentalfilosofiske idealisme og teologien). ~ 18. febr 35 Rosemari Pauly, * 21. sept 14 Breslau. Forældre: Direktør Wilhelm Adolf P og Melanie Schönberg.

Medl af det danske akademi 61.

Har udg Kierkegaards und Heideggers Existenzanalyse und ihr Verhältnis zur Verkündigung (Berlin 1950), Kants Filosofi I (Kbhvn, 1952), Den etiske Fordring (1956), tysk overs 59, Kunst og etik (1961).

Adresse: Skødstrup.

1945: **Regin Prenter,** * 6. nov 07 Frederiksund. Forældre: Kommunelærer Peder Hans Christian P og Kirstine Marie Nielsen Sørensen. Stud Mtrp 25, c 31^2 (1), manud, Kbhvn, studierejser, sp Hvilsager-L 9. nov 35, tillige undervisningsass Aarhus univ 39–44, 2. rkp Aarhus domkirke 12. dec 40, dr theol 44 (Spiri-

tus creator), prof (dogmatik) Aarhus 1. juni 45, r 56, dr theol h c (Strasbourg) 60, do Reykjavik 61.

Fmd Studenterkredsen 31–32, BM Dsk islandsk kirkesag fra 1936, fmd fra 1952, medl af Det økumeniske raad fra 1948, af pastoralseminariets direktion 1949, af Dansk Samlings landsraad 1945–46, af Frihedsraadets lokalkomité for Aarhus 1944–45 og af modstandsbevægelsens bykomité for Aarhus 1945, deltager i The Anglo-Scandinavian Theological Conferences 1936, 1939, 1947 og 1950, medl af The study department committee of The World Council of Churches 1946–54, fmd for Det lutherske Verdensforbunds theologikommission 1950–57, og medl af dets eksekutivkomité 1952–57, næstfmd for Det mellemkirkelige raads danske nationalkomité for Det lutherske Verdensforbund 1954. Fmd Comm on Worship in faith an order 61.

Har skrevet: Kristendom og kultur (1937), Ordets herredømme (1941), Bibelen og vor forkyndelse (1942), amerikansk udg af doktordisputats, udg 1953, tysk udg (1954), Le Saint Esprit et le renouveau de l'Eglise (1949), Galaterbrevet (1950), Vor forkyndelse, lov og evangelium (1951), Skabelse og genløsning, dogmatik I (1951), II (1952), III–IV (1953), 2. omarb udg (1955), Ordet og aanden (1952), Thomismen (1953), Protestantismen i vor tid (1957, 2. udg 1958, Tysk og norsk udg 59). Der barmherzige Richter (1961), medudg af Kirkeaarets tekster I–II (1941–42), Loven og evangeliet (1941) og Kristendommen og mennesket (1951), Kvinden og kirkens embede (1959), Reformatoren Martin Luther (1960), Kristus i denne verden (1961), medred af tidsskriftet Kerygma und Dogma 1954 og Dsk teol Tidsskr 62.

Adresse: Hellerupvej 8, Aarhus.

1949: **Johannes Friis Sløk,** * 27. april 16 Kbhvn. Forældre: Postkontrollør Charles Peter Beriot S og Ingeborg Münzberg. Stud Akad kursus 36, Univ guldm 39, c 43[1] (egr-119), lærer Akademisk kursus, højskolel, Købmandshvile, Rungsted 43, hjpr Sct Lukas k, Aarhus 8. juni 44, tillige undervisningsass Aarhus univ, dr theol 47 (Forsynstanken), lektor (Systematisk teol) Aarhus univ 49, ekstraordinær professor 59. ~ 4. juli 41 Anna Dorthea Pedersen, * 16. april 16 Stendis. Forældre: Førstelærer Peder P og Marie Madsen.

Studierejser i udlandet 1947–49, lærer ved Marselisborg seminarium 1952–59.

Udg: Die Formbildungen der Sprache und die Kategorie der Verkündigung (1951), Den filosofiske rationalisme (1952), Platon (1953), Die Anthropologie Kierkegaards (1954), Tradition og nybrud (1957), Kristen moral før og nu (1959), Platon (1960), Kierkegaard (1960), Det religiøse instinkt (1960).

Tildelt Rigmor og Carl Holst-Knudsens videnskabspris 1958.

Adresse: Rosenvej 11, Risskov.

Afdelingsleder (nyere kirkehistorie):

1955: **Anders Børge Pontoppidan Thyssen,** * 17. juli 21 Køng, Fyn. Faderen: Stiftsprovst, Gl Haderslev, se der. Stud Odense 39, c 47[1] (l-111), højskolel Rønshoved 43, medarb Gyldendals leksikon 47–48, undervisningsass Aarhus univ 48, univfuldm Aarhus 51, dr theol 58 (Aarhus) (Den nygrundtvigske bevægelse I, 1870–87). ~ 5. juli 46 Eva Theil Madsen, * 12. nov 23 Frederiksberg. Forældre: Direktør Einar M og Louise Rasmussen. – Broder: Sydslesvig.

Fmd Teol studenterraad 43–44, næstfmd Aarhus teol foren 49, medarb undersøgelsen vedr lægmandsvækkelsen i Danm 1800–50.

Udg 58: Kirk Samfunds tilblivelse (Khst saml 58), skr om Brückers kampaar (Højskolebl 52–53), Middelfartmødet, 1891, Khst saml 54, medred Vækkelsernes frembrud i Danmark 1962 f.

Lektor (bibelsk Eksegese):

1955: Dr theol **P. E. Nepper-Christensen,** se sp Alrø.

Amanuenser

Ny Test: 1960: **Henning Jensen Lehmann,** * 25. juni 33 Gaarslev. Forældre: Husmnd Niels Jensen og Else Kathrine Lehmann. Stud Fredericia 52, c Aarhus maj 60 (l-98) Aarhus univ guldmed 58. ~ 28. april 56 Maren Else Overgaard, * 5. maj 33 Serup. Forældre: El-installatør Niels Christian Lauritzen O og Oda Natalie Larsen. Studieophold i Uppsala 61, Heidelberg 62. – Hustrus farbroder: Taanum-H.

1963: **Sigfred Pedersen,** * 18. marts 32 Korning, Forældre: Boelsmd Peder Therkelsen P og Ane Pedersen. Stud Rønde 54, c Aarhus dec 62 (egr-121).

Gl Test: 1962: **Hans William Gottlieb,** * 23. sept 32 Vejle. Faderen: Sp Vor Frelsers k, Vejle, † 57, se der. Stud Vejle 51, c Aarhus maj 62 (l-116). ~ 13. april 57 Eva Bach, * 24. febr 34 Rudkøbing. Forældre: Indremissionær Ingvar Kristian B og Elise Marie Kathrine Purup.

Khst: 1962: **Jens Thorkild Lyby Christensen,** * 24. marts 30 Javngyde, Tulstrup. Forældre: Lærer Alfred Eli C og Ebba Astrid Lyby. Stud Nykøb Mors 50, c Aarhus dec 57 (l-117), højskolel Ask 58. ~ 13. juli 52 Birthe Margrethe Jensen, * 1. nov 30 Aarhus. Forældre: Ekstraarbejder Henry Johansen J og Mary Jensen.

Medl Det teol Fakultetsraad, Aarhus, 51–54, fmd 53–54.

Missionsvidenskab: 1959: **Johannes Monrad Aagaard,** * 29. april 28 Horsens. Forældre: Skoleinspektør Samuel A og Laura Dueholm. Stud Horsens 47, c Aarhus maj 56 (egr-124), sekretær DMS 56, studieoph i Uppsala 57. ~ 9. juli 54 Anna Marie Ewald Rasmussen, se ndf. – Broder: Dollerup-F-R.

Sekr Aarhus kr studenterfbd 50–52; medl WSCF's gen com 53, medl Det mellemkirkelige raad 53.

Udg 57: Japanske perspektiver, Afh i Dsk kirkeliv 1953 og 57. Nord missions tidsskr.

Dogmatik: 1962: **Anna Marie Ewald Aagaard,** f Rasmussen, * 14. jan 35 Løgstør. Faderen: Sp Sønderborg, se der. Stud Sønderborg 53, c Aarhus dec 60 (egr-123). Undervisningsass fra 61. ~ 9. april 54 fornævnte.

Etik og religionsfilosofi: 1962. **Ole Jensen,** * 24. jan 37 Viby J. Forældre: Skoleinspektør Jørgen Peder J og Maren Charlotte Sejberg. Stud Aarhus 55, c maj 62 (egr-119).

Idéhistorie: 1962: **Henrik Wilhjelm,** * 29. nov 35 Gosmer. Sp Gosmer-H, se der. Stud Aarhus 54, c Aarhus dec 61 (egr-120), studierejse i udl.

Bibliotekar ved de teologiske institutter: 1962: **Jan Holger Lindhardt,** * 24. april 38. Faderen: Professor, dr theol P. G. L, se ovf. Stud Aarhus 56, c 62[2] (l-95). ~ 22. april 61 Inge Lise Volf, * 20. juli 38 Nakskov. Faderen: Sp Paarup (se Tamdrup). Stamt 96.

Universitetsadjunkter

Gl Test: 1960: **Benedikt Otzen,** * 16. dec 29 Kbhvn. Faderen: Provst, Jersie-KS, se der. Stud Rosk 48, c 55^2 (egr-119), ass Kbhvns univ studieoph i Israel 56–57, univ guldmed 53 (GT), undervisningsass 57. ~ 4. okt 56 Sif Krause Korsbæk, * 30. dec 29 Faarup. Sabro herr. Forældre: Lærer Alfred K og Marie Krause Kjær.

Skr afh i Studia Theologica 1954 og 57.

1961: **Niels Christian Hyldahl,** * 30. dec 30 Lemvig. Forældre: Bankdir Richard H og Karin Ragnhild Hansen. Stud Ribe 49, c Aarhus dec 54 (l-103), undervisningsass 57. ~ 30. dec 54 Solveig Nielsen, * 21. maj 30 Ribe. Faderen: Uddeler.

Undervisningsassistenter:

P. O. Østergaard Poulsen, sp Todbjerg-M.
A. Nørager Pedersen, 1. rkp Domkirken.

En række præster og teologer har gn aarene medvirket, se side 54. (Biskop, dr *Skat Hoffmeyer,* provst *J. Asmund,* præsterne *Ryge-Jensen, Lindegaard-Petersen, Bruun-Simonsen,* rektor *I. K. Larsen,* c th *Sv Mogensen,* dr *S. Nordentoft,* dr *K. Baagø* m fl.

AARHUS AMT

Aarhus (Skanderborg) amt, (m øerne Alrø, Endelave, Tunø) udgjorde i middelalderen dele af *Aabo Syssel* (Hasle, V Lisbjerg, Sabro, Framlev, Ning, Hjelmslev og Gern herreder), og *Løver Syssel* (Hads, Vrads, Tyrsting, Voer, Nim herr). Ved reformationen oprettedes Aarhus Len og Skanderborg Len. 1848 udskiltes Skanderborg amt. Se iøvr oversigten her s 9 f.

Litt: J. H. Bredsdorff, A amt, beskr efter opfordr af Landhusholdningsselskabet, Kbhvn 1827. J. C. Schytte, Skanderborg amt, beskr efter opfordr af Landhusholdningsselskabet, Kbhvn 1843. J. B. Krarup, beskr af landbrugets udvikl i Danm. I. Det sydøstlige Jylland, Kbhvn 1895–96. Aarbøger, udg af Hist Samf f Aarhus stift flg. Chr. Heilskov, gravskrifter o a personalhist inskr i Gl Aarhus amt (Saml t j hist 3 R VI p 379 ff). Indberetninger til Ole Worm [1622], meddelte af O. Nielsen (Dsk Saml 2 R VI p 142 ff). R. Nyerup og S. Abildgaard, Antiqva Reiser i Aarhus stift 1808. Skanderborg amts vejviser 1918–21, Slagelse 1918. De hist aarbøger, Østjysk hjemstavn, Aarhus-egnens hjemstavnsbog 1940, Knud Juul: Aarhus amt, Topografisk-historisk haandbog 1949, August Fr. Schmidts bøger, se Brabrand-Aa. Fra Kirkehus og Skolestue I–II 1936–37. Bogen om Aarhus 1954. Jul i Aarhus. Poul H. Fromsejer i IM Tid 1963, s 23.

Endvidere har biskop, dr Skat Hoffmeyer, læge Anker Aggebo og seminarierektor, c mag Paul Holt ydet stor og værdifuld hjælp. Korrekturen er tillige gennemset af disse og af sognepræsterne (for de enkelte sognes vedkommende).

Aarhus købstad – Hasle herreds provsti

AARHUS KØBSTAD

Folketal: 1801: 4102, 1850: 7886, 1901: 51.814, 1921: 74.256, 1960: 119.568.

Stor-Aarhus, Danmarks næststørste by, omfatter Aarhus by, Vejlby-Risskov, Hasle-Skejby-Lisbjerg, Aaby, Viby og Holme-Tranbjerg kommuner og nærmer sig de 200,000 indb. Byen ligger smukt. Domkirken er midtpunktet i byen der breder sig fra havnen og aaen op over bakkerne mod nord og syd, med Risskov mod nord, Marselisborg, Varna, Silistria, Ørnereden og Moesgaardskovene mod syd. Øst for bugten har vi Mols bjerge og Kaløvig.

Men synet af byen er ganske imponerende, naar vi kommer med lyntoget sydfra og lidt før Viby ser over mod storstaden. Særligt er det smukt om aftenen med de glimtende lys. Eller vi kommer fra Grenaa og oppe fra det højtliggende Skødstrup og ser vejen som en lysende stribe ind mod byens tusinder af lys. Højhuse og fabrikker og det uskønne stillads af et raadhustaarn har endnu ikke taget luven fra domkirketaarnet og Sct Johannes deroppe paa bakken mod nord, ej heller siloer, pakhuse eller det kullede lodstaarn ved havnen. Man haaber i sit stille sind, at det gode, fine, gamle Aarhus ikke blot skal være at finde ude i »den gamle by«, og at tidens pakkassestil og snorlige ingeniøravenuer ikke skal gøre Aarhus til en by, der ligner alle verdens byer fra Japan til Hamborg, naar trafikken skal klares og byen skal være rede til de næste 20,000 indbyggere. Allerede nu maa den, der var hjemme i Aarhus for 30 aar siden, sukke: Ak, hvor forandret!

I bogen om Aarhus, udsendt som hilsen til venner i Gøteborg 1954 ironiserer red *Helge Jensen* over forsøg, der engang blev gjort paa at faa Aarhus kaldt »Smilets by«. Det var den afdøde journalist og turistchef *Jean Larsen,* der fandt paa det, men det er nu lidt uretfærdigt at gøre grin med Jean Larsen, for han syntes, at Aarhus var en sur by og aarhusianerne tvære, men fik han Aarhus døbt Smilets by, kunne det være, aarhusianerne følte sig *forpligtet* til at vise et smil. Helge Jensen har en fornemmelse af, at aarhusianerne kan være lidt forbeholdne og i hvert fald ikke er saa sjove som aalborgenserne. Se ogsaa pastor *J. C. Balslevs* bedømmelse af aarhusianerne her, s 74. (Forresten mærkede man ikke meget til »smilet«, da man i løbet af faa aar har sat 3 af Aarhus bys ledende kulturpersonligheder »paa græs«: Dirigenten *Thomas Jensen,* teaterdirektør *Poul Petersen* og museumsdirektør, dr phil *Helge Søgaard,* »Den gamle By«s købstadsmuseum). Man har da ogsaa valgt noget saa uimodsigelig rigtigt som at kalde den nye aarhusbog »Byen ved bugt og bøgeskov«. Det er det karakteristiske for Aarhus, thi *omgivelserne* skulle være glæden over at være aarhusianer, men som borgmester *Bernhard Jensen* siger: »Vandet ved kysten ud til Feddet, er saa snavset, at stadslægen advarer mod badning dér, og langs den sydlige kyst skal man helst ud til Moesgaard for at finde et ordentligt badested«.

Aarhus er saa kompliceret en by, at den ikke lader sig karakterisere i en haandevending.

Der kan ikke være tvivl om, at Aarhus har lidt af mindreværdsfølelse overfor København. Uden altid at have kræfter til det skulle Aarhus have det samme som København. Skulle

København have udstilling og 6-dages løb, saa skulle Aarhus ogsaa have det. Derfor gik det saadan, at Aarhus-hallen næsten altid stod tom – dette uskønne forsamlingshus som Helge Jensen kalder hallen.

Men der er nu mange kønne steder i Aarhus, og nu til dags mærker den, der besøger Jyllands hovedstad, sandeligt ikke noget til mindreværdskomplekser!

Vi kigger paa gader og pladser, Ringgaden, Marselisborg Mindepark, universitetet, havnen, oliefabrikkens søjlesiloer, Vestergades gamle gaarde med toppede brosten og bindingsværkshuse, solbadende paa universitetsparkens græstæpper, Risskov-cyklestiens friske aande og mange andre ting. Aarhus er saa uudtømmelig paa overraskende ynder, at man ikke kan nævne dem alle, og nogle forsvinder og opstaar fra den ene dag til den anden... Ceres have, Botanisk Have. Rømerhaven er smil i byen. »Den gamle By« med sine 50–60 gamle huse, søges af tusinde turister. Her møder vi fortiden paa fin og levende maade... den nye kricketbane mellem kolonihaver og højhuse, rangerende lokomotiver og Ringgadebroens buer som hvælvinger i et sportens tempel og saa er der jo alle stjerneseværdighederne fra de to gamle kirker over Den gamle By til Mindeparken. Her boede Chr. X og dronning Alexandrine paa Marselisborg. Her har tronfølgeren studeret ved universitetet. Fra Aarhus udgik førende unge socialdemokrater. Bro Brille fortæller (Ekstrabladet) at, da man byggede den nye mole til Sydhavnen, var vi nogle drenge, der kappedes om at slaa smut. Sommetider var der to, der blandede sig i kappestriden. Det var kronprins Frederik (den nuværende konge) og prins Knud. Engang fortalte jeg prins Knud om det, og han sagde:

– Saa var det vel ikke Dem, der piftede min cykel?

– Nej, det var nok Hans!

– Saa skal jeg snakke med ham om det i statsraadet!

Denne Hans var nemlig *Hans Hedtoft*, der boede i Lollandsgade. I Falstersgade boede *H. C. Hansen*. Og naar der skulle være sjov i gaden hentede de *Chr. Christiansen*, den senere fiskeriminister.

Aarhus bys historie er fortalt saa mange steder, og den ligger uden for dette værks rammer. Her skal blot gives et par løse rids under henvisning til litteraturfortegnelsen. *Aarhus* af *ar* og *os*, betyder *Aamundingen* – her munder aaen jo ud i havet – og byens ældste *segl* fra c 1420 viser en strøm ved en bymur med to taarne, der flankerer en bygning til Sct Peders og Sct Clemens ære. Gaden *Immervad* minder om det gamle vadested, hvor senere en bro førtes over aaen. I nærheden af den gamle Sct Nicolai kirke, nu Vor Frue kirke. De gamle runesten og bopladsfund viser, at der tidligt var bebygget her, hvor en vig skar sig 12 km ind i landet gennem Aarhus-dalen. Der var sikkert en trækirke her, da Aarhus blev *bispesæde* 948. (Trefoldighedskirken). *Svend Estridsen* fastslog byens ry som bispestad. Slaget mellem ham og *Magnus* fra Norge udkæmpedes paa Aarhus bugt 1043. Magnus sejrede, og senere blev byen plyndret af Harald Haarderaade. Den lille domkirke fra 12. aarh *Sct Nicolai* laa tæt ved et lille torv, hvorfra veje førte ud til alle sider. Saa blev *Sct Clemens kirke* bygget ude ved stranden, øst for det ældste Aarhus. Her rejste sig en helt ny bydel, hvis byplan vist skyldes biskop *Peder Vognsen* († 1204) af Hvideætten. Nord for katedralen byggedes den store katolske bispegaard. Byen voksede, bispedømmet fik mere og mere magt, og der kunne være strid ml borgere og biskop, f eks om jorden nord for byen. Hvor gaden Graven nu gaar, var befæstningens nordgrænse. Ved Stortorvet mod vest var borgporten. Raadhuset laa lige ved domkirken. Der var kun to *klostre, Sortebrødrekloster*, fra 1227, (1541 blev det hospital), og Karmeliterklostret, Vor Frue, paa Brobjerg, fra c 1450, ved den nuv Frederiksgade. Det blev revet ned. Der var flere milde stiftelser, Helligaandshuset, Sct Karens gaard, en Sct Jørgens gaard for spedalske. Nordøst for domkirken laa *Sct Olafs kirke* (den faldt sammen 1548), mod nord laa et *Helligkors kapel. Domkirken* og *Vor Frue kirke* var til 1887 byens eneste sognekirker. Der var flere *gilder* og *laug* i byen. Aarhus voksede i slutningen af middelalderen, takket være de dygtige bispers konsekvente og maalbevidste arbejde. Byggevirksomheden ved domkirken kulminerede under *Jens Lange* (1449–82). Men haarde brande, især 1472 og 1541 ødelagde det meste af middelalderens Aarhus.

Om biskopperne og reformationen, se s 19 f. Da den mægtige katolske kirke brød sammen, skete der store forandringer, *Sortebrødreklostret* blev alm hospital, hvad det er endnu, og klostrets kirke blev til *Vor Frue kirke*. Handel og søfart blomstrede, rige købmænd byggede store købmandsgaarde, 1614 aabnedes det første trykkeri, 1635 en papirmølle, som lededes af domkirkens klokker, Hans Skaaning, der selv forfattede de fleste af de skrifter, der blev trykt. Der gik megen sladder om hans forhold til lensmanden og biskop *Morten Madsen*. 1650 var handelsflaaden paa 100 skibe; der udførtes meget korn fra det rige opland.

De store *krige* bragte nedgang. *Wallensteins skanse* syd i byen er et minde om de kejserlige troppers besættelse 1627–29, 1644 rykkede svenskerne ind i Aarhus, svenskekrigere slog dybe saar. Efter freden kom skibsfart og handel atter i gang, 1672 var der 3474 indb, men den store nordiske krig bragte nedgang, atter haarde skatteudskrivninger og dermed dødvande. 1768 var der kun 38 skibe. Det første aarhundrede af *enevælden* var en haard tid. Byen mistede næsten hele sit selvstyre og kom under kronen. Der blev opført acciseporte ved alle indkørsler til byen, havnen sandede efterhaanden til, og krambodhandelen, som havde blomstret, svandt hen. – Omkring 1800 blussede energi og virkelyst op igen. *Oplysningstiden* skabte klubber, dramatiske selskaber, og den første *avis* udsendtes 1794 *(Aarhuus stifts adresse-Contoir-tidende)*, fra 1811 med *A. F. Elmquist* som redaktør, fra 1831: *Aarhuus Stiftstidende*. Men efter krigen 1807–14 kom atter trange kaar. Først 1846 tog man fat paa yderhavnens uddybning, saa tog handel og skibsfart til. 1861 rejstes den første fabriks-

skorsten (Jensens bryggeri), 1848 stiftedes Haandværkerforeningen, (Handelsforeningen 1887, Industriforeningen 1942), 1834 var der flere indbyggere end i Randers, og 1850 indhentede Aarhus Aalborg i indbyggertal. Byen voksede, især syd for aaen, hvor Søndergade og Fredensgade blev anlagt. 1849 var der kampe her (Ryes brigade). Pastor Alfred Elmquist har i Aarhus st aarb 1960 givet sine erindringer fra det gamle Aarhus omkring 1840. Fine billeder af Aarhus i kampaaret 1849 er givet i brevene fra fru *Bertha Weis*, Aarhus mølle, til sine forældre i Odense (ved Kjeld Elkjær, Aarh st aarb 57).

I Fr. VIIs tid blev der rigtig fart i udviklingen. 1862 byggedes den første banegaard, (1877 Ryumgaardbanen, 1884 Odder-banen, 1902 Hammelbanen), landevejsnettet udbyggedes, og der kom store industrier, bryggerier, oliemølle, margarinefabrik osv, og byen bredte sig til alle sider. Den dobbelte Sct Clemens bro 1884 skabte direkte og stærkt befærdet forbindelse fra byens centrum gennem Sct Clemensgade og Søndergade.

Blandt de mænd, der særligt bidrog til byens udvikling, kan nævnes *Hans Broge*, der 1847 havde begyndt en lille købmandsforretning. Han blev snart byens førende forretningsmand og var den drivende kraft i starten af mange store virksomheder, *Søren Frich* grundlagde 1854 en maskinfabrik, der udviklede sig til at blive en af landets største.

1864 holdt prøjserne byen besat i 6 maaneder.

Den stærke vækst i nyere og nyeste tid skal ikke nærmere skildres her. 1902 opførtes Marselisborg slot. Kong Chr. X's sommerbolig.

Stor-Aarhus-kommissionen har arbejdet med indlemmelser af nabokommuner. 1962 indlemmedes dele af Hasle-Skejby-Lisbjerg.

Under **den tyske besættelse** gik det haardt til. Men derom fortælles nærmere i la Cours: »Danmark under besættelsen 1945« og i »Aarhus under Besættelsen« (1945). Der var stærke modstandsgrupper og voldsomme sabotageødelæggelser baade i havnen, i Guldsmedegade, ved banen 22. aug 44 sprængtes sporvejsremisen, 30. sept 44 Aarhushallen.

Blandt de mange **institutioner** skal nævnes:

Skoler. *Universitetet*, indv 1933, ligger smukt og aabent i Universitetsparken med sine forelæsningslokaler, laboratorier, samlinger, embedsboliger og kollegier.

Katedralskolen (rektor *Aage Bertelsen*), *Aarhus statsgymnasium*, fra 1958 (rektor *Feilberg Jørgensen*) og *Marselisborg kommunale gymnasium*, indrettet 1898 som privat kostskole af cand th *O. Gudme* (præstesøn fra Ormslev), overtaget af kommunen 1916. Rektor *A. Brorson Fich* (præstesøn fra Løgstør).

Aarhus Akademi, kursus til studenter- og realeks. Rektor *Svend Andersen*.

Aarhus seminarium, opr 1909 (som IMs kvindesem) af pastor *H. Frimodt-Møller* og frk *A. Blume*. Rektor *Paul Holt* (søn af Chr. H, sp Nazaret k, Kbhvn), *Marselisborg seminarium*, opr 1952. Rektor *Asmind Graugaard*.

Jysk børnehave- og fritidsseminarium (forst frk *Margr. Jørgensen*).

Handelshøjskolen, Købmandsskolen, (1908). *Teknisk skole* (1884). *Jydsk handelshøjskole* (1905).

Det jyske Musikkonservatorium (1927).

Aarhus Tandlægehøjskole (1958).

Indre Missions diakonhøjskole (1920, ledet af pastor *C. Asschenfeldt-Hansen* og læge *Johs. Hoff*, fra 1942 til 1961 af pastor *F. Tange Jensen*, derefter af pastor *J. Nørgaard*).

Metodistkirkens højskole (1912).

Idrætspark og stadion (1920, Aarhus har været førende i dansk fodboldturnering, AGF er kendt i hele Europa).

Det kommunale skolevæsen:

Skoledirektør: Sv. Aa. Rasmussen, viceskoledir: Anton Nielsen, kontor: Raadhuset.

Frydenlundskolen. Insp: Jenny Espen-Petersen.

Finsensgade. Insp: J. G. Søndergaard.

N. J. Fjords gade. Insp: Arno Holm.

Brobjergskolen. Insp: E. Kruse Agerschou.

Ingerslevs Boulevard. Insp: G. M. Nielsen.

Læssøesgade. Insp:

Ny Munkegade. Insp: P. Dethlefsen.

Nørre Boulevard. Insp: B. Kalsbøl.

Paradisgade. Insp: Else Heeno.

Samsøgade. Insp: Hans Pedersen.

Hjælpeskolen, adr: Frederiks Allés skole. Insp: Fru Myria Laursen.

Katrinebjergskolen, Katrinebjergvej. Insp: P. Vesterbak.

Møllevangskolen, Fuglebakkevej. Insp: S. Aagaard.

Skt Anna Gades skole. Insp: Asger Nordvig.

Skovvangsskolen, Skovvangsv. Insp: Axel Pedersen.

Vorrevangsskolen, Vorregaards Allé. Insp: V. Hersholdt.

(Se Chr. Buur: Aa skolevæsen 1848–1929, 1930).

Museer: *Aarhus museum* (1877), *Købstadmuseet »Den gamle by«* (1914), *Naturhist museum* (1920), *Kunstbygningen* (1917), *Pressehistorisk museum* (1953), *Naturhistorisk museum.*

Biblioteker: *Statsbiblioteket* (1901), *Statens avissamling* (1918), *Kommunebiblioteket* (1869 og 1934), *Erhvervsarkivet* (1948), *Dansk Pressemuseum og Arkiv* (1953).

Sygehuse: *Amtssygehuset* (1882), *Kommunehospitalet* (1893), *Fødselsanstalten* (1908), *Marselisborg hospital* (1913), *Sct Josephs hospital* (1907), *Ortopædisk hospital.*

Teater (1900), *Aarhus-Hallen* (1938), *Zoologisk have* (1932), *Aarhus Byorkester.*

Mange mindesmærker og skulpturer. Foruden Risskov og Marselisborgskovene smukke parker og anlæg, bl a *»Vennelyst«* (1850'erne), *Mølleparken, Jysk haveselskabs have, Mindeparken.* Kun faa gamle bygninger (f eks Frederiksg 81, den gl toldbod).

En række **kulturelle og faglige foreninger** i Jylland har hovedsæde i Aarhus, bl a Jydske landboforeninger (1872), J f f naturvidenskab

(1903), J naturhist f (1911), J musikkonservatorium (1927), J selsk f historie, sprog og litt (1932), J selsk f fysik og kemi (1934), J selsk f nord filologi (1943), Humanistisk samfund (1933), Institut for presseforskning (1954). Det lærde selskab (1945).

Desuden Kunstforeningen af 1847, Kunst- og litteraturforeningen af 1945 m m m.

Havnen er Jyllands største, banegaarden er en af landets største, og talrige rutebiler udgaar fra rutebilstationen.

Der er mange *velgørende institutioner*. Først maa nævnes den ældste: Det gamle *hospital, Bethesda,* mødre- og spædbørnehjem (forst, frk Marie Pedersen), *Jysk børneforsorg* (Kvindehjælpen) fra 1906 stiftet af pastorinde *Ellen Schepelern, Solbakken,* for kronisk syge børn (diakon Georg Andersen), *Stefanshjemmet* (søster Jensine Nielsen), *De gamles hjem* (1904, 170 pl), flere stiftelser, asyl m m.

Lidt kommunalpolitik fra de senere aar.

De borgerlige partier havde flertallet et godt stykke ind i dette aarhundrede. Men nu har der i henved 50 aar været socialdemokratisk flertal i bystyret. Red *Harald Jensen* (* 1851, † 1925) som stiftede »Demokraten« og 1894–1900 var byens første og eneste socialdemokrat i bystyret (han sad i bystyret til 1916), bidrog stærkt til socialdemokratiets fremgang, han fik rejst »Arbejdernes Forsamlingsbygning« i Amaliegade, var virksom for kommunens køb af Marselisborg gods, og for at Statsbiblioteket, Statens avissamling og den store fødselsanstalt blev lagt i Aarhus. Han gik ogsaa tidligt ind for universitetsplanerne. Fra 1890 var han folketingsmd, fra 1906 landstingsmd til sin død, havde stor indflydelse paa rigsdagen. Fra 1888 var *Peter Sabroe* hans energiske medarbejder.

Stor støtte havde *Harald Jensen* i den lidt yngre murer fra Helgenæs, *Jakob Jensen* (* 1858, † 1942) som agitator for sit blad. Jakob J blev forretningsfører i Arbejdernes forbrugsforening, og da socdem fik flertal i bystyret 1909–13 og atter 1917, gjorde han et saa godt arbejde for byen, at han 1919 blev byens første folkevalgte borgmester, hvad han var til 1932. Han fulgte levende byens vældige udvikling, var særligt interesseret i skole-, sygehus- og sociale spm og arbejdede ivrigt for universitetet, domkirkens frilæggelse, Mølleparken, Stadion, Ringgaden, banegaarden, havnen, Marselisborg mindepark osv. Raadhuset fra 1941. Efter *E. Stecher-Christensen* (* 99, † 45), kom civildommer *Sv. Unmack Larsen* (* 93) som borgmester 1945–58, ogsaa han betød meget for byens udvikling. Borgmester nu er tidl journalist *Bernhardt Jensen,* * 10 i Aarhus.

Baade fortid og nutid mødtes ved Aarhus KFUMs 75 aars jubilæum 29. okt 1961, da byens borgmester tog ordet og røbede bystyrets stilling til kirken efter at der var vist billeder af gammeldags folkeliv i en dekoration af Sct Olufs marked paa Bispetorvet med gøglere, handlende og markedsgæster, et stykke bypoesi. Dette torvebillede gav borgmester *Bernhardt Jensen* lejlighed til i sin tale at sige:

– Ved at se dette her, styrkes jeg i min plan om, at Bispetorvet skal være en plads, hvor folk samles, og bilerne skal under jorden i beskyttelsesrum, som det sømmer sig for tidens hellige køer. Aarhus' naturlige centrum ligger og vil altid ligge om de to gamle kirker. Det er mit ønske, at det gode naboskab mellem by og kirke maa bestaa. Jeg takker KFUM, fordi det har arbejdet ud fra aabent-hus princippet. Og jeg ønsker, at det fortsat vil leve med i byens liv og møde ungdommen paa torvet i hverdagen.

Red af Demokraten, ftm *Holger Eriksen* (* 94 Østbirk) har i Aarhus og i folketinget gang paa gang hævdet sin selvstændighed, og haft indflydelse paa udviklingen i Aarhus. – De politiske forhold ligger jo uden for dette værks rammer, men det kan tilføjes, at undervisningsminister, prof theol *Flemming Hvidberg* var valgt som folketingsmand i Aarhus. Red *Th. Funch-Thomsen* (* 1859, † 1923), Aarhuus Stiftstidende, var en af byens og provinspressens førende mænd, sjælen i arbejdet for Aarhus teater, tillige stærkt kirkeligt interesseret. Om *Aarhus Folkeblad* og *Aarhus Amtstidende,* se s 70. »*Jyllandsposten*«, der dækker det meste af Jylland, udkommer i Aarhus.

Kommunevalg: 1943: Soc 20278 (11), kons 10111 (10). 1958: Soc 28023 (12), rad 938 (0), kons 15387 (7), venstre 2176 (1), Rf 1020 (0), komm 3007 (1). 1962: Soc 28717 (12), rad 713 (0), kons 16211 (8), venstre 1619 (0), Rf 564 (0), komm 1445 (0), SF 4333 (1), kirkelig socialliste 758 (0), borgerliste 1348 (0).

Aarhus har i Sct Olufs kirkegaard sikkert den *ældste kirkegaard i Danmark.* Kirkegaarden, der ligger paa kystvejen nær havnen ejes af Aarhus domkirke, men vedligeholdes af kommunen. En række undersøgelser har vist, at paa den frilagte grund har en gammel kirke, Sct Olufs kirke ligget, og for fremtiden vil fundamenterne, som er opmaalte, blive markeret med fliser, og en tavle vil fortælle lidt om stedets historie. Man kan ikke med bestemthed sige, naar kirken blev bygget; men den var blandt det gods, som biskop Peder Vognsen, der grundlagde byens domkirke, i 1203 skænkede kapitlet.

Blandt *kendte mænd* fra Aarhus, kan nævnes: Naturforskeren *Ole Worm* (* 1588), astronomen *Ole Rømer* (* 1644), biskop *Erik Pontoppidan* (* 1698), arkitekten *L. de Thura* (* 1706), forfatteren *Sophus Bauditz,* (* 1850), digteren *Hans Hartvig Seedorff* (* 1892), de to statsministre *Hans Hedtoft* (* 1903), og *H. C. Hansen* (* 1906). Sprogforskeren *Karl Werner,* † 1896.

N. F. S. Grundtvig blev student fra Aarhus Katedralskole 1800.

Lektor *Olaf Hansen* (* 1870, † 1932), var fra 1906 ansat i Aarhus, han skrev mange digte, flere dramaer (bl a »I Rungsted kro«, opf paa Det kgl Teater og i Aarhus, eventyrspillet »Tornerose«, opf i Aarhus), en fin og ærlig digter, som ogsaa har besunget Aarhus og omegnen her. *Helge Arndal* († 1927) og hans fader, lærer *Oluf Arndal,* har ogsaa besunget Aarhus, og red *K. Hansen,* Amtstidende, har i smukke vers skildret kysten ved Kaløvig.

Aarhus er nu større end København var for 100 aar siden. Kom man til Aarhus for 50 aar siden, kunne man nok finde, at det var en lille snobbet provinsby med skarpt adskilte kliker, embedsmændene, handel, industrimagnater, arbejdere, faglærte og ufaglærte, der var mere eller mindre camouflerede mindreværdskomplekser over for hovedstaden København, eller en lidt jaloux skelen til den muntre,-friske Limfjordsby, Aalborg, og det var et syrligt smil man fik, hvis man ville være morsom og antydede, at Aarhus jo bare var Odder-banens endestation! Men *Aarhus har forlængst sprængt provins-snæverheden!* Man kan selv! Hvad har man f eks ikke ofret paa universitetet?

Og saadan er det med saa meget andet i det nye Aarhus, der gror ud over banernes og ringvejens skel. Man savner maaske et moderne hotel i international klasse, man synes, at lufthavnen er lidt langt borte, men man bliver imponeret af det, der er sket og over aarhusianernes henrivende selvsikkerhed. *Morten Børups* majsang fra det uskønne raadhus»taarn« er kønnere end Københavns melankolske raadhusklokkeklager, og majsangen er symbol paa den unge vaar, som vi møder den, naar de mange studenter og skoleelever, der slider for at uddanne sig og bære Aarhus videre i fremskridtet, myldrer ud paa gaderne.

Deroppe fra Raadhus-betonstilladset ser man byen i sin brede udstrækning, ja store dele af Aarhus stift. Een sagde, at man kunne se Himmelbjerget! Aarhusianerne stiller ikke deres lys under en skæppe! Her bryder man gader igennem, udnytter bombehullerne fra nazistgrovhederne i Guldsmedgade. Vi hører ikke blot om skoler, men ogsaa om storhandel og industri, moderne sygehuse og biblioteker, om teater og byorkestret, hvor *Thomas Jensen* var det store navn, vi ser ned mod det eksklusive villakvarter med etatsraad *Filtenborgs* store villa, (Diakonskolen), fabrikant *Hammersmiths* palæ, margarinedirektøren *Kiers* lille slot, osv. Trafikken myldrer. Saadan er Aarhus i dag. Paa de offentlige kontorer synes tonen at være venligere end i København. Tonen angives nok fra den smukke byraadssal.

Aarhus er en *arbejdende* by. Havnen er imponerende! Her er liv og slid. Trafikproblemerne presser paa, og det er som i København et aktuelt spørgsmaal, om hvor praktisk det er at have Stor-Aarhus fordelt paa en række forskellige kommuner selv om man nu har taget en bid af Hasle-S-L kommune. Odense og Aalborg fik sine indlemmelsesproblemer ordnet i tide. Men der er noget, der hedder »Oplandssamvirket« (med direktør *Harald Andersen* som sekretær). Aarhus er omtrent udbygget, og storindustrierne maa søge til nabokommunerne.

Den indre bys gader er ikke indrettet paa moderne trafik, og en ny, bred færdselsaare skal skæres gennem disse kvarterer. Vi ender vor betragtning ved *Kai Nielsens* henrivende *Aarhus-pige,* som saa fortrøstningsfuldt ser fremtiden i møde, og vi fordyber os i en lille bog, som ikke er bogen om Aarhus, men som giver meget af det, der kommer Aarhus og dansk kultur ved i dag, – den udkom 1953 til borgmester *Unmack Larsens* 60 aars dag og hedder: »Seksten Aarhus-rids« skrevet af nogle af byens fremtrædende kulturpersonligheder.

Dr phil *Gustav Albeck* fortæller, at allerede ved Aarhus Teaters start i 1900 spekulerede man paa at faa en *jysk opera.* Komponisten *August Enna* har været meget benyttet i Aarhus, og han har haft kærlighed til en jysk opera, selv om der nok ogsaa var selvkærlighed deri til hans egne værker. Tidligt blev man klar over, at Aarhus-scenen ikke selv kunne magte at opføre operaer, men maatte have hjælp fra Det kgl Teaters sangere, og det blev jo omsider ogsaa vejen til Den jyske operas succes.

Bibliotekar *Kjeld Elkjær* har fundet nye ting frem om møller *Weis* og hans hustru, en familie, der viste, hvor meget det velhavende hjem i hine tider kunne betyde for kunstnere og dannelse.

Det jyske erhvervsarkiv har i nogle aar indlagt sig fortjeneste ved at redde gammel handels- og haandværkerstands milieu og kultur op fra glemselens dybe floder, og nu møder i denne Aarhusbog *Vagn Dybdahl,* arkivets leder, med et fængslende billede og med omspændende perspektiver af forretningsmanden og politikeren *M. P. Bruun.* Arkivar *Finn H. Lauridsens* beretning er om jøden *Abraham Lewis,* og her faar man at vide noget om, hvor store de gamle købmænds handel kunne være, men ogsaa om hvor risikabel handelen paa Hamborg var, da man støttede sig til private bankierer og ikke til banker som nu.

Overbibliotekar *Emanuel Sejr* har ud fra kendsgerninger og overleveringer digterisk fortalt en levnedsskildring af bispesønnen, læreren og digteren *Fr. Snedorff Birch,* St. St. Blichers samtidige og fordrukne ven.

Helt festligt er det at læse *Victor Jensens* skildring af gamle originaler i Aarhus omkr 1900 (Østjydsk Hjemst 1960, s 84 f) eller *Aug. Fr. Schmidt:* Af en Aarhus-Villas Historie *(C. Weis, C. Rømer, N. Pedersen)* i Aarh St Aarb 1960, bd 51–52, s 162 f).

I Aarhus har kampen om den nye retskrivning og bolleaa'et været særlig haard og er det endnu. Professor *Peter Skautrup* skriver med videnskabelig sikkerhed aa'ets historie, saa det staar klart, at dette bogstav i dets nuværende form ligesom højskolernes og en del akademikeres kamp i det hele taget for den retskrivning, vi nu har, maatte sejre før eller senere.

Aktuel er ogsaa bibliotekar *Niels Aage Nielsens* kapitel om det skrækkelige aarhusianske sprog, dialekt eller jargon, som man vil. Ogsaa museumsdirektør *Helge T. Søgaard* (dr phil 1940). Den gamle by er en stjerneattraktion. Faa kender det gamle Aarhus som han.

En anden Aarhus bog udkom 1959: »Aarhus-promenade 1909–59« ved *Vagn Dybdahl* og *Finn H. Lauridsen.*

Landsudstillingen i Aarhus i 1909 var for Aarhus, hvad verdensudstillingen i 1888 var for København. Efter 1909 begyndte Aarhus at føle sig som en stor by, og det er derfor naturligt, at Aarhus Byhistoriske Udvalg markerede

50-aaret med et værk, der paa en levende aktuel maade illustrerer udviklingen gennem det halve sekel.

»Aarhus-Promenade« har haft sit forbillede i Axel Breidahls og Kierulffs »Københavnerliv«. Det er en samling avisudklip, der gennem Aarhuspressens behandling af smaa og store begivenheder fortæller om byens liv. Finn Lauridsen: »Fremmede ser paa Aarhus« (1962) har mange forskellige bidrag og fine billeder, begynder med strejftog og slutter med August Hennings: Erhvervslivets Vanskeligheder 1779.

Aarhus Universitet.

Universitetets historie kan ses i professor *Knud Faber:* »Opbygningen af Aarhus Universitet«. (1946), *Axel Sneums* bog 1946, og i univ aarsskr (»Acta jutlandia«), hvor professor *A. Blinkenberg* har skrevet om univ 1928–53.

Blandt dem, der særligt virkede for dets oprettelse kan nævnes: Professor *Knud Faber,* overlæge, dr *V. Albeck,* biskop, dr *Skat Hoffmeyer,* borgmester *Jacob Jensen,* ftm *Axel Sneum,* ftm, pastor *N. J. Laursen,* m fl.

Det var den 11. september 1928, at der i Teknisk skoles festsal i Aarhus indviedes den institution, der havde faaet navnet »Universitetsundervisningen i Jylland«. Dermed var den tanke ført til sejr, som flensborgeren *Marquartsen* gav udtryk for, da han 1634 til Christian IV indsendte en ansøgning om at oprette et *jysk* universitet i Flensborg.

Baade Christian IV og Frederik III overvejede at grundlægge et akademi i Viborg. 1666 forelaa en beslutning fra Frederik III's haand om et saadant akademi. Selv om planen ikke blev gennemført, kan man dog forfølge den historiske linie fra disse 300 aar gamle bestræbelser til det smukke jyske universitet, der nu er groet op i Aarhus.

Diskussionen om et jysk universitet tog fart omkring 1890, men først i 1919 skete en henvendelse fra de jyske kommuner til rigsdagen. Et udvalg blev nedsat og afgav betænkning 1925. Tre aar senere var universitetet en realitet, selv om der var modstand fra mange sider.

Det første fakultet, der blev oprettet i Aarhus, var det filosofiske. Planerne var blevet drøftet ved det filosofiske fakultet i København, og der var stærk modstand. Takket være professor *Fabers* klogskab blev planerne endelig vedtaget med 32 stemmer mod 30. Det fortælles, at forkæmperne med vilje trak sagen i langdrag, saa afstemningen først fandt sted, da visse modstandere, der skulle hjem med toget, havde forladt mødet.

Den 30. august 1928 blev dr phil *K. Kortsen* indstillet til professor i filosofi. Som docent i fransk indstilledes festskriftets forfatter, nuværende professor *Blinkenberg,* og som docent i dansk sprog valgtes senere rektor for Aarhus universitet *Peter Skautrup.*

Den første universitetsbygning blev indviet 1933, og siden er det gaaet slag i slag. I dag staar Aarhus universitet i de skønne parkomgivelser som et af de smukkeste universiteter i Europa.

Vekselvirkningen mellem universitetet og det omgivende kulturmilieu har fra starten været et af de klart formulerede maal. Paa en række omraader er det lykkedes universitetet at faa tilknytning til byens kulturinstitutioner, og universitetet har vist vidt spændende initiativ ved f eks at oprette forskellige kursus, der spænder fra journalistkursus til kursus for sundhedsplejersker.

Det første kollegium med plads til 50 studenter blev rejst 1934, senere er flere fulgt efter, og paa kollegierne leves et »rigtigt studenterliv« i pagt med nutiden.

Men 1963 afslog konsistorium de kr studenterorganisationers ønske om at faa indrettet et kapel i Studenternes Hus. Kapelkomiteen havde indsamlet 9000 kr til formaalet (Kr Dbl 16. april 63).

Det teologiske fakultet

Om biskop, dr *Skat Hoffmeyers* grundlæggende indflydelse, se s 41. Ftm *Axel Sneum* fortæller i sin bog (1946):

»Det jyske universitet skulle begynde sin virksomhed i september 1928, og man ville begynde med sproglige fag og filosofi. I juni 1928 henvendte pastor *J. C. Balslev* sig til overlæge *Victor Albeck,* borgmester *Jacob Jensen* og mig om at faa begyndelsen gjort til et teologisk studium, og den 22. juni havde vi møde i Universitets-Samvirket, hvor Balslev var til stede og fremførte sit forslag. Han mente bl a, at det ikke kunne volde større vanskelighed at lade teologisk studerende læse til hebraikum, samtidig med at de forberedte sig til filosofikum, og han mente ogsaa, at der kunne medtages andre teologiske discipliner. Forslaget vakte stor interesse, men vi kunne jo ikke tage standpunkt straks. *Jacob Jensen,* skoledirektør *Chr. Buur* og jeg gav dog straks tilslutning til tanken. Da vi gik fra mødet, fulgtes jeg med *Albeck,* og han var nærmest af den opfattelse, at teologi jo egentlig ikke var »rigtig« videnskab. Jeg svarede ham: »Det spørgsmaal ligger jo slet ikke for, det, det her drejer sig om, er: skal alle teologiske studerende i Jylland henvende sig i København, eller skal vi ogsaa skaffe plads til dem her i Aarhus«. Og heri var Albeck naturligvis ogsaa enig.

Da biskop, dr theol *Fredrik Nielsen* kort efter aarhundredskiftet beskæftigede sig med jyske universitetstanker, havde han selvfølgelig ogsaa haft et teologisk studium i tankerne. Og biskop, dr theol *A. S. Poulsen,* Viborg, havde ogsaa ved de store universitetsmøder i Aarhus i 1919 været inde paa teologisk studium i Jylland. Men nu var begge de to mænd døde, og det blev altsaa J. C. Balslev, der i 1928 rejste spørgsmaalet – og fik det gennemført!

I sommerens løb blev det besluttet at etablere undervisning for vordende teologer. Rektor, dr phil *I. K. Larsen,* Marselisborg skole, skulle undervise i græsk, den bekendte sognepræst *I. K. Ryge Jensen,* Hjermind ved Bjerringbro, skulle undervise i hebraisk, og bibliotekar ved Statsbiblioteket, cand theol *K. Schmidt-Phiseldeck.*

I henvendelsen til landets studenter, der var udsendt kort før Balslev havde fremført sit forslag, stod der intet om teologisk undervisning, men alligevel viste det sig, da vi begyndte i september 1928, at der meldte sig en del, der ville begynde at studere teologi i Aarhus«.

Tallene paa teologiske studenter var 1939: 40, 1947: 125, 1961: 274 (ialt 7762 studerende).

Det kirkelige liv

1849–1881: **Højkirkelighed og enkeltmandskristendom.**

Kirken i Aarhus var i disse aar det solide borgerskabs kirke. Præsterne hørte til aristokratiet, og biskopperne var toneangivende i kirkens liv. Den gamle biskop *Jens Paludan-Müller* skabte i sin bispetid respekt for kirken, præget som han var af sin tids kultur og fromhed og af rationalisme, der den gang havde dybe rødder i borgerskabet. Han var helt barn af Fr. VIs tid, og skønt han som sp i Kerteminde havde set ret mildt til den fynske vækkelse, ansaa han i almindelighed vækkelse for noget »usundt og sværmerisk«, (som den viste sig i de gudelige forsamlinger). Han døde 1845, og samme aar døde ogsaa stiftsprovst *Mogens Lindhard,* (der 1828 blev sp ved Vor Frue k, og 1829 stiftsprovst). Han søgte at formidle oplysningstiden med den nyere tid. Ved Vor Frue kirke sad den beskedne og elskelige *Jens Brix* (1829–49), han havde egr til embedseks, blev konsistorialraad, nekrologerne siger, at han »ved sin nidkære embedsførelse og kristelige vandel vandt sine menigheders agtelse og kærlighed«.

Biskop *G. P. Brammer* (1845–81), se nærmere s 29 f, var som nævnt uhyre konservativ, højkirkelig, imod alle grundtvigske frihedstendenser. Hans breve til kultusminister *J. H. C. Fischer* og biskop *Engelstoft* (Khst saml 6 r V 130 f) viser hans pertentlige og omhyggelige embedsførelse og tillige kendskab til forholdene. Han blev som en patriark i Aarhus.

Juni 1861 holdtes det store DMS-møde i Aarhus, hvor *C. F. Rønne* fremlagde forslag om nyorganisation af IMs arbejde. Han ønskede at benytte lejligheden, hvor saa mange præster og lærere (c 200) var tilstede, for at faa knyttet en fast forbindelse ml IM og præsterne. Det førte ikke til noget der, men det var det samme forslag, som blev gennemført ved det historiske møde i Stenlille 13. sept 1861.

Vi ser i Aarhus det særsyn i præstehistorien, at to *stiftsprovster* hurtigt efter hinanden flyttede til landsbyembeder: *M. H. L. Dahlerup* (1845–54), Brammers skolekammerat og nære ven, en smuk repræsentant for guldaldertidens embedsmandstype, flyttede til Ballerup-M, og *Carl V. Boesen* (1854–62), en fint begavet, beskeden og elskelig mand, flyttede til Harridslev-A. Af samme type var hans efterfølger og slægtning, *Emil Boesen* (1863–77), som i sine unge aar stod betydelige grundtvigske førere nær; han vandt Søren Kierkegaards særlige fortrolige venskab (se her s 67 jvf, DBL, III, 356), han var et fint og følsomt gemyt, en redelig og ligevægtig mand, men kølig over for tidens vækkelsesrøre. Hans inderlighed gjorde ham til en fortrinlig sjælesørger. Provst *O. Boeck,* Lønborg, (Hj og tr VIII, 119), mindes med taknemmelighed stiftsprovst *Emil Boesen,* hos hvem han gik til præst og fortæller om det stærke indtryk, som de tyske troppers besættelse 1864 gjorde i Aarhus. Den res kap ved domkirken, *Troels Smith* (1850–61) var en betydelig præst, trods skrøbeligt helbred betød han meget og samlede mange; han befandt sig godt her, biskop *Brammer* var 1857 ivrig for at faa ham udnævnt til stiftsprovst i Odense (se Skelskør, II, 480), en dygtig teolog, noget faamælt, med en fin humor. Han var saa glad for Aarhus at han slet ikke søgte embedet i Odense. Pastor *Andr. Schjødte* (1861–79) havde kun ringe kkg.

Ved Vor Frue kirke sad den skrøbelige *Chr. Kragerop,* sp (1849–61), efterfulgt af provst *P. V. Bendix* (1861–69), der ligesom de to stiftsprovster hurtigt søgte herfra til et landsbyembede. Han var en dygtig taler og administrator. Brammer roser ham meget for »retsindighed og varme hjerte for evg krd«. Han havde mange tilhørere i Aarhus og blev savnet (Khst saml 6 r V 211).

Kapellanerne ved Vor Frue kirke var fremtrædende i byens præsteskab. Lic *Ole Gad* (1846–52), ungkarl (hans søster, Anna, der var stærkt paavirket af Grundtvig, var hans husbestyrerinde) var legemligt svag (se Søllerød, I, 379), spekulativ teolog som Martensen, »hans prædiken havde en storslaaet magt til som vejret at slaa ned i folkehavet«, *Peter Rørdam* siger, at han »vandt mange sjæle, fordi han selv var vakt og havde drukket af den levende kilde«. Han havde stor kkg, men *Mynster* fandt hans prædiken »vel almindelig og monoton«. *Jens Vahl* var rkp her 1864–69; han blev kaldt »Danmarks flittigste præst«, og »størst kender af Ydre Mission«. Han følte sig klart hjemme i Indre Mission, han bistod *Vilh. Beck* paa hans Jyllandsrejse 1865 (sm m *Johs. Clausen). Beck* prædikede i domkirken, men der var visse vanskeligheder, da stiftsprovst *Boesen* var betænkelig ved at overlade kirken til den unge kapellan. Becks rejse begyndte og sluttede i Aarhus (Becks erindr, s 69). Fra 1868 udgav *Jens Vahl* »Kristelig samler«, 1868 havde han udgivet sin bog om lapperne.

Cand theol *H. J. V. Berthelsen,* der var lærer ved Borgerskolen (se sp Gangsted-S) stiftede og ledede en »Missionsforening for Aarhus og omegn« 1862. Uden organisatorisk tilknytning til Kirkel foren f IM i Danmark samarbejdede den med dennes udsendinge, f eks *Jens Dyrholm.* IMs første missionær, *Jens Larsen,* havde en kort tid nøje forbindelse med denne forening efter sin udtræden af IMs tjeneste. I 1864 gennemførte *Jens Vahl* foreningens tilslutning til Kirkel foren f IM. Der blev holdt møder, udgivet et lille blad. Foreningen fik nogen betydning, især i oplandet, hvor dens frugter dels kendtes i det kirkelige og folkelige arbejde, der samlede sig om Testrup højskole og valgmenighederne og dels i IMs senere arbejde (se efter Odder).

Lic *Th. V. L. Hansen,* der var rkp ved Frue kirke 1869–77 (biskop, dr Skat Hoffmeyers bedstefader), kom hertil kendt som den »græske Hansen«, der havde virket som hofpræst i Athen, og iøvrigt havde drevet studier i Rom (Katakomberne) indskrev sit navn i dansk diakonis historie. Pastor *H. Stein* holdt 1873 en gudstjeneste i Frue kirke, og lic Hansen tog sm m Jens Vahl et energisk arbejde op for diakoni og kristelig filantropi. Stein havde talt varmt om kirkens pligt til omsorg for de syge og ensomme. Paa Hansens initiativ stiftedes *Stefansforeningen* 1876 (se ndf) ved et møde, hvor Stein var til stede. Stefansforeningen gav impulser til oprettelse af menighedspleje, sømandshjem, arbejde for ædruelighed, sygepleje

m m. Filantropi og diakoni var lic Hansens hjertesag (se nærmere under Østrup-H (her III, 204 f).

Biskop *Brammer* saa ikke særligt lyst paa præsteskabet her. I et brev 1876 (Khst saml 6 r, V, 231) hedder det: »Stiftsprovst *Boesen* og hustru er begge meget svage, og de see sig end mere bedrøvede paa hinanden, *Schiødte* lider af melankoli, og lic *Hansen* af philantropisk polyptagmosyne.«

De første spirer til IMs vækkelse paa Aarhus-egnen kan maaske føres tilbage til *pietismen* (se s 25): Biskop *Hygom,* stiftsprovst *Chr. Pontoppidan* (1748–65) og pastor *Lindegaard,* Frue kirke (1748–55). – Missionær *Jens Larsen,* Værløse, opholdt sig i længere tid paa egnen og missionerede flittigt. Der var i hvert fald omkring 1850 en lille kreds af jævne, vakte mennesker, men det var først i 1860'erne, at Indre Mission begyndte at faa indgang. *Vilh. Becks* prædiken i domkirken 1865 hjalp til lidt fremgang. Det første IMs sommermøde i en købstad blev holdt 1.–2. aug 1866 i Aarhus, og det var Kirk foren f IMs hidtil bedst besøgte møde (IMtid, 1866, s 320). Men stiftsprovst *Boesen* indledede ikke den store gudstjeneste i domkirken. Det gjorde *Jens Vahl. Vilh. Beck* holdt »en mægtig prædiken«, og *Beck* og *Johs. Clausen* talte ved et stort friluftsmøde i Risskov. Allerede aaret efter holdt IM sit efteraarsmøde i Aarhus, 8.–9. okt 67. Domkirken var under reparation, gudstjenesten blev holdt i Frue kirke, hvor *Jens Vahl* indledede, men tilslutningen var betydeligt mindre end i 1866 (IM hist, 1912, s 112).

Den lille kreds af vakte samledes i hjemmene, men 1874 købte de et hus i den nordlige del af byen (det 2. mh i Danmark), Teglgaardsstræde, som da ejedes af DMS. Her blev arbejdet energisk, ledet af lægfolk, til tider bistaaet af præsterne, især *Seidelin.* Særlig fortjeneste indlagde denne kreds sig ved at være de eneste, som systematisk tog en kamp op mod *mormonerne,* der var ret paagaaende i disse aar og havde deres sal ganske tæt ved Teglgaardsstræde i Nørregade. Lægfolkene i Aarhus var vaagne, baade over for sekter og over for IM, 1876 klagede 15 lægfolk fra Aarhus til IMs bestyrelse over, at indremissionærernes løn var for ringe (smst s 151).

1881–1920: De kirkelige retninger. Organisationernes tid.

Allerede før biskop *Brammers* afgang begyndte en ny tid. 1877 kom *Hans Sørensen* som stiftsprovst til domkirken, og 1870 kom *F. E. Seidelin* til Vor Frue kirke. De virkede her i en menneskealder, begge betydelige mænd.

Biskopperne *Fog* og *Johs. Clausen* fortsatte de højkirkelige traditioner. *Fog* gjorde et stort arbejde for opførelsen af Sct Pauls kirke, og *Clausen* for opførelsen af Sct Johannes kirke.

Biskop *Brammer* var meget tilfreds med stiftsprovst *Hans Sørensen,* roste ham ofte, *Hans Sørensen* var munter, original og festlig prælat, een af de dygtigste prædikanter Aarhus har haft. Han stod venligt over for det ny, der brød frem, og skønt han var af den gamle skole, var hans sind aabent for alt positivt nyt. 1883 blev *V. C. Lindhardt* rkp ved domkirken, stiftsprovst 1903, han virkede her til sin død 1922. Han var en anden type end Hans Sørensen, ikke saa udpræget en personlighed udadtil, Mynsters discipel, fin, højkirkelig, vennesæl. De res kap ved domkirken var landskendte præster hver paa sin vis. *F. F. Munck* (1903–11) særlig kyndig i Ydre Mission, (redigerede Nordisk missions tidsskrift 1890–1940), »den lige linies mand«, myndig og klog, søgt som sjælesørger. *N. J. Laursen* (1903: 2. rkp, 1. rkp 11, † 24) var gaardmandssøn, politiker, udgaaet af Bering valgmenighed, i mange aar folketingsmand. – *C. F. Wagner* blev 2. rkp 1911 (biskop Fuglsang-Damgaards svigerfader), havde været præst paa Grønland, højkirkelig, øvede en trofast gerning i det stille.

F. E. Seidelin, Vor Frue kirke, havde haft en rig gerning i Vestjylland. Han var en nidkær præst, den første præst, som begyndte et organiseret menighedsarbejde i Aarhus. Han var medstifter af *sømandshjemmet* og meget virksom i Stefansforeningen. 1875 stiftede han den første søndagsskole i Aarhus sm m skolebestyrer *Axel V. Jacobsen,* som han havde kaldt hertil,og han fik en enestaaende hjælp i kbmd *Carl Bertelsen* († 16) og bogholder *Fr. Jacobsen,* som begge i mange aar bar søndagsskolearbejdet. *Seidelin, Berthelsen* og *Jacobsen* var ogsaa virksomt med, da KFUM stiftedes 1886 (KFUK stiftedes 1891). KFUM fik sin store bygning i Klostergade 1903, KFUK i Christiansgade 1908 (se KFUK i Aarh, 1916), og her samledes mange, ikke mindst i de aar da *Fr. Friis Berg* var KFUM-sekretær, 1899–1901 (se sp Bregninge-B). Der blev ogsaa stiftet Blaa Kors. Seidelin var medstifter eller fmd i næsten alle disse organisationer. Han var i særlig grad organisator, men der dannedes ikke lokale IMs samfund, da alt IMs arbejde samledes i »Ebenezer« (se s 57). Rkp ved Frue kirke, *J. N. Zahrtmann,* (rkp her 1877–1904, sp 1904–07) slog sig ogsaa til ro i Aarhus. Han brød sig ikke om det meget mødevæsen, havde mange kirkelige handlinger, var en stilfærdig højkirkelig mand.

De to præster, der havde præget kirkelivet i Aarhus gn en menneskealder, stiftsprovst *Hans Sørensen* og *F. E. Seidelin* afgik 1903 og 1904 – et slægtsskifte i byens præstehistorie.

Zahrtmanns efterfølger var den lærde, tilsyneladende noget tørre dr *F. L. J. Østrup* (1907–23), som ikke havde særlig stor kirkegang, skønt han var en betydelig prædikant. »Han blev kendt i videre kredse for sine opbyggelsesskrifter og populærfilosofiske overvejelser. Man forstod vel knapt i Aarhus denne særprægede præst, der kaldte til tilegnelse af evangeliet uden nogen dogmetvang, og stadigt understregede, at frelse og tro ikke er ensbetydende med frelse gn bestemte trosmeninger, men mgh skal forstaa, at dogmet er udtryk for, hvad kirken ved om Guds kærlighed, »en fortættet form for lovsang«. *Østrup* var tænkeren, filosoffen paa prædikestolen. Af ret radikale anskuelser og med forstaaelse af det almen-religiøses værdi ogsaa i de andre religioner blev han stedse mere præget af sin kirkes tradition. Denne noble skikkelse rummede i sit sind uhyre modsætninger, som det ofte maatte forekomme udenforstaaende vanskeligt at syntetisere. Han var nok først og fremmest en præst, der hjalp enerne – en sjælesørger for

Nikodemus-typerne«. (Læge Aggebo). – I en redegørelse hertil skriver dr Østrup:

»Det var et stort sogn og i rask vækst, saa folketallet ved slutningen af min embedstid der naaede op imod 18000. Der var godt sammenhold mellem præsterne til støtte for hverandre ... og ogsaa mellem præsterne i byen. En mindre kreds af menigheden kom jeg jævnlig sammen med til bibellæsning og gensidig opbyggelse. Direktør *V. Rasmussen* (siden i en aarrække en virksom formand for byens LYM), som havde en stor automobilforretning, stillede sine stuer til raadighed. Naar et sogns folketal bliver saa stort, svulmer præstens kontorarbejde betydeligt op. Dertil kom, at jeg var fmd for sognets menighedspleje, hvad der medførte mangfoldige besøg. Jeg maa tilstaa, at jeg ogsaa havde paataget mig noget undervisningsarbejde paa Aarhus Seminarium. Da jeg havde været i Aarhus i 16 ar, forekom det mig ønskeligt i flere henseender at komme i en roligere virksomhed. At faa lejlighed til at studere noget mere lokkede mig desuden. Jeg søgte da og fik Horne ...«.

Rkp, pastor *Fr. Schepelern* (1905–16) var ogsaa en lærd mand, hvis speciale var Ydre Mission, han stod »paa venstre fløj af IM«. De to præster ved Frue kirke repræsenterede i de aar lærdommen i byens præsteskab. Fru *Ellen Schepelern* var meget aktiv, hun mindes særligt som stifter af og fmd for Kvindehjælpen i Aarhus. Provst *H. L. Larsen* (1917–35) kom hertil fra det store embede i Torsager og blev rkp her med henblik paa arbejdet for opførelse af Sct Markus kirke, hvis første sp han blev.

Da Marselisborg-distriktet i Viby sogn, 1873 lagdes ind under domsognet, begyndte man med planer om deling af det store domsogn, men først 1887 blev Sct Pauls sogn udskilt.

Sct Pauls kirke betød et fremstød for det kirkelige arbejde. Pastor *Martin Smith* (1887–92, fader til Aalborg-bispen, der er født her 1890) gjorde et mægtigt arbejde i det nyopretede sogn, han organiserede, gik paa besøg, samlede en stor menighed. I hans (trykte) afskedsprædiken 1892 over Jh 10, 22 f, taler han indtrængende om at lyde hyrdens kald. Hans princip var, at ikke organisationer, men højmessen skulle være det centrale. Han flyttede til Viborg efter biskop *Swanes* opfordring. (To højkirkemænd, s 160). Biskop *Clausen* satte ham højt. Pastor *Th. Lyngby* havde gjort en god gerning som præst bl danske i USA. Han var sp her 1892–1913, fmd for Stefanshjemmet og virksom i soldatermissionen, var kirkelig medarbejder ved Aarhuus Stiftstidende. Se iøvr nedenfor, han var belæst, kultiveret, frisk og frisindet, ikke retningspræget, positiv over alt ærligt aandeligt liv, han havde navnlig i de første aar meget stor kkg, og der blev opbygget et sundt menighedsliv. I det stærkt voksende sogn blev der oprettet 2 kapellanier, *Carl Mohr* (1914–32) var KC, pastor *C. A. Sølling*, n gr. Pastor *Ernst Wiese*, som 1909 blev hjpr og 1910 blev rkp blev sp 1914, han var IM, meget flittig. Da Wiese 1922 flyttede til Roskilde, blev *Sølling* sp (1922–45). En stabil kirkegang og kreds af lægfolk prægede.

Sct Johannes kirke, mod nord i byen, fik ogsaa en sp, der havde gjort et godt arbejde blandt danske i USA. *H. O. Frimodt-Møller* (1904–15), en kultiveret og særpræget mand, som samlede mange og arbejdede med vid horisont paa IMs linie. Der blev sat meget i gang, og F.-M mindes tillige for sit arbejde for kvindeseminariet.

Om biskop *Fr. Nielsen* (1905–07 og *H. S. Sørensen* (1907–16) se ovf.

Aarhus har haft en *Hans Sørensen* som stiftsprovst og faa aar efter en *Hans Sophus Sørensen* som biskop.

Fra **fælleskirkelig side** begyndte man i disse aar at holde større *kirkemøder*. Ved det 3. kirkemøde, som holdtes 21.–23. maj 1889 i Aarhus (det 3. Bethesdamøde) var et af hovedemnerne: Lægprædikanternes gerning og deres kirkelige berettigelse. Det var et aktuelt emne efter den »Thy'ske« krig. Provst *Th. Elmquist* og *Vilh. Beck* indledede. Professor *Fred. Nielsen* og provst, dr *Skat Rørdam* (senere Sjællands biskop) gik imod Becks varme forsvar for lægfolket, men der herskede en smuk fordragelig tone over dette møde. (Se beretn om det 3. kirk møde, s 100 f) men ved det 5. kirkelige møde i Odense 1892, dukkede emnet op igen, og her herskede absolut ikke fordragelighed. (1897 udbrød den Bryndumske strid paa Fyn. (Se Sdr Broby).

Der har vist aldrig været større vækkelse i Aarhus. Naar 1881 sattes som skæringspunkt mellem to perioder, skyldes det især bispeskiftet. En epoke gik i graven med biskop *Brammer*. Fra omkr 1875 havde de kirkelige retninger begyndt at gøre sig gældende ved siden af den nedarvede højkirkelige tradition. (Se iøvr pastor *H. Skjødt-Pedersen:* Afh i Hj og Tr 1941).

Indre Mission

Vilh. Becks domkirkeprædikener og *Jens Vahls* flittige virke var vel baggrunden for, at den lille vakte kreds, som samledes i Teglgaardsstræde, voksede, og fik mod til at bygge *missionshus* i Dybbølsgade, (»Ebenezer«), indviet 5. sept 77 af pastor *Seidelin*. (Senere er et nyt »Ebenezer« rejst 1921 i en gade, som er opkaldt efter biskop Brammer!). Ved indvielsen talte ogsaa pastor *J. Ph Jeansson*. Huset laa i den sydlige del f byen, hvor der i de aar var et betydeligt byggeri – 1875 blev den tidligere seminarielærer ved Lyngby seminarium (Djursland) c phil *Sigvardus Høyer* (* 1822, † 02) ansat som IMs kolportør i Aarhus. Han var en belæst mand, uhyre energisk og flittig. Han fik en af byens kendte mænd, etatsraad *Bruun*, der var kirkeligt interesseret, til at skænke byggegrund til mh, han fik byraadet til at skænke 1000 kr og han var i det hele sjælen i arbejdet for at faa rejst »Ebenezer«. Han var noget ilter, men han fik afgørende betydning for IM i Aarhus i disse aar.

Kirkelig Forening for Indre Mission har mange gange holdt sit store sommermøde her. 1872 prædikede *Vilh. Beck* i domkirken, hvor der var »en saa overordentlig stor skare, som vist aldrig før havde været set i Aarhus«. Teksten var: Elsker du Jesus! Stiftsprovst *Boesen* indledede. 1880 holdtes IMs aarsmøde atter her, og *Beck* prædikede for den tæt fyldte domkir-

ke over Sl 126: De store ting. Kort efter blev Beck IMs fmd.

Ved IMs sommermøde i Aarhus 1894 gjorde en journalist et forsøg paa at forstyrre den store forsamling. Men man istemte en salme, og han blev bragt til tavshed. Der var stort friluftsmøde i Risskov. Da IM samledes til aarsmøde 1906 i Aarhus, var *Vilh. Beck* borte. Ikke stiftsprovsten, men pastor *F. F. Munck* indledede i domkirken og stiftsprovst *Fr. Zeuthen* prædikede. 1897 blev navigationslærer *Vilh. Rasch* antaget af IM som sømandsmissionær. Han boede i Aarhus til 1900, og han fik sat skub i sømandsmissionsarbejdet, samtidig med, at han var flittigt med i IMs arbejde.

Blandt de indremissionærer, som arbejdede i Aarhus kan nævnes den gamle *Frands Pallesen* († 1890), som havde betydet saa meget paa Djursland, *Hans Chr. Beck, P. J. Matthiasen, M. P. Madsen, Poul Jensen Holk.*

Aarhus blev for en aarrække central for *KFUM og KFUKs* arbejde i Danmark. Pastor *E. M. Frederiksen* blev generalsekretær, med kontor her, og i maj 1907, i pinseugen, holdtes et af de største fælles ungdomsmøder KFUM og K har holdt i Aarhus. Ved en koncert i domkirken var der over 3000 menn, 1400 var indkvarteret, og ved møderne i ridehuset var der indtil 4000 deltagere. Hedningemissionen, fremstød herhjemme og fædrelandskærlighed var hovedemnerne. Senere blev *Olaf Jessen* generalsekretær 1914–26, og mens *Axel Malmstrøm* var sekretær i Aarhus KFUM 1913–16, blev der stor vækst i ungdomsarbejdet.

Da *Kristeligt Dagblads* redaktør, pastor *H. I. F. C. Matthiesen,* 1911 blev dømt i en sag, hvor han havde omtalt højtstaaende personer i en usædelighedssag, vakte det røre mange steder i menigheden, men stærkest var maaske reaktionen i Aarhus. Pastor *Fr. Schepelern* fremlagde ved IMs aarsmøde i Silkeborg en henvendelse fra en kreds af missionsarbejdere i Aarhus til IMs bestyrelse og de forskellige større møder, som skulle holdes rundt om i landet: Hvis den i sagen omtalte straffeparagraf (§ 177) skulle sættes ud af kraft, laa deri en stor fare baade for det folkelige og det kristelige arbejde. Der vedtoges en meget skarp resolution. (IM tid, 1910, 472 f).

Grundtvigianismen fik ogsaa fodfæste i Aarhus i 70'erne. – Omkr 1866 aabnedes *Testrup højskole,* og den unge, ivrige grundtvigske *Jørgen Teilmann* blev hjpr i Ormslev. Fra Aarhus søgte flere den lange vej til Ormslev kirke. (»Her fik tørstende sjæle næring«). Det grundtvigske samlingssted i Aarhus var hos farver *Chr. T. Eriksen* (* 1831 i Horsens, † 1908) og hustru, Frederiksgade 44. Stiftsprovst *Boesen* havde været dem til hjælp, da de mistede deres 5-aarige søn, just som tyskerne besatte byen i 1864. Men fra 1866 søgte de *Teilmann,* og da frk *Hanne Jessen* (senere gift med seminarielærer *Marius Sørensen,* Jelling) efter et ophold paa Testrup højskole blev lærerinde hos farver Eriksen 1874, blev Eriksens hjem »et rigtigt højskolehjem« (hun blev der til 1878), og det myldrede med unge i hjemmet. Her lagdes grunden til valgmenigheden, der byggede sin egen kirke i Aarhus 1886. *Jørgen Teilmann* (der blev valgmghpræst i Bering 1876), blev kredsens præst de første aar. 1890 flyttede Eriksens til Silkeborg. Men de kom senere tilbage til Aarhus.

Den grundtvigske kreds i farver Eriksens hjem voksede støt, og ud fra dette groede *højskoleforeningen* (1878) og *højskolehjemmet* i Klostergade 1882, senere flyttet. Nye venner, der boede nord for Aarhus, især i Egaa, sluttede sig til. Pastor *Jørgen Teilmann* var ogsaa deres præst. 1899 blev pastor *J. J. Bjerre* hjælpepræst hos Teilmann med bopæl i Aarhus, og da han 1904 blev valgmenighedspræst i Salling, ophørte Aarhuskredsen at være filial til Bering, og man dannede en selvstændig valgmgh med *Asger Højmark* som præst (1904–43). Han blev saa afgjort de grundtvigskes ordfører i Aarhus gn en menneskealder, (se ndf under valgmgh), støttet af lægmænd som tømrerm *A. K. Sørensen,* direktør *H. C. Nielsen,* fællesforeningen og gdjr *Rs. Bendixen,* Frydenlund. Aarhus-kredsen fik filialer i Egaa, Skørring og Ry.

Kirkeligt Centrum havde tidligt en del tilhængere i Aarhus. Der var ingen med fra Aarhus, da KC blev stiftet 1899, men sognepræsten i Vejlby, lic *H. Martensen-Larsen* var en førende KC-præst, en tid red af KCs blad. Flere præster sluttede sig til KC i Aarhus (stiftsprovst *Lindhardt, F. F. Munck, C. Mohr* o fl) og blandt lægfolk: professor *P. B. Fenger* (i KCs bestyrelse til 1913), lærer *C. Christensen,* Risskov o fl. 1907 holdtes KCs landsmøde i Aarhus.

Aarhus kunne mønstre mange fra by og omegn, hvad enten det gjaldt de grundtvigske fællesmøder, IM eller naar *Skovgaard Petersen* holdt bibelskole eller *Olfert Ricard* holdt ungdomsgudstjeneste, skolemøder eller store fælles menighedsraadsmøder o lign.

Under **verdenskrigen** 1914–18 blev der 1914 holdt stærkt besøgte andagter i kirkerne, gullasch-tid, rationering huserede som i andre byer, men aandelig vækkelse blev der ikke. Ogsaa den spanske syge var en prøvelse for mange hjem.

Medens **trossamfund uden for folkekirken,** bortset fra mormonagitation o lign, havde været ret ukendt i Aarhus bys velordnede folkekirkelige, lidt patriarkalske forhold indtil omkr 1875, tog *Romerkirken* fat paa planer om at bygge kirke, og 1880 indviedes den anselige katolske kirke i Ryesgade. 1881 aabnedes den rm-katolske skole, og 1907 Sct Josephs hospital.

Katolsk-apostolisk kirke i Frederiks allé indviedes 1893, med en filialkirke i Tunøgade 1903. *Baptistkirken,* Immanuelskirken, med mghhus, i Trepkasgade indviedes 1912, og samme aar indviedes *metodistkirken,* Bethlehemskirken i Hjarnøgade.

Arbejderbevægelsen begyndte at røre paa sig, Brandesianismen vakte kirkefjendskab, og da socialdem startede deres blad her 1883, var det fyldt med angreb paa kirken og latterliggørelse af præsterne. Kirken var ikke selv uden skyld. Den stod saa afgjort paa de besiddendes side, konservativ og traditionstro.

Tusinder samles i arbejderbevægelsens store forsamlingsbygninger.

Tiden efter 1920

Revisionismen, sogneudskillelser

Aaret 1920 sættes som skel. Genforeningsaaret var et mærkeaar i dansk historie. Det mærkedes ogsaa i den nationalt bevidste by, Aarhus. Mange af de gamle, der havde baaret kirkelivet og skabt traditionerne, gik bort; nye slægtled og nye metoder kom i stedet, de gamle metoder revideres, og de flg aar blev mere præget af brydninger end aarene før. Højkirkeligheden forsvandt vel ikke, men bredkirkeligheden blev fremtrædende. Man har ikke kunnet tale om nogen enhed eller fællesfront fra kirkens side i disse aar i Aarhus. Tredie slægtled bestaar baade af stilfærdige, folkekirkelige kirkegængere, men ogsaa af kirkefolk, der ville arbejde utraditionelt, og hertil kom IM med de 3 mh, missionærer, børne- og ungdomsarbejde, Kirkens Korshær, og det grundtvigske liv. At Aarhus blev *universitetsby* har ogsaa præget kirkelivet, og flere af de teologiske professorer er markante personligheder.

Missionshuset »Karmel« er en aandelig central for IMs arbejde, flere gange er nye fremstød forsøgt (især i indremissionær *Hans Muncks* tid), og KFUM's borg har betydet meget for de unge i denne kreds. *Grundtvigianismen* stod ret stærkt i *Asger Højmarks* tid, men efter hans død skiftede valgmenigheden flere gange præst, og tilsidst ophævedes den som valgmenighed med egen præst og blev anneks til Odder valgmgh. Højskoleforeningen har samlet mange. Hertil kom, at byen fik flere fremtrædende grundtvigske præster *(Sølling, Balslev, Paludan)*. Tidehverv har ogsaa sat sit præg, men de præster, som samlede flest, var ikke stærkt retningsprægede *(Fog-Petersen, Kai Jensen, H. J. Falk,* prof *Lindhardt)*. I enkelte af sognene slutter mgh trofast op om deres kirke, men man kan ikke rose aarhusianerne for stor sognetrofasthed. Mange søger udensogns kirke og et præsteskifte kan betyde, at mgh flytter til en anden kirke. Tiden siden 1920 betyder et *slægtskifte*, nye former, ny maader at udtrykke de gamle sandheder. Det kan ikke nægtes, at der er byer i stiftet, hvor kirke- og menighedsliv har været stærkere end i Aarhus (Horsens, Silkeborg, Randers), selv om de gamle skel ogsaa udviskes der. Der eksperimenteres, der kritiseres, og stærkt sammenhold er der ikke. Der blev ikke det liv, som der blev i Aalborg, hvor biskop *Ludwigs* var paa vagt for at skaffe unge, friskt forkyndende præster til byen, uden at skele til retningsvæsen.

Maaske er det, som mest falder i øjnene i Aarhus *socialdemokraternes* iver efter at erobre menighedsraadene. Aarhus oplevede nogle bevægede kampvalg, – det gik varmere til end i andre byer. I 1931 havde socialdemokraterne flertallet i menighedsraadene i 4 af de 5 sogne: Domsognet, Frue sogn, Johannes sogn og Sct Lukas sogn. I Sct Johannes sogn havde de »kirkelige« een stemmes flertal. Dette førte til kampe, og det kan være helt underligt nu at læse om valgagitationen og høre om brydningerne i menighedsraadene. Men efterhaanden faldt forholdene i lave, og mange socialdem viste positiv interesse for at smykke og forskønne kirkerne og for at gavne administrativt. Men der blev valgt menighedsraadsmedlemmer, om hvem det blev sagt, at de aldrig var kommet i den kirke, hvis tarv de skulle varetage. Den politiske interesse for menighedsraadene fordampede efterhaanden, og som det ses af kirkestatistikken er det 1961 kun i Christians sogn, at socdem har flertal i mghraadet, men der var dog valg i Domsognet, Sct Pauls sogn, Sct Lukas sogn og Sct Johannes sogn.

Biskop *Th. Schiøler* (1916–31) administrerede dygtigt, forsigtigt, men uden at tilføre kirkelivet særlig nyt initiativ.

De 3 flg biskopper havde alle været stiftsprovster ved domkirken, de var vel kendte med kirkelivet og forholdene i Aarhus. Disse 3 folkevalgte biskopper har været meget forskellige, men hver især har de præget kirkelivet i Aarhus. (Se bispehistorien s 37 f).

Biskop *F. C. Bruun-Rasmussen* (1931–40), dr *Skat Hoffmeyer* (1940–61) og *Kai Jensen* (1962–63) er nærmere omtalt foran.

Vi gaar til *de enkelte kirker* i korte overblik.

Domkirken

En mand, der er nøje inde i byens kirkelige forhold skriver, at i disse aar »har Aarhus Domkirke vel været en af de danske kirker, som har haft størst kirkebesøg«. Kirkegangen var stor lige siden 1877, men helt usædvanlig stor i *Kai Jensens* tid (1940–62) ikke blot til gudstjenester, men ogsaa naar han kaldte til bibeltimer. Domkirken er Danmarks største kirkerum, og moderne højttalerteknik har gjort det muligt for alle kirkegængere at høre.

Læge *Anker Aggebo* skriver:

»Blandt de res kap ved domkirken virkede *Philip van Beck Boeck* i 21 aar fra 1925 til 46. Han følte sig som adelsmand og samtidig følte han sig oprindelig hjemme i Indre Mission, men gled over mod De gamle Stiers IM, nogle smilte ad ham, andre var glad for ham, en mærkelig mand«. Om hans arbejdergudstjenester, se s 71. Det gjorde stærkt indtryk, da tyskerne 1945 dræbte hans afholdte hustru ved et vildfarende skud under de sidste timers kampe paa Bispetorvet den 5. maj.

Pastor *P. G. Erlandsen* (1947–51) var IM, blev bibelskolens forstander (se Vejle). Pastor *A. Nørager Pedersen* har været 1. rkp siden 1951. Professor, dr *R. Prenter* var 2. rkp her 1940–45, derefter pastor *E. E. Jessen*, og siden 1952: Pastor *E. J. O. Helmig*, der havde været valgmghspræst i Ringkøbing.

En særlig tradition er skabt i de senere aar: Den store, smukke *Valdemarsfest* (som ogsaa aflyttes meget i radioen). Initiativet dertil blev taget af pastor *C. F. Wagner*.

For domsognet oplyses 1962: God kirkegang, afh af prædikanten. Sdsk, YM-kredse, bibelkredse, Ensomme Gamles Vel (Arb knyttet til kirken), menighedspleje med menighedsdiakonisse (sognepræsten, en god flok kredsforstandere), menighedsblad (red af sognepr, ca 75 bladomdelere), sdsk i kirken, menighedsbørnehave (Mejlgade 8, Havehuset), sømandshj, missionshuset »Karmel« (missionær Frede Juul, Nr Allé, C), valgmenighedskirke i sognet. Domkirken bruges mest muligt til bibellæsninger, hverdagsgudstj m v. Et menighedshus

savnes. Rom-katolsk metodistmgh, forsk sekt, menighedsraad: 11 kirk, 4 soc, valg (seminarieforstanderinde Margrethe Jørgensen, Klintegaarden; læge Otto Nielsen. (1930: 8 soc, 7 kirk).

I Vor Frue sogn efterfulgtes dr *Østrup* af pastor *J. C. Balslev* (1923–52). Han var grundtvigsk, samlede en god, trofast kreds. Han stod biskop *Bruun-Rasmussen* nær; der var godt samarbejde, og Balslev var glad for at være i Aarhus. – 1. rkp pastor *N. Møgelvang Nielsen* (siden 1935) har vakt opmærksomhed ved sine romaner (med levende model, saa det kunne virke pinligt, ogsaa med kirkemænd i Aarhus som model) og artikler, og der har været delte meninger om hans maade at sige sin mening paa, men han omtales hertil desuden som »en stilfærdig sjælesørger, hvis forkyndelse har en stærk social tendens, med brod!«

E. Sørensen var 2. rkp 1938–47, derefter *B. D. Bock* (IM).

Aage Krohn har været sp siden 1952.

Professor *Lindhardt* er hjpr, og hans gudstjenester i Klosterkirken er stærkt besøgt.

1962 oplyses: Distriktsdel. Menighedspleje for hvert distrikt. Kkg afhæng af prædikanten. Møder for ensomme gamle, 50-min gudstj (2. rkp), kirkeblad (red: sp), mghsal i hvælv under kirken (60 sd), sp og hjpr skiftevis gudstj paa kommunehospitalets neurologiske afdeling, KFUM og K i sognet, kredse f Ø. M. (1. rkp), kredse for Ethiopiermiss (2. rkp), bibelkreds (2. rkp), FDF, FPF, mgh. Regelmæss gudstjenester i Klosterkirken ved sp og hjpr, her særdeles god kkg. Menighedsraadet er valgt ved fredsv: 10 »sogneliste« (folkekirk liste, støttet af soc, sp og 1. rkp), 4 »kirkeliste« (fælleskirk liste, støttet af IM og 2. rkp), 1 »ungdomsliste« (KFUM og K, FDF, FPF) (fuldmægtig Anker G. Christensen, Assensg 26, C, kontorchef Sv. Møller, Tjelev 3, Risskov, kirkeværge: direktør P. Munk, Thunøg 31, C). 1930: 6 kirk, 9 soc.

Sct Pauls kirke: Pastor *C. A. Sølling* (sp 1922–45) gjorde et mægtigt arbejde i det store sogn, som dog deltes 1923. *Wiese* var IM og »en arbejdsbi«, *Mohr* var KC, *Sølling* var grundtvigsk, men der var fællesskab om arbejdet og mødelivet, som samledes i »Ebenezer«. Fra 1923 flyttedes møderne til det saakaldte Guldbryllupsasyl (stiftet 1892), og her holdtes 2 sæt møder, dels *Sct Pauls kirkekreds* (ved sp) dels *KSmøder,* fælles for hele byen. *Morten Larsen* var en skattet taler ved de store vintermøder i Østergades fh eller paa Højskolehjemmet. Efterhaanden stagnerede disse møder, og der har været planer om et »*Grundtvigs hus*« i Aarhus. Sct Pauls sogn har været foregangssogn i Aarhus med hensyn til *menighedspleje.* Den første mghpleje stiftedes af pastor *Martin Smith,* førtes videre af de flg præster, med 70–80 kredse, hvor en lægmand eller kvinde havde sine bestemte gader til indsamling af bidrag og til uddeling af hjælp. Distriktspræsten havde megen nytte af denne ordning. Andre sogne i byen tog arbejde op paa samme linie. Ogsaa med hensyn til *gamlearbejde* var Sct Pauls sogn foregangssogn, da »Ensomme gamles Vel« paa »Frederiksbjerg« stiftedes 1918. Der holdtes kaffeaftener i Ingerslev skole, skovture, og Stiftelsen for gamle blev bygget i Stadion allé. Mange arbejdsgrene, bibelkr, KFUM og K, morgenand i kirken om vinteren. I »Ebenezer« var *Martin Andersen* i mange aar en dygtig leder, senere hotelejer *Juul Sørensen,* nu overtrafikkontrollør *S. K. Thomsen.*

Pastor *T. Gaarn Larsen* var rkp 1932–44, »bredkirkelig«, med stor social forstaaelse, den jævne mands præst, en tid grebet af Oxfordbevægelsen. Pastor *H. Secher Leth* (1944–52) efterfulgtes af pastor *F. S. Vendelhaven* (1952–62). Megen betydning havde det, at man til kaldskapellaniet knyttede stillingen som *korshærspræst* i Aarhus i aarene 1933–57. Navnlig pastor *Haldor Hald* (1937–41) huskes for hans store sociale arbejde, hans hjælp til »sprittere« og de dybest sunkne. Han fik kontakt med bourgeoisiet til at hjælpe, og en tilhører skildrer hans forkyndelse som »heterodoks, usædvanlig, med rammende billeder af ætsende karakteristikker, svøbt i kærlighedens kaabe«. Pastor *H. Siegumfeldt* har været sp siden 1945.

Menigheden er uden særligt retningspræg. Der er »relativt god kkg«. Udm kkg ved højmessen. Folkekirkeligt; lille IM smf, stor FDF. Trofast menighedskreds. Maanedligt menighedsmøde, mh Ebenezer, sdsk, kirkeblad, bibelkredse, Blaa Kors, YM-kredse, sømandskreds. Mghr: 10 fælleskirk, 5 soc, valg (overtrafikkontr S. K. Thomsen og ingeniør Ramsing Lund, Tilst). 1930: 8 kirk, 7 soc.

Sct Lukas sogn udskiltes fra Sct Pauls sogn 1923, (havde da c 10,000 indb), moderne, smukt kvarter, mod syd i byen, villaer mod syd, en del stiftelser. Man arbejder i det store sogn for en ny kirke (1. rkp). – Sct Lukas kirke fik snart en markant plads i byens kirkeliv ved de betydelige præster, som fik deres virke her. *F. Fog-Petersen* (1923–55) og *Sv. Hauge* (1923–26). Der blev hurtigt stor kirkegang og meget mgharbejde. *Frode Fog-Petersen* blev af adskillige anset for at være »byens betydeligste prædikant« (se s 80 f).

Man begyndte i »kryptkirken« og flyttede 1926 op i den endelige kirke.

Pastor *Andreas Petersen* (1926–39) var en præst, som satte spor. Han var søn af en brødremenighedsmissionær, havde deltaget i verdenskrigen. Hans djærve, ligefremme væremaade tiltalte menigheden (se her III, 80, hvor pastor Fog-Petersen har givet en smuk skildring af ham). Andreas Petersen blev knyttet med stærke baand til Sct Lukas sogn, han var ikke som de andre præster i Aarhus, sønderjyde, dybt rodfæstet i luthersk krd, stærkt støttet af sin hustru, der ogsaa var sønderjyde. Hans personalkendskab var imponerende, en nobel og nidkær præst. Læge Aggebo skildrer ham som »en forbilledlig præst, der i ganske særlig grad havde evnen til at give den jævne mand troværdige ord om syndsforladelse og frelse. Ingen gik uhjulpet fra denne fortræffelige præst«. Han døde allerede 1942, 46 aar gl. Pastor *E. B. Christensen* (1939–45) efterfulgtes af pastor *V. A. Bjergved* (1946–52), begge gik godt ind i samarbejdet. Bjergved skrev (»Jul i Aarhus«, 1952):

»Hvad fik du saa ud af det? Seks dejlige aar – trods alt! hvor opgaven vel kunne virke

forskrækkende, men hvor det virkede oplivende at erfare, at omend sognets børn i det store og hele var ukirkelige, var de ingenlunde ukristelige ... Ved de mange kirkelige handlinger vandt man indpas og blev omsider betragtet som et menneske. Fordomme blev nedbrudt, og en og anden fandt ud af, at kirken ogsaa var hans. Hvad fik du ud af det, præst? Lyse minder. Gode venner. Og som det vigtigste: et nyt syn paa kirken i storbyen. Her lærer en lille præst, at kirkens stilling aldrig kan gøres op ved, at man tæller. Heller ikke ved, at man maaler dens indflydelse i folket. Kirken kan have magt og være svag. Den kan være skubbet ud i ensomhed, og være stærk. Paulus' ord: Naar jeg er magtesløs, er jeg stærk ... er nemlig ogsaa et ord for kirken. For i den stilling ved kirken det, at det ikke er den, der bærer ordet, men det er ordet, der bærer den.«

1938 oprettedes et embede som kkp, omdannet til 2. rkp 43. Pastor *R. Sørensen* har virket i denne stilling i alle disse aar. – Efter Fog-Petersen blev *P. W. Johannesen* sp 1955, efter *Bjergved* blev *H. Juul Sørensen* rkp 1952. Forholdene nu skildres som almindelige, folkekirkelige, jævn kkg, mgh-arbejde med møder, bibelkr, kirkeblad, stor mghpleje, 2 mghbørnehaver, sdsk, KFUM og K fælles med Sct Pauls sogn, FDF, spejdere, Unge hjem. Mghraad: 5 soc, 10 upol (kirk). (Skoleinspektør *Johs. Petersen,* Læssøesg skole, pedel *Arnold Hansen).* 1930: 10 soc, 5 upol. Opførelse af ny kirke forventes snart igangsat i pastor Juul S' distrikt (Langenæs distr). (Se s 81).

Nævnes bør ogsaa den store menighedspleje (fra 1923) med mange medarbejdere, der har den dobbelte opgave at uddele kirkebl og indsamle regelm bidrag til dette og mpl samt hjælpe ved tildeling af hjælp. Her har været diakonisse helt fra 1924, lønnet af mpl. Sidst virkede søster *Vevy Carlsen* her 1948–62. Hun har i sognets kirkeblad fortalt om det store arbejde. Hun afløstes af sygepl, frk *Myrtha Nielsen,* ansat som sognemedhjælper.

Foruden 2 sdsk er her 2 FDF-kredse, K-spejdere og ungdomsgudstj med »aabent hus« i krypten.

Sct Lukas sogns mh-børnehave fra 1941, eget hus fra 1951 (leder: frk Valborg Balslev). Langenæs mgh-børnehave fra 1959 (leder: frk K. Toft). Kirken har fra 1957 et *drengekor,* der synger ved højmessen i vinterhalvaaret.

I **Sct Johannes sogn** har præsterne siden 1920 været af forskellige retninger. Sognepræst: 1916–35: *J. C. Sennels,* KC (se ndf), en dygtig teolog, flittig præst, samarbejdede med IM-kredsen i missionshuset *Bethania,* bygget i 1910 nord i byen, virksom i Blaa Kors og fmd for Aarhus skolekommission. Der var hjpr i mange aar, indtil der 1920 oprettedes et rkp, som blev besat med sekretæren i Aarhus KFUM, cand theol *H. F. Bramming-Hansen* (1920–25), en ægte KFUM'er, barn af den kr studenterbevægelse. Der blev arbejdet flittigt. *Øjvind Schlawitz* var rkp 1925–36, en i alle maader særpræget mand. I disse aar oprettedes Aarhus universitet, som med sit store anlæg, sale, kollegier, professorboliger osv præger en del af sognet. 1935–46 var *N. P. Nielsen* sp, han havde været hjpr her i 1913–18, var socialt interesseret, havde ikke stor kkg, grundtvigsk, var fmd for KS i Aarhus. Rkp, 1936–40: *J. Arberg,* var n KC (IM), 1940–47: *K. C. Mortil,* n IM. Sognepræst *Gunnar Bøss* (1946–53) var IM, medens sognepræst *Otto Paludan,* siden 1953, er grundtvigsk. *G. Poulsen* har været rkp 1949–63, 1928 oprettedes et kkp, hvor pastor *H. J. Falk,* der blev 2. rkp og sp i det udskilte Christians sogn, virkede 1934–43. Siden 1949: *T. Dørup Jensen.*

Kirkegangen har været svingende og afhængig af prædikanten. Baade velvilje og ligegyldighed. IM smf (150 fmd, plejer Gamborg Lauridsen), KFUM og K, meget smaa, FDF, M og K-spejdere, 9 bibelkr, 6 YM-kredse, vuggestue, 3 børnehaver, fritidshjem, 2 børnehjem. Mghraad: 5 soc, 4 gr, 6 fk, valg (seminarierektor Paul Holt, overassistent Thomsen Lund). 1930: 9 soc, 3 IM, 2 gr, 1 C. Det store sogn omfatter en del af byens nordmark, mange villaer, faa fattige. Foruden universitetet er her seminariet, jydsk fødselsanstalt (som har givet præsterne meget at bestille, nu særlig kordegn), kommunehospital, gamlehjem, kaserne, den store nordre kirkegaard.

Der har gennem aarene været et ret stort IM samfund (150 medl), som samles i mh *Bethania.* Lederne her har været bl a snedker *Knudsen,* fabrikant *M. P. Teglborg,* kbmd *Johs. P. Andersen,* missionær *N. C. Bjerg.*

Christians sogn udskiltes 1943 fra Sct Johannes sogn. Den smukke moderne kirke paa Christiansbjerg (det gamle Reginehøj, engang et slags rabarberkvarter ved Randers landevej) er blevet midtpunkt i et omfattende, moderne præget menighedsarbejde. Kirken er faktisk den 3. kirke i distriktet, idet et bedehus 1913 omdannedes til kirke, krypten indviedes 1942, kirken 1958. Sognet omfatter en del af Aarhus mark og er et nyt kvarter. Meget blandet befolkning, dels i smaahuse, dels i store karréer. Jehovas Vidner indviede en »Rigssal« 1958. Sognepræst *H. J. Falk* (siden 1943) samler mange, ikke mindst blandt de unge. Fra universitetet søger adskillige hen i Christianskirken. Falk betragter sig som *Frode Fog-Petersens* elev, og dr. Aggebo skriver, at Falk »ejer dennes evne til at bore i dybden, til at ramme med sit indtrængende budskab«. Pastor *Th. Matthiesen,* der har været missionær i Sudan, er rkp siden 1954, pastor *S. T. Vestergaard* var rkp 1947–60 (hjpr 43). Derefter *H. O. Andersen.* Et medlem af menigheden skriver: Her i vor temmelig ny kirke er der i hvert fald god kkg. Vi har tre meget forskellige præster, sognepræsten Falk, har forkyndelsens naadegave, rkp (Matthiesen) er den flittigste præst til at sætte i gang og selv opsøge sine sognebørn, hans energiske hustru er fhv diakonisse, har startet husmoderklub m m, og den unge kkp (Andersen) har fart paa, holder ganske korte prædikener, ofte med en slaaende slutpointe, der sidder fast, og ungdommen synes, at han »er helt rigtig«. Vi er glade for vore tre præster«.

Der er god kkg, jævne, folkekirkelige forhold uden partiskel. Forstadskvarter under stærk bebyggelse. 2 mødrehjem, lærlingehjem, Kirkens Korshærs herberge. Mgh-møder, bi-

bell, andagt i folkepensionistbol. Kirkeblad, 4 sdsk (6–700), FDF, FPF, KFUM og K-spejdere, mghbørnehave, mghpleje. En del sektvæsen. Mghr: 9 soc, 6 upol, fredsv. (Bogbinder H. Nørgaard Jensen, Brendstrupvej 108).

Sct Markus sogn udskiltes fra Vor Frue sogn 1935. Der var i en aarrække arbejdet paa at faa det store Frue sogn delt, og provst *H. L. Larsen* blev rkp i Frue sogn 1917 med henblik paa udskillelse. Han gjorde et stort arbejde og var Sct Markus kirkens sp 1935–39, pastor *Paul Knudsen* blev rkp 1935 og har siden 1939 været sp. Kirkegangen er afhængig af prædikanten, forholdene er jævne, uden større spænding. Møder for gamle og unge, menighedshus i 2 etager, som kan sættes i forb med kirken. Pastor *V. Mølgaard-Andersen* har været rkp siden 1939, IM, pastor *Axel Hjeresen* var kkp 1942–57, han samlede en stor menighed, var en slider i sit sogn, anset som forfatter, søndagsskolens forkæmper, en betydelig prædikant, som blev savnet af mange, da han flyttede til Horsens. Kkp er nu pastor *Bent Hein*.

Kkg afh af prædikanten. FDF (125), M og K spejdere, YA, UA, af M og K, gamlemøder, metodistkirke, Dansk Missionsforb hus »Saron«. Mhr: 7 soc, 4 gr, 4 menighedsarbejdets liste (typograf Kaj Rasmussen, Falstersgade 59, C, skoleinsp J. P. Jensen, Viby-J).

Møllevang sogn, udskilt 1959 fra Sct Markus sogn, hører til det nyeste Aarhus, frit, moderne, næsten ingen gamle, masser af børn. Kirken er utraditionel, ligger paa linie med Frihedskollegiet, Jydsk børnehave-seminariet. Førstekraften i kirkebyggekomiteen var *Søren Møller,* og FDF-samvirket i Aarhus stod bagved og tog initiativ til kirkens opførelse. Pastor *Axel Hjeresen* lagde arbejdet til rette, og snart havde 2400 tegnet sig som bidragydere (1953). Kirkens første sognepræst blev da ogsaa FDF's forbundssekretær, *Jens Chr. Basse,* medens *Børge Hansen,* der var kkp ved Sct Markus kirke, blev rkp. Der arbejdes nu paa frisk og moderne vis paa at bygge et menighedsliv op i det unge sogn.

God kkg, velvilje, mgharb, sdsk, FDF, FPF, M og K spejdere, ungdomsm, møder for unge familier, møder for ældre m m. Mghr: 5 soc, 1 gr, 9 upol (kirk), fredsv (skoleinsp Samuel Aagaard, Møllevangs skole, varmemester Carl Rasmussen, Fr. Barfodsv, V).

Døvemenigheden i Aarhus (c 500 medl i og uden for Aarhus) har siden 1928 haft sin egen præst, *Poul Hansen.* Han har sit eget ansigt i byens præsteskab. Han er ikke teolog, en utrolig flittig præst (og social raadgiver), ivrig vegetar og agitator, »med et straalende humør, saa man tilgiver ham hans ensidighed«.

Aarhus valgmenighed har Bering valgmgh som sin moder, med medlemmer i Aarhus, Lisbjerg og Egaa. Det var kredsen i farver *Eriksens* hjem (se s 58), der var grundstammen. De søgte til *Jørgen Teilmann* i Bering og var glade, da Aarhus valgmghkirke blev bygget 1886. Kredsen voksede, *J. J. Bjerre* blev 1899 Teilmanns hjpr, med bopæl i Aarhus. Saa blev *Asger Højmark* Aarhus' valgmenighedspræst 1904–43. Han var udgaaet fra Bering valgmgh, kendte forholdene nøje, han blev sjælen i valgmenighedens liv, fmd for Aarhus højskoleforening og deltog meget aktivt i kirkepolitik, ikke mindst gn sit medarbejderskab ved Højskolebladet. Tømrermester *A. K. Sørensen,* direktør i fællesforeningen *H. Chr. Nielsen,* gdjr *Rs. Bendixen,* Frydenlund, og den gamle *Jens Grosen,* hvis børn fortsatte i fædrenes spor, var de gode støtter. Der kom vanskelige tider efter Højmarks afgang. Pastor *H. Sørensen* flyttede til Hjørring 1954, pastor *Knud Lawaetz* flyttede til Frederiksberg 1959, hvorefter valgmenigheden blev filial til Odder valgmenighed. Der var kommet flere grundtvigske præster til byen. Der var ca 265 voksne medlemmer 1959. Kontorchef *A. V. Rasmussen* var fmd i de senere aar (se iøvrigt ndf).

Indtil omkr 1960 havde Aarhus ikke kordegne, men *alterdøgne.* Flere af alterdegnene var aktivt med i menighedsarbejdet. Her skal nævnes alterdegnene i de senere aar:

Domkirken: 1923–49: *O. Nielsen.* 1949: *P. Telling Poulsen.*

Vor Frue k: 1906–34: *J. C. Jensen.* 1934–61: *H. Dybdahl.* 1961: *K. V. Rasmussen.*

Sct Pauls k: 1931–60: *E. N. Enggaard.* 1960: *H. C. Sørensen.*

Sct Johannes k: 1920–26: *P. R. Krogh.* 1926–35: *H. C. Hansen.* 1935–56: *S. Udsen.* 1956: *Anker Jørgensen.*

Sct Lukas k: 1923–37: *R. Andersen.* 1937–40: *B. Kristensen.* 1940–54: *Knud Eriksen.* 1954: *S. J. Rasmussen.*

Christians k: 1926: *H. C. Larsen.* 1943: *P. Bach.* Sct Markus k: 1935: *G. Kaysmer.* Møllevangs k: 1960: Stud theol *Helmer Søndergaard.*

Blandt byens dygtige *organister* skal nævnes nogle, der har virket her i mange aar: *Domkirken: J. M. Nielsen* fra 1915, *Georg Fjelrad,* fra 55 (ved Sct Pauls k 27–48, i Odense 48–55), *Vor Frue k: K. S. Birkefeldt* fra 1916, (*W. Børner* fra 58), *Sct Lukas k: H. Schmidt* fra 26, *Sct. Johannes k: F. Allin* og *L. C. Carstens, Sct Markus k: R. Jørgensen,* fra 35.

Indre Mission arbejder ud fra 3 mh, 1) »*Ebenezer*« mod syd paa Frederiksbjerg (ledet af missionær *David Hansen)* og 2) »*Bethania*« mod nord paa Trøjborg (missionær *J. Sindberg).* Et stort fremstød for IM var det, da det store mh 3) »*Karmel*« blev bygget midt i byen, Nørre allé, og indviet 5. jan 1921 (missionær *Frede Juul).* Hvert mh har sit naturlige arbejdsomraade i eet eller flere sogne.

Missionær *A. Lund-Thorsen* skriver at man har kunnet glæde sig ved et godt samarbejde, og der har været god brug for disse arbejdscentraler gennem aarene. For »*Ebenezer*«s vedkommende har man den mærkelige situation, at samfundet dér tildels danner menighedssamfund i eet sogn, medens missionshuset i det andet sogn »kun« er med til at udføre det missionerende arbejde blandt unge og ældre. Men dette føles ganske naturligt. I indremissionær *Hans Muncks* tid optog man foruden det almindelige missionsarbejde, som var i god

fremgang, ogsaa ny metoder, man havde en teolog (Wagner) som særlig medhjælper (se sp Nørhaa), man holdt ægteskabsskole (»Hjemmet – skolen for livet«), og *Hans Munck* afviste bestemt den kritik, der gik ud paa, at man i »Karmel« var ved at »svigte IMs gamle linie« og indføre nye (engelsk-prægede) metoder, saa møderne fik kulturelt præg og ikke var missionsmøder i gammeldags forstand (se *F. Lykkegaard Nielsen* i »Vort folk« 8.1.54, Orla Møller i Kr Dbl 16.1.54, og J. Dalum-Christensens og Hans Muncks genmæle, Kr Dbl 19.1. 54). Ungdomsklubben i kælderen i »Karmel« blev hjemsted for mange unge (Karmel-ringen).

Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark har holdt sit store aarsmøde 9 gange i Aarhus, første gang 1866, sidst 1963.

Blandt indremissionærer, der har virket i Aarhus siden 1920, skal nævnes: *M. P. Madsen, J. C. Østergaard, S. Schmidt, Søren Beck, L. P. Lausten, P. Hansen, Kr. Ottosen, Kr. Thomassen, Hans Schærfe, Otto Christensen, O. Helgason, A. Lund-Thorsen, Hans Munck, Gunner Nielsen, C. Randrup, Janus Rasmussen, N. C. Bjerg, Frede Juul, David Hansen, Jørgen Sindberg.*

Det **grundtvigske** fællesarbejde er samlet i *Kirkeligt Samfunds* Aarhus-kreds. Her har bl a præsterne *N. P. Nielsen, J. C. Balslev, Otto Paludan* og *Rich. Sørensen* været formænd. Om Kirkeligt Samfund fortæller pastor Balslev s 75.

Kirkeligt Centrum fortsatte sin stille tilværelse. Stiftsprovst, senere biskop *Bruun Rasmussen* havde i flere aar været i K Cs bestyrelse, 1925 organiserede K C sig en kreds i Aarhus, pastor *H. O. Hansen,* Aaby, ledede den i en aarrække, fru rektor *Larsen,* skoleinspektør *Vestberg* og frk. *J. Berget* var blandt de bærende lægfolk. (K. Gjesing: K C 1899–1949).

Det kristelige **ungdomsarbejde:** IMs store central er KFUMs bygning fra 1903 i Klosterstræde, hvor en række dygtige sekretærer har ledet arbejdet gn disse aar, bl a *H. F. Bramming-Hansen* (se sp Hjortshøj), *Oscar Larsen* (se sp Sct Thomas k, Frberg), *Poul Munch* (se sp V Egede-B), *Peter Overgaard* (se sp Bording), c th *Ingvard Grube Overgaard, Erling Lund, Knud Mortensen.* – KFUK, som har sin bygning i Christiansgade, har som sekretærer bl a haft frkn *Dorthea Andersen, Ebba Nicolaisen, Karen Hørning, Esther Svendsen, Nina Sørensen, Dagny Kirkegaard, Vera Rasmussen, Maja Dalby, Iris Lund.*

KFUM fejrede sit 75 aars jubilæum 29. okt 1961 i Stadion-Hallen, ca 2000 var til stede. Biskop, dr *Skat Hoffmeyer* talte: »Særligt har Aarhus KFUM haft sit eget ansigt i dansk kirkeliv«.

FDF har et stort arbejde i gang, og de store FDF-lejre i Hørhaven er landskendte. Repræsentant *Søren Møller* har gjort et stort arbejde.

KFUM spejderne købte 1961 8 td ld ved Hinnerup (Moselund), og her skal opføres sommerlejr og træningscentrum for distriktets 1500 medl. Distriktets chef er Hans Laumann.

Det *grundtvigske* ungdomsarbejde udgaar fra Højskoleforeningen og Højskolehjemmet i Klostergade. Pastor *N. J. Laursen* var i mange aar en udmærket leder (se her s 70).

Soldatermission og *sømandsmission* er ogsaa led i byens kristelige arbejde. Sømandsmissionen begyndte 1881. Sømandshjemmet ledes af bestyrer *Holmsgaard Olsen. Vilh. Rasch,* som boede her i mange aar, betød meget i dette arbejde i Aarhus.

Den kristelige studenterbevægelse og *Studenterkredsen* har nogle levende afdelinger blandt studenterne i Aarhus. Professor, dr *R. Prenter* er aktivt med i KFUM og Den kr studenterbevægelsens arbejde. Blandt formændene kan nævnes: Biskop, dr *Skat Hoffmeyer,* prof, dr *P. G. Lindhardt,* seminarierektor *Paul Holt,* prof, dr *R. Prenter* og *Otto Nielsen,* sp, Odder. En lille kreds arbejder i forb med »Credo«-kredsen. En kristen medicinerkreds samles med skiftende tilslutning.

Man har kaldt Aarhus »Byen med det store hjerte«. Det bekræftes, naar man læser om de **velgørende institutioner.** I »Fra kirkehus og skolestue« I, 47 f, har pastor *C. A. Sølling* skildret **Stefansforeningen,** som siden 1876 har virket i Aarhus. Diakonisser som søster *Augusta* og søster *Kirstine* og søster *Gerda* glemmes ikke let. Guldbryllupsasylet fra 1892, Børnely, konemøder med stor tilslutning, Blaa Kors- og ydremissionsmøder, børnegudstjeneste osv har gn Stefansforeningen virket til megen gavn.

Kirkens Korshær, som lededes af kkp ved Sct Pauls kirke (1933–37: *J. Juul Nielsen,* 1937 –41: *Haldor Hald,* 1941–47: *B. V. D. Larsen,* 1947–50: *A. M. Jørgensen,* 1950–57: *J. K. Hougaard*), ledes nu af pastor *S. V. Jessen,* Risskov. Korshæren arbejder ud fra to centraler, den gamle i Frederiksgade og den nyere paa Christiansbjerg (overtaget fra Frelsens Hær). Hr og fru *Espersen* har betydet umaadelig meget for de daarligst stillede.

Mødrehjemmet Bethesda (især for unge ugifte mødre) ved Skovvangsvej fra 1893, filial af Skovtoftehjemmene, er et ægte menighedsbarn. Her uddannes ogsaa barneplejersker. Leder: Frk. *Marie Petersen.*

Katrinebjerg lærlingehjem i Trøjborg-kvarteret, opf 1914, paa Kvindehjælpens og pastorinde *Ellen Schepelerns* initiativ, har plads til 45, drives nu af Jydsk børneforsorg.

Stefanshjemmet og Solbakken

Stefanshjemmet for kronisk syge, læge: dr *Kr. Svendsen,* leder: søster *Jensine Nielsen.*

Børnehjemmet *Solbakken,* opf 1940, i forb med IM, for c 40 kronisk syge børn, ledes af diakon *Georg Andersen.* En ny afdeling for 18–25-aarige aabnet 1961: Solbakkens ungdomsafd. Læge: *Kr. Svendsen.*

Baade **seminariet** og **IMs diakonhøjskole** er udgaaet fra menigheden. Seminariet grundlagdes af pastor *H. O. Frimodt-Møller* og frk *Astrid Blume,* 1924 blev c th et mag *Jacob Høyer* forstander, fra 1949 ledes det af seminarierektor, c mag *Paul Holt* (f 00), IMs historiker.

IMs diakonhøjskole grundlagdes af pastor *C. Asschenfeldt-Hansen* i frk Jespersens store husmoderskole 1921 sammen med læge, dr *Johannes Hoff*, fra 1942 ledet af pastor *F. Tange-Jensen*, fra 1961 af pastor *J. Nørgaard*. Herfra er udgaaet veluddannede diakoner, der har gjort tjeneste paa mange maader, som KFUM-sekretærer, kordegne, soldaterhjemsledere, ledere af plejehjem, lærere paa opdragelseshjem osv.

Landsbevægelsen »**Unge Hjem**« er stiftet af indremissionær *Hans Munck*, Esbjerg, og fik sin egentlige udformning, da han flyttede til Aarhus. Han er nu forstander for »Unge Hjem«s store, smukke højskole i Skaade (se der).

LYM har virket i Aarhus gn 40 aar dels ved bibelkredse, YMkredse og store offentlige møder hvert foraar og efteraar. Navnlig i 1920-erne var der store møder i Haandværkerforeningens sal. Blandt de mange, som her har gjort et stort vækkende arbejde blandt mænd i Aarhus, skal især nævnes: Laboratorieforstander *Mørup*, arkitekt *Johs. Frederiksen* og forfatteren, skoleinspektør *Blom Salmonsen*. Den sidste var i mange aar landsbevægelsens formand.

Frelsens Hær gør et stort arbejde, baade vækkende og socialt. I »Templet« med sin pæne sal og andre mødelokaler samles en trofast flok. Paa linie med Kirkens Korshær er der øvet slummission.

I 1930'erne vakte **Oxfordbevægelsen** en del røre og ogsaa modstand. En del fik en fornyelse, men det ebbede lidt efter lidt ud. Der blev holdt flere møder, bl a med stiftsprovst, dr *Paul Brodersen* som taler.

Da *Billy Graham* holdt et kæmpemøde paa Stadion en straalende sommerdag, arrangeret med en selv efter danske forhold kolossal reklame, blev der stor debat i pressen. En kreds af præster gik haardt imod denne form for kirkeligt arbejde og imod Billy Graham. Det korte besøg kom næppe til at betyde noget særligt i byen, ud over at man lagde mærke til præsternes reaktion. For øvrigt henviste Billy Graham de mange mødedeltagere loyalt til deres sognekirker.

Nogle lægfolk i menigheden: Bl a: Kbmd *Carl Bertelsen* († 1917) var en lykkelig mand i sit hjem og i sit arbejde. Han fik mange tillidshverv, hans hovedgerning faldt inden for søndagsskolen, som han sm m pastor *Seidelin* begyndte 1875. Han angav maalet for søndagsskolearbejdet i disse ord: »Under bøn og ved livlig barnlig og opbyggelig forklaring af Guds ord efter den lutherske lære paa folkekirkens grund at oplyse børnene om sandhedens vej til salighed for derigennem at bevare dem i deres daabspagt«. Saadan formede en tro folkekirkes søn sin arbejdslinie. Og han fulgte den med aldrig svigtende udholdenhed. For KFUM og Ormslev børnehjem gjorde han ogsaa et stort arbejde. (DnA 1917, s 105–07).

Bogholder *Fr. Jacobsen* (†) i Aarhus Mølle var ungkarl, men hans hjem, hvor hans udmærkede husholderske, frk *Funch*, gjorde det hyggeligt for de mange (især unge) gæster, var et midtpunkt i IMs liv i byen. Pastor *Im. Bang* fortæller i DnA, 1937, s 108–16, om dette hjem, hvor Bang blev modtaget saa kærligt, da han 1884 kom til Aarhus for at gaa paa latinskolen. Her kom *Vilh. Beck* ogsaa, naar han var i Aarhus. Jacobsen var fra 1875 flittig medarbejder i søndagsskolen, og i KFUM hænger hans billede med det spillende liv i hans øjne. Han arbejdede for KFUM til det sidste.

Indremissionær *Poul Jensen Holk* († 1922) var en djærv og frisk indremissionær. Han virkede i IMs tjeneste fra 1882, i Viborg, Randers, Kbhvn og i to perioder i Aarhus.

Seminarieforst, frk *Astrid Blume* († 1924) var det inciterende midtpunkt i den kreds af kvinder, der samledes paa seminariet. Hun var en kristen personlighed, der øvede indflydelse, hun deltog i mgharbejdet, var i fællesbest for KFUM og K og BM i Santalmissionen.

Laboratorieforstander *A. Mørup* († 1930) var medstifter af LYM i Aarhus. Han døde brat paa en udenlandsrejse. Han var meget virksom i menighedsarbejdet og trofast deltager i LYM.

Forstanderinde *Marie Jespersen*, Aarhus husmoderskole († 1937), trofast i IM.

Sømandsmiss *Vilh. Rasch* († 1939) havde været sømand, virkede i Aarhus 1897–1900, var 1906–21 forstander paa Indenlandsk sømandsmissions højskole i Svendborg og boede i Aarhus 1921–39. Han var menneskeligt set bæreren af Indenlandsk sømandsmiss i mange aar, hans hjerte brændte for sømændene, han var en personlighed, afgjort IM.

Løjtnant *L. Hundevad* († 1940) arbejdede i over 25 aar for søndagsskolesagen. Han havde en særlig evne til at tale med børn; man glemte ikke let hans børnegudstjenester; og saa var han saa opfindsom til at finde paa nye lege. Han stod i Sct Johannes mgh. Holger Mathiassen har i Hj og tr XVIII, s 11 f, givet en udførlig karakteristik af ham.

Frk *Alma Thomassen* († 1942) var i mange aar sekretær i Aarhus KFUK, fra 1933 rejsesekretær for KFUKs missionskomité, hun ledede kursus, holdt mange møder, arbejdede i Aarhus for Ydre Mission, havde en særlig evne til at sætte i gang. Leddegigt nedbrød hende desværre tidligt.

Blandt diakonisserne skal her nævnes søster *Gerda*, »Bøgely«, hun tilbragte ikke mindre end 57 aar i Aarhus mghpleje og spillede en stor rolle i mghlivet, arbejdede 47 aar i søndagsskolen, socialkontoret bad om hendes hjælp til at organisere det sociale arbejde. Hun stod i Frue menighed, døde 1943, 76 aar gl.

Indremissionær *M. P. Madsen* († 1943) kom 1905 til Hobro, virkede fra 1917 i Aarhus. Han gik straks i gang med at faa opført »Karmel«, virkede i Aarhus 1917–31 og efter 1938. Han var en ildfuld missionær, en god sjælesørger og afholdt i taler i IMs kredse baade i Østhimmerland og Aarhus.

Herregaardsmissionær *Andreas Hald* († 1954) boede i Aarhus og virkede paa Østjyllands herregaarde. Han drev et lille pensionat i Aarhus, hvor studenter spiste, adskillige læger, præster og lærere vil mindes hans bibeltimer og gæstfrihed.

Ungdomslederen, assistent paa bispekontoret, *Svend Petersen* († 1956), 46 aar gl, var kendt af stiftets præster, fmd for Domsognets mghraad, umaadelig virksom i FDF og KFUM, han kom gerne, naar man kaldte. Hans helbred var ikke stærkt. I sin fritid beskæftigede han sig med kunstnerisk arbejde, skrev eller instruerede dramaer. Paa »Unge Hjem«s stævne i Nyborg opførtes f eks »Ham, hun og hende«. Et lille drama, som handler om en ung mand, der bliver syg, handler faktisk om ham selv.

Arkitekt *Johs. Frederiksen* († 1960) var i mange aar menighedsraadsmedlem, først i Sct Pauls sogn 1914–22, saa i Domsognet 1938–53, de sidste aar tillige domkirkens kirkeværge. Han var fmd for landsforeningen af menighedsraadsmedlemmer 1946–53, i bestyrelsen for KFUM, FDF og Diakonhøjskolen. Han gik med stor iver op i sine mange gøremaal, især øvede han en stor indsats i menighedsraadsforeningen, og hvor han kom, var han altid vel forberedt, han gjorde en god indsats i kirkens tjeneste.

Flere af byens læger har taget aktivt del i det kirkelige arbejde, især *Johs. Hoff*, forstander for IMs diakonhøjskole (* 1876, †), fmd for Stefanshjemmet og korshærens økonomiudvalg, *Gudmund Ring* († 61) Stefanshjemmets og Solbakkens utrættelige læge i mange aar, *Anker Aggebo* (* 94), forfatter til en række bøger med kristne synspunkter.

Fru *Maren Høgsberg* (* 66) var virksom i KS, og Ensomme gamles vel, medl af Sct Pauls mghraad, prof *P. B. Fenger*, pastor *H. O. Hansen*, Aaby, skoleinspektør *Vestberg*, og fru rektor *Julie Larsen* var ledere af Kirkeligt centrums arbejde.

Kbmd *J. Henrik Jensen* (* 1861) var medstifter af KFUM, kasserer for Bethesda og kvindehjælpen, i Domsognets mghraad, lærer *P. Elbæk* (* 71) var i hovedbest f Blaa Kors og kvindeseminariet, byraadsmedl, medl af Sct Johannes mghraad, overlærer *S. M. Sørensen* (* 73) var mghraadsmedlem og kirkeværge i Sct Lukas sogn fra 1923, fmd i Aarhus lærerforening.

Lærer og red *Jens Mikkelsen* (* 71) var virksom for opførelsen af Sct Markus kirke, medred af Folkeskolen

Præstekonvent i Aarhus

Præsterne i Aarhus by og omegn mødes en gang om maaneden. Deltagernes antal er 25–30. Forskellige aktuelle, teologiske bøger har dannet grundlag for drøftelse. I de senere aar har teologiske professorer, læger oa holdt foredrag, efterfulgt af samtale. – Præstemøderne, der holdes om eftermiddagen og varer c 3 timer, sigter paa at styrke fællesskabet i den brogede mangfoldighed.

Trossamfundene udenfor folkekirken

Katolikkerne har deres smukke kirke, skole og hospital. Præster: *L. A. Dorn* og *C. Lønskov*.

Metodistkirken stiftedes her 1886, kirken er fra 1912. Der er c 250 medl. Man virker især gn det store sygehjem, Bethaniahjemmet (c 100 ældre) og hjemmesygepleje. Præst: *P. A. N. Lyllof*.

Baptistkirken, Immanuelskirken, i Sct Lukas sogn, er udvidet 1959. Der arbejdes stilfærdigt og godt. Ingen strid med folkekirken. Præst: *Arne Pedersen*.

Pinsemenigheden blusser engang imellem op, men mærkes ellers ikke meget. Den er i Aarhus delt i 3–4 forskellige grupper, med hver sine ledere, den største samles i Mørchsgade, ledet af forstander *Rosenvinge*.

Adventisterne har virket her siden 1917, har c 200 medl, samles i kirkesal, et tidligere havehus. De driver et vegetarisk hotel og en udmærket lysbadeanstalt.

Mormonerne har for amerikanske midler bygget en lille kirke i det ny Langenæskvarter. To og to vandrer deres unge og missionærer rundt i gaderne og paa trappegange og søger at propagandere for deres budskab.

Saa er der *Jehovas Vidner*, som næppe kan kaldes noget kristent trossamfund. De har en »rigssal«, og der drives en ret paagaaende agitation, men udmeldelser af folkekirken til Jehovas Vidner er kun faa.

Kirkelig statistik

Altergæsternes antal har været stigende: 1926 19 pct af bef, 1938: 24 pct, 1946: 28 pct, 1960: 32 pct, men for de enkelte kirker er altergangsprocenten meget forskellig. Valgmgh og døvemgh har ikke opgivet tal paa altergæster. Menighedsraadene er fra 1922 og ved de nærmest flg valg valgt ved afstemning i de fleste sogne, og sociald har haft flertal i de fleste sogne til 1957.

	Folketal	Antal	Altergæster				Menighedsraadsvalg (fk = fællesk. V = Valg)		
	1960	Sd	1926	1938	1946	1960	1922	1934	1961
Domsognet ..	14515	1300	4522	4430	7860	9254	7 fk, 8 s	7 fk, 8 s	11 fk, 4 s, V
Vor Frue	12868	600	4000	3000	4069	2980	Ej oplyst	6 fk, 9 s	10 sognek, 4 kirkel, 1 ungdkr
Kloster k		100	100	100	500	2500			
Sct Pauls	13886	900	4200	6108	6901	6021	6 fk, 9 s	8 fk, 7 s	10 fk, 5 s, V
Sct Johannes .	15591	550	2475	3094	3000	1904	3 IM, 2 gr, 9 s	5 IM, 3 gr, 7 s	6 fk, 4 gr, 5 s, V
Sct Lukas	21386	700	4300	4000	4000	3591		5 fk, 10 s	10 fk, 5 s, V
Sct Markus ..	9913	500		1468	2795	1834			4 mgharb,, 4 gr, 7 s
Christians ...	20000	500			2065	5336			6 up, 9 s
Møllevang ...	11752	400				4910			9 fk, 1 gr, 5 s
Ialt	119568	5550	19597	22200	31190	37330			

Aarhus købstads kirker og præstehistorie

(Om kirkelivet i de enkelte sogne, se s 59 f, om de enkelte sognes folketal, altergæster og menighedsraad, se s 65).

AARHUS DOMKIRKE

Aarhus Domkirke er den eneste danske domkirke, der ligger ved havet. Den er da ogsaa indviet til sømændenes helgen **St Clemens.** St. Clemens var omkring aar 100 biskop i Rom og led martyrdøden ved at blive druknet med et anker om sin hals; det er dette anker, som han altid afbildes med, der skaffer ham værdigheden som skipperhelgen. Som kirken staar i dag, er den Danmarks længste kirke (96 m). Den er blevet til i to perioder: en romansk fra c 1200–1250 og en gotisk fra c 1450–1500.

Den romanske kirke er paabegyndt 1201 af biskop **Peter Vognsen,** en slægtning af **Absalon,** og er altsaa bygget i slutningen af den store romanske periode i dansk kirkearkitektur. Den har for midtskibet, sideskibet og det meget lange tværskibs vedkommende haft samme udstrækning som nu. Mod øst har den gaaet til det nuværende knæfalds plads, og mod vest har den haft to taarne, der sprang frem foran facaden – de tre oprindelige vinduer (nu tilmurede) kan endnu ses ud mod vaabenhuset.

Det høje, lyse kirkerum, man nu træder ind i, er den kirke, som den anden store bygherre, biskop **Jens Iversen Lange,** lod bygge i den gotiske periode. Man kan paa nogle af pillerne se rundstave, der følger pillerne et stykke op, men saa standser. Dér begyndte den romanske kirkes hvælving, og saa meget er midterskibets mur blevet forhøjet, at stjernehvælvene kan svæve højt over vore hoveder. Højest er hvælvingen over korsskæringen, 24 m, den højeste i landet.

I **midterskibet** har vi to af kirkens kosteligste inventarstykker: døbefonten og prædikestolen.

Døbefonten er efter ombygningen skænket kirken af Jens Iversen. Den er støbt i malm af klokkestøber Peter Hansen fra Flensborg i 1481. Den bæres af de fire evangelister, der har deres symboler som hoveder. Paa siderne er der fremstillinger af Marias himmelkroning, Kristi daab, korsfæstelsen og dommedag, derimellem apostle. Messingfadet, der er hollandsk og lavet 1625, er i 1697 skænket kirken af borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og hustru, hvis initialer er indgraveret deri.

Prædikestolen er yngre end døbefonten – fra 1688. Først efter reformationen blev prædiken paa modersmaalet hørt i Aarhus Domkirke. Den er et arbejde af den ansete billedskærer Mikkel van Groningen og er et meget fint eksempel paa renæssancetidens billedskærerkunst. Indfattet af søjler og runde buer er udskaaret en række bibelske billeder: syndefaldet, bebudelsen, Kristi fødsel, Kristi daab, nadveren, korsfæstelsen, opstandelsen, pinseunderet og sidst dommedag.

Paa pillerne i midterskibet hænger en del mindetavler (epitafier); de fleste er ikke særlig betydelige kunstværker; dog kan man bemærke biskop Erik Graves epitafium, udført af den flamske billedhugger Quellinus: sort og hvid marmor i barokstil. Og længst nede mod korsskæringen biskop **Jakob Madsens** epitafium med fremragende portrætmalerier. (Begge paa sydsiden).

Det gotiske **kor,** som **Jens Iversen** lod bygge, virker langt mere harmonisk end midterskibet. – Sideskibene er ført rundt om koret og har omtrent samme højde som midterskibet, saa det danner en lys og luftig kirkehal, efter tysk mønster. Lyset strømmer ind ad de ni høje, gotiske vinduer. Udefra er det det mest levende parti af kirken, idet bygmesteren har valgt at dække hvert sideskibsfag med et tag vinkelret paa midterskibet, saa der fremkommer en række høje, kamtakkede gavle. – Ogsaa anbringelsen af de to smaataarne med de slanke spir giver østpartiet en egen ynde.

Indgangen til koret dannes af den smukke, forgyldte gitterdør, smedet af Christian IVs hofsmed **Caspar Fincke** i 1643. I koret ser vi til begge sider kannikestolene fra slutningen af middelalderen, og midt for staar den mægtige syvarmede malmlysestage, begge dele skænket af biskop **Niels Clausen.**

Altertavlen er en af de mange udskaarne og forgyldte tavler, der kom her til Danmark fra Lübeck i det 15. og 16. aarhundrede. Den er udført af den berømte billedskærer **Bernt Notke.** Midterfeltet domineres af tre mere end legemsstore figurer: i midten »den hellige Anna selvtredie«, jomfru Marias moder, den hellige Anna, med Jesusbarnet paa armen og jomfru Maria selv. Til højre for Anna staar kirkens skytshelgen St Clemens i paveligt ornat og med ankeret ved sin fod, til venstre Johannes Døberen. Paa fløjene er udskaaret de tolv apostle, hver med deres særlige attribut: Petrus med nøglen, Paulus med sværdet etc. Imellem disse figurer er der en vrimmel af mindre skikkelser, allesammen helgener, mænd og kvinder.

I fastetiden lukkes altertavlens fløje, og »passionssiden« kommer frem. I en række malerier paa guldgrund ser man da Kristi lidelseshistorie fra tilfangetagelsen i Getsemane have til opstandelsen; det er de ældste oliemalerier i Danmark. I adventstiden lukkes altertavlen endnu en gang, og man ser da til højre scener af Johannes Døberens liv, til venstre St Clemens martyrium. Paa denne side er der ogsaa et portræt af tavlens giver og kirkens bygherre, biskop Jens Iversen Lange. Karakteristisk for Bernt Notkes altertavle – og det gælder baade de udskaarne figurer og malerierne – er den realisme, der præger dem. Renæssancen var ikke langt borte.

Øverst krones altertavlen af det saakaldte tabernakel, en taarnagtig bygning, der giver hele tavlen den rette gotiske rejsning. Det er skænket af **Niels Clausen** – maaske er det ham, der knæler til venstre – og er formet som et skab med fløje. I skabet ses en fremstilling af jomfru Marias himmelkroning, øverst en korsfæstelsesgruppe.

I koret findes desuden tre store **epitafier;** mod syd Erik Podebusks (fra 1576) i renæssancestil; mod nord det største i kirken, over rigsmarsk Jørgen Skeel til Gammel Estrup, fra o 1640; og et over Otto Skeel til Katholm fra 1646.

Hvis man fra det lyse, gotiske kor gaar hen i et af de romanske kapeller, der ligger ved østsiden af tværskibet, vil man faa et godt indtryk af forskellen paa den romanske og den gotiske stil. Kun lidt lys kommer ind ad de rundbuede vinduer, hvælvingerne er tunge, og kun de er hvidkalkede, medens væggene staar i den røde mursten. Saadan omtrent maa man tænke sig, at hele kirken har set ud i den romanske tid – selv om der nok har været noget mere lys i den øvrige del af kirken, da vinduerne dér var større.

Noget af det, der udmærker Aarhus Domkirke frem for andre domkirker, er **kalkmalerierne.** De er alle fra den sen-gotiske tid. I nordre korsarm findes det største: en vældig skikkelse fra begyndelsen af det 16. aarhundrede, forestillende en drabant som vagt ved et Christoforus-billede, hvis midterparti nu er næsten udslettet, da det store epitafium over borgmester Anders Lydichsen blev sat op. – Iøjnefaldende er maleriet paa pillen af et uhyre med et skægget hoved paa en lang, svungen svanehals. Det skal vist være et afskrækkende billede paa et denne verdens barn, tom og forfængelig.

Hvælvingerne i korsskæring og tværskib er rigt dekoreret med gotikkens rankeslyng og med mennesker og dyrefigurer, tegnet med let haand og i lette, lyse farver.

Nogle af de fineste kalkmalerier træffer vi paa muren, der indrammer koret. I søndre koromgang: alle-sjæles-billedet. Det er delt i tre etager. Øverst himmelen med Treenigheden og en skare henrivende, musicerende engle. I midten jorderig med gejstlige, verdslige, mænd og kvinder; og nederst skærsilden, hvor sjælene pines, men heldigvis er der engle, der dykker ned og redder nogle af sjælene op i himlen. Det hele er malet med let og sikker haand.

I nordre koromgang findes det store St Jørgensbillede, rimeligvis af den samme mester, i alt fald præget af den samme elegance. St Jørgen gennemborer dragen, mens prinsessen og hendes forældre bekymrede ser til. Billedet er dateret med aarstallet 1497.

I buerne mellem midt- og sideskibene er der ogsaa flere kalkmalerier. I den nordlige række: et dommedagsbillede og et jomfru-Maria-billede. I den sydlige række: ærkeenglen Michael, der vejer en sjæls gode og onde gerninger mod hinanden, og et billede af pave Gregor den Stores messe med et meget levende og udtryksfuldt kristusbillede.

Orglets barok-facade stammer fra 1730. Selve orglet byggedes i 1927–28 af Th. Frobenius og co; i aarene 1958–59 foretog samme firma en reparation og modernisering af orglet. Det rummer 88 stemmer, 4 manualer og et pedal og er et af de største i Nordeuropa.

Taarnkapellerne. Paa begge sider af vaabenhuset, i nederste rum af de to oprindelige taarne, findes nu to kapeller. Til det sydlige er der adgang fra kirken; det bruges nu som landemodesal, hvor biskoppen holder møde med stiftets provster. Her hænger en række portrætter af hedengangne bisper over Aarhus stift. Til det andet – Marselis-kapellet – er der adgang fra vaabenhuset. Det domineres helt af det kolossale epitafium, der er rejst over baron Marselis til Marselisborg, hans hustru og dennes anden mand, baron Rodsten. Det er udført af flamlænderen Quellinus i 1704 og er et af de smukkeste eksempler paa barokstilen her i landet med figurernes heftige bevægelse og den stærke kontrast mellem det sorte og det hvide marmor.

Taarnet. Det store vesttaarn hører ogsaa til Jens Iversens kirke. Det er udvendigt smykket med hans vaaben: de tre roser, og med St Clemens anker. Oppe fra taarnet har man den herligste udsigt over byen og bugten og ikke mindst over kirkens vældige tagmasser, saa man maaske herfra faar det bedste indtryk af, hvilken magtfuld bygning Aarhus Domkirke er. Spiret opført 1877–82 (med taarnet 87,3 m). Kirken sidst hovedrestaur 1921 f. (Grete Foss).

Af den ældre præstehistorie

Den første luth sp **Torkild Abildgaard** døde omkr 1565. Han var en af **Morten Børups** disciple, anset skolemand, medunderskr af kirkeordinansen 1537 (se s 22), hans søn, mag **Peder Terkildsen Abildgaard** blev sp her c 1575 og døde 1605. Provst, mag **Niels Christensen Spentrup** (1605–36) gav 200 rdl til aftensang i dk om lørdagen. Mag **Paaske Jensen Houfver** (1631–41) var den første provst i Hasle herred. Mag **Chr. Nielsen Bonde** (1641–47) var gift med biskop Morten Madsens datter, blev sp Vor Frue k, 1623, skal være blevet afsat paa en usandfærdig beskyldning af Erik Grubbe for omgang med biskoppens hustru, men senere frikendt, blev lektor theol i Oslo (se Giessing, 33 f, efter Hertel frikendt). Han skulle have ægtet fmds enke ved Vor Frue k, men løskøbte sig for 600 rdl. Mag **Jens Dolmer**, som havde faaet ventebrev paa kaldet, men næppe blev ordineret, skal have mistet embedet, fordi han i fuldskab havde givet sin elev, Ulrich Chr. Gyldenløve, en ørefigen. Han blev auditør ved studenterkorpset under Kbhvns belejring. – De flg sp ved domkirken var: 1647–53: Mag **Jacob Knudsen** (blev prof theol), 1653–76: Mag **Johs. W. Rhumann**, 1676–84: Mag **Claus Andersen Trondhjem** fra Norge. Viby var 1660 lagt til kaldet, men afstodes 1688 mod, at sp fik latinskolens godstiende i Hads herred. 1684–91: Mag **Morten Christensen Herlev**. 1691–1706: Mag **Ludvig Henriksen Pontoppidan**, hvis 3 sønner blev præster, een blev hofpræst (Erik P) og biskop i Bergen, kendt for sin bog P's forklaringer. En anden blev sp her, en 3. i Fredericia. 1706–13: **Laur Thura** (blev biskop i Ribe), 1713–19: **Jeremias Anchersen**, 1719–32: Mag **Conrad O. Wechmann**, 1732–48: Dr theol **Fr. Nannestad** (se Aarh st, aarb 1943, s 77 f): blev biskop i Trondhjem, senere i Oslo, skarp modstander af pietismen, han laa i strid med biskop Hygom (se her, s 26–27). 1748–65: Pietisten, dr theol **Chr. Ludvigsen Pontoppidan**, søn af forn Ludv. P, 1765–66: Prof **C. M. C. Rottbøll**, fl t sp Trinitatis k, Kbhvn, 1766–93: **Peder E. P. Monrad**, 1793–1806: **Rasmus Jansen**, blev biskop i Aalborg, 1807–16: **N. K. Bechmann**, 1816–29: **F. C. Studsgaard**, 1829–45: **Mogens Lindhard**, en degnesøn fra Gylling, selv havde han været degn og siden i mange aar sognepræst i Jylland, han var 60, da han kom til Aarhus. Han var en ret flittig forfatter, men ikke betydelig, hverken hans »poetiske forsøg« eller hans kantate ved et kgl bryllup vidner om større poetisk begavelse, men er ganske nette smaating. Fra hans tidligere aar (1801) stammer et lille teologisk opbyggeligt arbejde: Middelvej mellem den gamle og den nye tro, et forsøg paa at formidle det overleverede system med oplysningstanker.

Stiftsprovst (fra 1958: Domprovst), provst Aarhus købstad, Hasle herreds provsti og sp Aarhus domkirke

1913: 1. kl. 1958: 14. kl. Embedsbolig fra 1906.

22. 3. nov 1845–24. juni 54 (sp Gerlev-E 1. jan 39): **M. C. L. Dahlerup,** fl t Ballerup-M, se der.

23. 31. aug 1854–31. okt 62 (sp Mariager 27. okt 47): **C. V. Boesen,** fl t Harridslev-A, se der.

24. 12. jan 1863–14. maj 77 (sp Horsens 17. dec 61): **Emil Ferdinand Boesen,** * 31. marts 12 Kbhvn. Forældre: Jstrd, renteskriver (kontorchef) i Fyns-Lollands kontor i rentekammeret Johannes B og Sophie Frederikke Hammerich. Stud priv 29, april 34 (1), lærer von Westens inst og det Langgaardske ortopæd inst (hvor han holdt gudstj hveranden søndag, rkp Horsens 24. okt. 49, r af Dbg 67, afsk 14. maj 77, † 14. maj 81. ~ 1. maj 50 Sophie Lovise Caroline Holtermann, * 4. juni 15 Ørkedal, Norge, † 26. marts 79. Forældre: infanterikpt Marcus Frederik H og Vilhelmine Augusta Rohleder. – Brødre: Odder, Høje Taastrup. Søstre: ~ biskop Balslev, Ribe, og biskop U. S. Boesen, Als-Ærø. Søn: Agedrup, se stamt 12.

Medl kirkekommissionen 68. Udg 45: En religiøs livsudvikling i breve fra Cornelius, udg af Z, 69: Nogle prædikener.

Stiftsprovst Emil Boesens navn er indskrevet i dansk kirke- og litteraturhistorie som »*Søren Kierkegaards bedste ven*«. Ed. Geismar har i sit værk om Søren Kierkegaard udførligt gjort rede for dette venskab og citeret talrige breve mellem dem (Ed. Geismar: S. K., I, 1926, s 34, 44, 73, 128 f, II, s 5, 60, VI, s 97), ligesom P. A. Heiberg skriver derom i SKs relig udvikling, 1925, Vald. Ammundsen i »SKs ungdom«, 1912, Carl Koch har udgivet en bog under titlen: SK og Emil Boesen, 1901. Der henvises til disse værker.

Emil Boesen voksede op i et kultiveret, kunstinteresseret hjem, der havde tilknytning til brødremenigheden. Efter sin embedseksamen fortsatte han sine studier over oldtidens kirkehistorie, filosofi og filologi, stod som ung betydelige grundtvigske præster nær, men især vandt han Søren Kierkegaards venskab og var en af de faa, SK ville se hos sig under sit sygeleje paa Frederiks Hospital. Boesens bog fra 1845 afspejler et følsomt, poetisk gemyt, han var under paavirkning af Kierkegaards »Stadier paa livets vej«. B var en redelig og from natur, ligevægtig og tillidvækkende, en god sjælesørger for mange ved sin indadvendte fromhed. En stille, fin personlighed. En ædel repræsentant for det 19. aarhundredes enkeltmands kristendom. Biskop Brammer har mange udtalelser om ham i Khst Saml, 6 R, II og V (se registret).

DBL III, 355 (M. Neiiendam), Fr. Hammerich: Et levnedsløb I, 1882, s 58 f, J. F. Fenger: Det sydvestsjæll broderkonvent, 1890, s 180, Troels-Lund: Bakkehus og Solbjerg III, 1922, s 181, 238. Samme: Et liv, 1924, s 235 f, H. G. A. Jørgensen: Ribebispen Gabriel Koch, 1930, s 28, P. G. Lindhardt: To højkirkemænd, 1958, s 8, 28. Aarh St Aarb 1936, s 104–10. August F. Schmidt: Stiftsprovst Emil Boesen. Aarh St Aarb 1936, s 104–10.

25. 4. aug 1877–14. jan 1903 (sp Bredsten 2. juli 69): **Hans Sørensen,** * 4. marts 31 Hulegaard, Vangede, Gentofte. Forældre: gdjr Søren Larsen og Ane Margrethe Hansdatter. Ved

landvæsenet. Stud Mtrp 53, c 59[1] (l). Hjpr Høje Taastrup 5. aug 59, hjpr Roskilde dk 20. okt 61, tillige prædikant Rosk syge-, daare- og arbejdsanst 65, og timelærer Rosk Latinskole 66, r af Dbg 80, Dbm 94, afsk 14. jan 03, † 30. jan 03. ~ 4. juni 62 Johanne Frederikke Bolette Koch, * 29. marts 38 Kbhvn, † 10. jan 07. Forældre: skræddermester, senere fyrbøder i Kbh brandforsikr, Ernst Bernhard K og Marie Regine Schwartz. – Sønner: Skaarup, Greve-K og Sct Nicolai k, Vejle. Datter ~ Soetmann, Vor Frue k, Aalborg. Hustrus broder: Provst Koch, Houlbjerg-G, farmoder var kusine til N. F. S. Grundtvig.

Udg Flyveblad fra Stefansforeningen, samt 90: Huspostil, 94: Johannes Døbers betydning for Guds rige. Skr enk historiske afh.

S var en helt anden type end sin forgænger, en venlig og aaben grundtvigianer, altid fuld af morskab og anekdoter, og samtidig var han en varmhjertet præst. Ved sit 25 aars jubilæum fik han af en deputation fra menigheden overrakt et af arkitekturmaler I. Th. Hansen udført maleri af domkirkens indre (se Aarhus Stiftstid 4. aug 02). Han var en bred, levende og særpræget personlighed. Hans minde bevaredes længe i Aarhus. Han var virksom i Stefansforeningen og for sogneudskillelse, var administrativt dygtig. En prælat af den gamle skole, bred og djærv.

»Da han stod i sin fulde kraft, var han en meget betydelig prædikant; hele hans maade at tale paa var præget af hans personlighed; helt optaget, som han var, af Guds ords Aand følte man altid, at han i sin prædiken selv var med af sit fuldeste hjerte. Man kunne undertiden gennem hans inderlige bøn høre hans sjæleangst og til andre tider løftes af hans tros frimodighed. Altid mærkede man manden bag ordet og følte, at saa levende, som han skildrede sjælenes kval, kunne kun den tale, der selv havde oplevet noget, og saa inderligt kunne kun den tolke troens glæde, der selv følte den. Til enkelte tider kunne hans fantasi føre ham ind paa noget vildsomme stier; man vil saaledes erindre hans hævdelse af muligheden af omvendelse efter døden. Men ogsaa dette udsprang af hans store kærlighed til sine medmennesker og af vanskeligheden for ham ved at fatte den gruelige tanke om evig fortabelse. At dette vakte ham modstandere er sikkert; men de fleste af den store tilhørerkreds og menighed, han havde samlet om sig, forstod dog godt, at det, han ville betone, var Guds uendelige barmhjertighed. Frygten for, at noget menneske skulle kunne tro, at hans egne »gode« gerninger kunne frelse ham, fik ham undertiden til at bruge udtryk, som kunne misforstaas, men jeg tror ikke, at noget alvorligt menneske, der hørte ham, kunne opfatte det som en opfordring til at lade være at gøre det gode eller bekæmpe det onde. Det, der for ham var af saa afgørende betydning at faa slaaet fast, var syndserkendelsen og retfærdiggørelsen af Guds naade ved troen alene, den lille tro, som han saa ofte talte om. Liv vakte han, og naar man gik fra kirke, havde man faaet noget at tænke paa, trøstes ved og tale om.

I det daglige liv var stiftsprovst Sørensen gennemtrængt af personlig elskværdighed. Han var munter og morsom, fortalte gerne og godt, men holdt ikke af de historier med braad i, der saarede«. (Overlæge P. B. Fenger i Aarhus Stiftstid 1. feb 03, se ogsaa P. Scharling i samme 31. jan og 30. jan og 5. feb 03).

Stiftsprovst, dr *Henry Ussing* fortæller i sine erindringer (Min Livsgerning I, 1929, s 54) om sin indsættelse i Vejlby kirke, hvor stiftsprovst Sørensen indsatte ham 1883 med teksten: »Gud har ikke givet os fejgheds aand, men krafts, kærligheds og sindigheds aand« – en karakteristisk tekst for S. Men Ussing følte sig skuffet over, at S ikke ville medvirke til, at der blev opført præstebolig i Vejlby. S mente, at det var en fordel at bo i Aarhus. Efter opfordring fra S prædikede Ussing nu og da i domkirken.

Biskop Brammer var særdeles tilfreds med stiftsprovst S. (Kirkehst Saml, 6 R, V 390, 391).

Hjælpepræst hos stiftsprovst Sørensen 1900—03: J. F. Halberg, se Hals.

26. 15. sept 1903–20. april 22 (rkp Aarhus domkirke 12. juni 83): **Vincentz Charles Lindhardt,** * 27. marts 50 Farup. Faderen: Sp Jyderup-H, † 94, se der. Stud Rosk 68, c 75[1] (h_1). Huslærer hos grev Lerche-Lerchenborg 76, hjpr Sværdborg 19. juli 80, r af Dbg 88, dbm 06, KII af Dbg 18, † 20. april 22. ~ 26. maj 86 Theodora Elise Vilhelmine von Bülow, * 15 febr 60 Aarhus, † 27. juni 34. Forældre: Ritmester ved 2. dragonreg Valdemar Emil Adelbert von B og Elise Marie Ingerslev. – Datter: ~ Rothe, rkp Sct Jakobs k, Kbhvn, hustrus farbroder: Sorterup-O. Fætter: Bruun, Levring-H.

Stiftsprovst L var præst ved domkirken i omtrent 39 aar, han blev gennem slægtled præst for Aarhus-familier, en vennesæl og afholdt præst, hvis navn man længe efter mødte i hjemmene. Han var en højkirkelig prælat af Paullis type, og karakteristisk er Knud Larsens ypperlige maleri af ham i domkirken. Han var en nobel skikkelse, og hans smukke hjem i stiftsprovstegaarden bar præg af god, gammel kultur og kunst.

Pastor *Oluf Rothe* skriver: »Stiftsprovst L videreførte som prædikant linien fra den Mynster-Martensenske tradition. Naar han stod paa prædikestolen, havde han altid noget paa hjerte, og han forstod at fremføre sine tanker under stor veltalenhed, der var aldeles fri for gejstlig salvelse. Derfor kunne han ogsaa fasthold sine tilhøreres opmærksomhed under aandeløs tavshed i den altid fyldte domkirke fra først til sidst. Hans musikalske øre og skønne røst gjorde ogsaa den liturgiske del af gudstjenesten til en fest.

L var i udpræget grad en god sjælesørger; han kom i forbindelse med alle samfundslag, og der var næppe mange huse i sognet, hvor han ikke havde været. Aldeles usnobbet som han var, var han altid sig selv, hvadenten han færdedes blandt kongehusets medlemmer, som han navnlig efter Chr. Xs tronbestigelse kom til at staa nær, eller blandt de jævneste folk. Hans statelige skikkelse med de klare, blaa øjne og det store, bølgende, tilsidst sølvhvide haar, og hans vindende væsen gjorde ham til det naturlige midtpunkt saa at sige i enhver kreds. Hans sidste aar blev paa grund af en knoglelidelse i bækkenpartiet meget svære,

men med heroisk styrke stred han sig op paa den høje prædikestol, saa længe det var ham muligt, sidste gang nytaarsdag 1922. Da han stedtes til hvile, var det en hel by, der fulgte ham til jorden i sorg.«

27. 26. juni 1922–28. aug 31 (andenpr Roskilde dk 19. maj 13): **F. C. Bruun-Rasmussen** (*kirkeminister* 1926–29), fl t biskop, Aarhus, se der.

28. 6. nov 1931–31. juli 40 (sp Raarup 4. juli 21): Dr theol **C. J. Skat Hoffmeyer,** fl t biskop, Aarhus, se der.

Hjælpepræst hos stiftsprovst, dr Skat Hoffmeyer

1935–40: **Viggo Schou Pedersen,** * 9. jan 05 Ringe. Forældre: Isenkræmmer Hans Christensen P og Ingeborg Schou. Stud Od 22. Univ guldmed 28, c 29[2] (1). Studierejser, undervisningsass Aarhus Univ, dr theol 40, seminarielektor Skaarup 42. – ~ 22. juli 42 Inga Frederiksen, * 11. marts 13 Aarhus. Faderen: Arkitekt, fmd for Landsf af Mghraad.

Udg 40: Bidrag til en analyse af de mandæiske skrifter med henblik paa best af mandæernes forhold til jødedom og kristendom (disputats); medarb Haandbog i Kristendomskundskab, heri Det gl Testamentes sprog og tekst; Den gammeltestamentlige Kanons Historie; Det israelitiske Folks Historie indtil ca 175 f Kr.

29. 11. sept 1940–24. april 62 (forstander Dansk bibelskole, Kbhvn, 1. sept 36): **Kai Jensen,** fl t biskop, Aarhus, se der.

Hjælpepræst hos stiftsprovst Kai Jensen:

1940–42: **P. G. Lindhardt,** se teol prof, Aarhus,
1943–44: **O. M. Nielsen,** se sp, Odder.
1944–47: **H. Magelund,** se sp, Vium-L. (Bangsbostrand).
1947–49: **E. Nielsen,** se sp, Grinderslev-G.
1949–50: **H. Toft Christensen,** se sp, Volstrup-H.
1952–54: **S. A. Axelsen,** se sp Næsborg-K.
1955–58: **J. E. Fenneberg-Hansen,** se kkp, Sct Pauls k, Aarhus.
1958–60: **P. A. Exner,** se sp Anholt.
1. sept 1960–1. maj 63: **Svend Leo Højberg,** * 2. marts 31 Borbjerg. Forældre: Lærer Karl H og Larsine Kirstine Johansen. Stud Haslev 51, c 59[1] (1-101). ~ 3. jan 54 Hanne Margrethe Gerhard Jensen, * 3. okt 31 Køge. Forældre: Kbmd Jens Gerhard J og Anna Katarina Fylking. – Præst ved Diakonissestiftelsen, Frederiksberg, 63.

30. 3. juli 1962 (undervisningsinspektør ved forsvarsstaben 60): **Jørgen Bøgh,** * 6. juni 17 Frederiksberg. Forældre: Rektor v Christianshavns gymnasium Frederik B og Karen Margrethe Lauritzen. Stud Frberg 35, c 43[1] (1-107). Journalist ved Kristeligt Dagbl 1940, lærer ved Askov udvidede højskole 1943, forstander for Ollerup folkehøjskole og for Den frie lærerskole, Ollerup 1949–52, leder af den civile forsøgsundervisning ved Holbæk garnison 1952, inspektør ved den civile tjenestetids-undervisning u forsvaret (fra 1956: forsvarets civilundervisning). ~ 21. juni 41 Louise Moe, * 16. juni 13 Drøbak, Norge. Forældre: Overlærer John M og Edvarda Marie Denstad. Farbroder: Vemmetofte. Fætter: Ølstykke-S.

Formand for Det teologiske Studenterraad ved Kbhvns universitet 1939–40; medl af bestyrelsen for Kristeligt Studentersettlement 1937–39, af Dansk Ungdomssamvirkes forretningsudvalg 1940–45, af Ollerup sogns menighedsraad fra 1949 og af bestyrelsen for Ollerup friskole 1952–53; medl af forsvarsministeriets udvalg vedr opskoling af arbejdere i tjenestetiden 1954 og af undervisningsministeriets udvalg vedr folkehøjskoler 1955; formand for Dansk flygtningehjælps undervisningsudvalg og tilsynsførende med undervisningen i de ungarske flygtningelejre 1956–57; medl af ministeriets udvalg vedr koordinering af uddannelser 1959 og af forsvarets personeludvalg 1960; tilforordnet i uddannelsesraadet for ikke-faglærte arbejdere 1960; medl af handelsmin.s udvalg vedr teknisk læreruddannelse, kirkemin.s udvalg vedr feltpræstordning og statsmin.s udvalg vedr befolkningens seksuelle oplysning 1961.

Har udg antologien Sønderjydske Digte og Sange (1947); Om at læse og om at undervise (haandbog i voksenundervisning, sm m H. Knudsen, 1958); Medborgerbogen (sm m S. Albrechtsen og N. Amstrup, 1960).

Hjælpepræst hos domprovst Bøgh

1. juni 1963: **Poul Henning Fromsejer Thomsen,** * 7. sept 34 Vorbasse. Forældre: Gdr Harald T og Karen Marie Kirstine Pedersen Fromsejer. Stud Rønde 54, c Aarhus dec 62 (1-84).

1. residerende kapellan

(indtil 1903 ene rkp)

19. 13. juli 1839–23. dec 49 (ord kat Aarhus 6. sept 33): **H. L. Basse Fønss,** fl t sp Middelfart-K, se Vejlby, Fyn.

20. 2. marts 1850–9. juni 61: **Troels F. P. Smith,** fl t sp Vor Frue k, Svendborg, se Skelskør.

Pastor S fik i biskop Brammer en nær, trofast, ældre ven. Biskoppen var forlover ved Smiths bryllup 1851. S havde nok sine rigeste præsteaar i Aarhus. Han samlede en talrig kreds i domkirken og mødte megen hengivenhed, ikke mindst under en koleraepidemi og under en skarlagensfeberepidemi, hvorunder en søn døde. En bronchitis, som han paadrog sig paa en vakancetur, gjorde det svært for ham at tale i domkirken, der ikke var opvarmet om vinteren, og indtægten var kun lille. Men det var med sorg han flyttede fra Aarhus (Præstehist saml I, 335).

21. 30. aug 1861–26. marts 79 (rkp Viborg domkirke-A-T 24. sept 55): **Andreas Ferdinand Schjødte,** * 26. marts 16, Kbhvn. Forældre: Oberstløjtn i det borg artill, urtekræmmer Lauritz S og Diderikke Louise Bech af Vallekilde-H. Stud Brgdssk K 33, accessit 36 (filosofi), c febr 41 (1), afsk 26. marts 79, † 87. – Ugift. Brødre: Fuglede og Ørslevkloster-Ø. Søster: ~ Nyegaard, Blistrup.

Skr 74: Om de dialektiske grundbegreber hos Søren Kierkegaard, 76: Om treenigheden, betragtet saavel fra det objektivt-filosofiske standpunkt som set i forhold til følelsen eller den umiddelbare selvbevidsthed. Skrev talrige indlæg, f eks i Tidsskr f litt og kritik 39, s 120 f (om De tre saakaldte logiske principper), i D kirketid 1857 (om 1. kor 7, 21), i Evg Ugeskr, 2. r (om Lk 16, 1-13). Var 1850–55 referent til »Københavnsposten« og senere til »Flyveposten« (fra folketing og landsting), skr mange anonyme art af politisk indhold. Om hans deltagelse i Viborg stifts landemode, se dette stifts synodalakter 1857–61. E II, s 55 f.

Khst saml 6 r II 644 gengiver et brev fra biskop **Brammer** til kultusminister **J. C. H. Fischer,** hvor biskoppen skriver, at Schjødte »endelig har bekvemmet sig til at indgive ansøgning om afsked«. Biskoppen henstiller, at der ydes et rundeligt bidrag til hans pension, da eftermanden ikke kan gøre regning paa videre indtægt fra konfirmander, idet sognepræsten er meget yndet. Schjødte havde faa eller ingen konfirmander. Biskoppen glædede sig over, at man tænkte paa evt at udnævne pastor **Bohn** til embedet, da Brammer ansaa Bohn for »fortrinlig egnet til embedet baade m h t til prædikegerning og præstelige husbesøg. Menigheden vil i det hele mærke en god forskel paa Schjødte og Bohn« (brev af 1. jan 79). I et brev af 29. nov 78 skriver Brammer: Nu har jeg formaaet Schjødte til at søge afsked. Jeg har ofte maattet besvare det spørgsmaal: »Skal Schjødte ikke snart have afsked?« Han er filosofisk begavet og har naturlige talegaver, men er en særling som i livet saaledes ogsaa paa prædikestolen. Som privat sjælesørger fattes ham meget. Han er meget frastødende ved sit kyniske væsen, men der er meget godt ved hans sindelag. Jeg nærer deltagelse for ham, endskønt jeg har troet at

burde bevæge ham til selv at søge afsked ved at true ham med, at denne kunne ellers blive givet ham, uden at han havde søgte den« (smst s 676). Mange udtalelser af biskop Brammer i Khst saml, 6 R II og V.

22. 19. maj 1879–19. april 83 (hjpr Barrit-V 17. april 77): **H. M. E. Bohn,** fl t Ulsø-ØE, se sp Næstved.

23. 12. juni 1883–15. sept 1903 (hjpr Sværdborg 19. juli 80): **V. C. Lindhardt,** fl t sp og stiftsprovst her, se der.

24. 23. nov 1903–24. april 11 (rkp Nakskov-B 27. aug 94): **F. F. Munck,** fl t sp Ordrup, se der.

25. 24. nov 1911–31. dec 24 (2. rkp her 23. nov 03): **Niels Johan Laursen,** * 11. juni 55 Tønning. Forældre: Gdjr, sognefoged Laurs Steffensen og Inger Kirstine Mikkelsdatter. Paa Jelling semin 72–75. Stud priv 77, huslærer Ørkedalen, Trøndelagen, Norge, c 82^2 (1). Ansvarshav red af »Aarhus Folkeblad« 82, og efter at dette 1895 var gaaet over til »Aarhus Amts Folkeblad« medred og medudgiver deraf. R af Dbg 24, afsk 31. dec 24, † 17. okt 30. ~ 15. nov 82 Anna Marie Pedersen, * 20. april 45 Landsgrav v Slagelse, † 25. juli 11. Forældre: Gdjr Peder Christensen og Caroline Marie Jørgensdatter. (Fru Laursen var lærerinde fra 82 i Aarhus og bestyrerinde af den af hende oprettede private realskole i Aarhus til sin død).

Medl af Aarhus byraad 00–06 og 09–20. Fmd byens skoleudvalg. Medl Aarhus skoleraad 01, folketingsmd (Kolding, Venstre) 1910–1926. Medl af finansudvalget 1910. Fmd Aarhus folkeuniversitetsforening, fmd Aarhus højskolef 82–94. Udg Hist noter om Bering valgmgh 1876–1901. Hovedred af Søndags tanker (i en række provinsblade). Udg 91 (sm med højskolef Jens Bek, Mellerup): Sangbog for den danske folkehøjskole samt melodisamling dertil (begge udkommet i talrige oplag), overs fra tysk 93: Paul Göhre: Fabriksarbejder i Tyskland. Udg (sm med sin hustru og Bøgedal): Skolesangbog, 14. opl 1913.

Pastor L voksede op i en politisk interesseret egn, og selv var han tidligt optaget af politik. Barndomshjemmet var grundtvigsk, og han prægedes deraf. Da han kom hjem fra Norge, mødte han den politiske kamp og meldte sig ind i en Venstre-forening, der tillige var optaget af de grundtvigske livstanker. Han ønskede ikke foreløbig at blive præst, men han blev redaktør af Aarhus Folkeblad, et modstykke til det Bjørnbakske Aarhus Amtstidende. *Skat Rørdam* skriver 12. okt 82 til *Otto Møller* (Breve II 28): »Jeg hørte, at du og Nørregaard var med at anbefale og støtte et nyt Venstreblad, som skal udgives i Aarhus af en c th Laursen. Det forekom mig lidet troligt. Jeg kan ikke tænke mig andet, end at du i tidens løb er kommet til omtrent samme resultat som jeg, at politik, som den trives i vores land, er en sag, kristne gør bedst i at holde sig fra saa meget som muligt. Samme Laursen er i øvrigt et velbegavet ungt menneske, men det har undret mig, at han slaaet sig paa at blive bladredaktør. Vel vidste jeg, at han i forskellige retninger nærede temmeligt radikale anskuelser, men han var hos mig sidste vinter og talte om gaa som præst til Amerika. Det ser noget bedrøveligt ud, at han nu giver sig til at være bladskriver, hvilket utvivlsomt er den sikre vej til aldrig at blive præst.« – Han var en solid og dygtig redaktør, og modsætningsforholdet til Amtstidende tabte sig ret hurtigt. Fra 1895 sluttede flere af Bjørnbaks tilhængere sig til Folkebladet, hvis hovedopgave var at støtte venstrereformpartiet mod Amtstidendes forligspolitik. Men 1903 gik Folkebladet ind, og saa søgte L præsteembede. Som præst samlede han ikke de store skarer; han bar stærkt præg af sin jyske bondeoprindelse og sin folkeligt-grundtvigske livsanskuelse. I Aarhus kom han til at spille en ret betydelig rolle. Han var en udmærket leder af Højskoleforeningen, der samlede mange unge paa grundtvigsk basis, og Højskolesangbogen, som han udgav, blev kendt paa alle gr højskoler. Allerede 1900 blev han medlem af byraadet, hvor han med et mellemrum sad til 1920. 1887 var han opstillet som folketingskand i Lemvig, og ved de flg folketingsvalg var han opstillet i forskellige kredse (Mariager, Silkeborg, Aarhus) uden at opnaa valg, men 1910 blev han valgt i Kolding, hvor han var folketingsm til 1926. Han gjorde sig godt gældende paa rigsdagen, var i mange aar medlem af finansudvalget og finansudvalgets fmd 1920–24. Han gjorde et stort arbejde for at faa oprettet et jysk universitet, men skønt han var valgt i Kolding, kæmpede han (med held) for at faa dette lagt i Aarhus, og saaledes blev han en af Aarhus universitets fædre.

Tiden 19. marts 15, Kolding Folkeblad 2. maj 10 og 17. april 18, Aarhus Amtstid 18.–24. okt 1930, DBL XIV, 168.

26. 7. juli 1925–9. nov 46 (sp Dejbjerg 4. nov 12): **Philip Lewin von Beck Boeck,** * 4. dec 78 Laven Hovgaard, Linaa. Forældre: Proprietær Johan Christian B og Anna Margrethe Eriksen. Stud Mariboes sk 98, c 04^2 (h_1), stud hebr og assyrisk. Ord kat Sct Jakobs k, Kbhvn, 14. nov 05, hjpr Ordrup (Skovshoved) 08, afsk 9. nov 46, † 30. nov 53. ~ 8. juni 23 missionær i svensk KMA i Indien (1914–22) Eva von Hamm, * 8. juni 83 Stockholm, † 6. maj 45. Faderen: Grosserer.

Udg 20: Jonastegnet, 23: De unge kvinders huslige uddannelse, 29: IM paa skillevejen. Skrev flere hundrede evangelietraktater (over 1. og 2. tekstrække) samt en del episteltraktater. Skrev 44: 3 artikler om frihed, lighed og broderskab, hvilket gav anledn til, at Demokraten i Aarhus begyndte en kirkeside (vist det eneste socdem dagblad med kirkeside), hvor B skrev talrige artikler. Talr art og afh.

Pastor B voksede op paa det gamle katolske bispegods Laven Hovgaard, der var hovgaarden til Dynæs slot, som de katolske bisper ejede. Han følte sig nært knyttet til stedet, skrev meget derom og om de katolske bisper i Aarhus (ogsaa om de protestantiske), og med en vis stolthed fortalte han om, at i stedet for kong Laves gamle eg, som hans fader fældede, plantede han 1936 en reformationseg paa Dynæs. En ven skriver, at »B var baade en kavaler af gammel slægtskultur, en ivrig IMs præst og ikke lidt af en socialdemokrat, skønt han var født aristokrat«. 1944–46 holdt han stærkt besøgte arbejdergudstjenester 1. maj i domkirken i forbindelse med 1. maj-demonstrationerne; han arbejdede nøje sammen med Kristeligsocialdemokratisk forening, hvis formand, elektriker *H. Ottosen,* Aalborg, talte i Domkirken, og han fik samarbejde med red Højmark, Demokraten. Han skrev hundreder af traktater, som uddeltes i Aarhus og blandt arbejdere, med gennemgang af søndagstekster. Naar man talte med ham, mindedes han aarene i Skovshoved med megen glæde. I Dejbjerg stod

han i IMs arbejde og var en meget benyttet IMs taler. Han blev i Aarhus noget isoleret blandt præsterne, havde helt sin egen IMs kreds, og i de aar, da »De gamle stiers IM« havde fremgang, kunne han kritisere Kirkelig forening for IM, og det prægede hans forhold til IM i Aarhus. Læge A. Aggebo skriver: »Han var en ejendommelig – ogsaa i god forstand – naiv skikkelse, der ikke var stor som prædikant, men som »elskede alle Guds smaa graa« og gik rundt paa gader og stræder og uddelte »mannakorn« med skriftsteder og gudelige fyndord. Han har gjort meget godt blandt dem, hvis navne kun kendes i livets bog. Man kunne smile lidt ad Beck-Boecks glæde over sin adelige herkomst. Dog – det hørte med til hans barnlige sind«. Hans svenskfødte hustru var en betydelig kvinde, der havde været missionær i Indien. Hun blev dræbt ved et vaadeskud paa Domkirkepladsen den 5. maj 1945 under det sidste opgør mod tyske soldater. Siden da var den gamle præst knækket«.

27. 11. juni 1947–10. juli 51 (sp Sundkirken, Kbhvn, 14. dec 45): **P. G. Erlandsen,** afsk, forstander Dsk bibelskole, se sp Vor Frelsers k, Vejle.

28. 30. okt 1951 (sp Sdr Felding 29. aug 46): **Asbjørn Fredegod Nørager Pedersen,** * 18. marts 14 Struer. Forældre: Kbmd Kristen P og Maren Laurine Thøgersen. Stud Aarhus 32, c 38^2 (l), hjælpesekr Kbhvns IM 38, kkp Samuels k, Kbhvn, 7. marts 40. ~ 14. dec 46 Esther Osterwaldt Henriksen, * Gentofte. Forældre: Forstander i Arbejde adler Carl H og Anna Christophersen. – Broder: Snejbjerg-T.

Undervisningsass Aarhus Univ.

Skr 47: Troen, som Paulus forkyndte den (i Troen, Theol Oratoriums Forlag); 54: Rom 9. En studie i paulinsk prædestinationsforkyndelse (Dansk teol. Tidsskr, hft 3); 56: Det folkekirkelige princip ... (Præsteforeningens Blad nr. 2 og 3); 57: Bag kirkens ritualer (i Dansk Kirkeliv, Gads Forlag). Adskillige artikler og boganmeldelser.

2. residerende kapellan

(Oprettet 25. aug 1903, 1913: 2. kl, 1958: 12 kl)

1. 23. nov 1903–24. juli 11 (red Aarhus Amts Folkeblad 95): **N. J. Laursen,** fl t 1. rkp her, se der.

2. 23. sept 1911–2. sept 40 (miss Grønland 26. febr 97): **Carl Ferdinand Wagner,** * 7. aug 71 Alminde. Faderen: sp Sakskøbing, † 09, se der. Stud Birkerød 89, c 96^2 (h_1). R 36, afsk 2. sept 40, † 9. juli 44. ~ 25. maj 97 Ellen Marie Johanne Elisabeth Blankensteiner, * 21. nov 79, Kbhvn. Forældre: Fuldmægtig i DFDS Georg Michael Stanislaus B (der var romerskkatolsk, men gik over til den evg-lt folkekirke) og Johanne Kristine Ellen Marie Thomsen. – Broder: Taastrup Nykirke. Datter: ~ biskop, dr H. Fuglsang-Damgaard. Hustrus søster: ~ Høyer, rkp Sct Andreas k, Kbhvn.

Udg 02: Vinterliv i Grønland. Skrev om Grønland i Højskolebl; 05: Indledn til tekst paa grønlandsk. Overs 36: J. F. Laun: Bøn og arbejde.

En datter skriver: »Født og opvokset i et grundtvigsk præstehjem og med stærke slægtsbaand knyttet til Askov Højskole ved onklen og fasteren, *Ludvig* og *Charlotte Schrøder* og deres børneflok samt den aandelige atmosfære, der udgik derfra, har det vist altid staaet min far klart, at han ville være præst.

Denne linie fulgte han maalbevidst gennem de rige studieaar, hvor hans deltagelse i »Studenterhjemmet«s og gaardmissionær *Clausens* arbejde samt venskabet med den unge *Fridrik Fridriksson* havde betydning for hans udvikling. Efter studietiden blev hans virkefelt paa Grønland, hvor han var præst i 13 aar. Far var vel udrustet til denne gerning; rolig og harmonisk af temperament og fribaaren demokratisk, saa han altid mødte sine sognebørn som ligemænd, uanset race og stand.

Et fint sprogøre satte hurtigt far ind i det grønlandske sprog, til hvilket han oversatte flere bøger, sange og lærebøger for seminariet, hvortil han var knyttet for en tid. Hjemmet stod altid aabent for grønlændere og danskere, og præstefamilien omfattedes med stor tillid og kærlighed, en kærlighed, jeg stadig fandt levende, da min mand og jeg – 45 aar efter mine forældres afsked med Grønland – var deroppe paa visitatsrejse, ligesom vi baade i menigheder, præste- og kateketkredse fandt spor af fars gerning som forkynder og lærer.

1911 begyndte en 30-aarig præstegerning i Aarhus ved domkirken som 2. residerende kapellan. Grundtvigspræget, men frigjort fra retningsvæsenet, blev far i ordets dybeste forstand *sognets præst*. Ikke en gade eller en smøge i det store domsogn med dets c 22.000 indbyggere var far ukendt, og hans ligefremme, djærve færd gjorde det let for ham at komme i kontakt med alle. Hans udprægede pædagogiske evner gjorde konfirmandlæsningen til en af gerningens kæreste pligter, og tusinder af konfirmander nød gennem de mange aar godt af hans altid oplagte og klare undervisning, ligesom han til sin død bevarede en nær kontakt med mange af dem.

En aarrække sad han som bestyrelsesmedlem i bl a Værgeraadet, Marthahjemmet, Arbejde Adler og Det danske Spejderkorps' korpsraad; men ellers var det sognet, han viede sine kræfter. Vinteren bragte ofte 30–35 begravelser pr maaned og tilsvarende andre kirkelige handlinger aaret rundt.

Stærkt nationalsindet var far, en af de første initiativtagere til den smukke Valdemarsfest i Aarhus domkirke. Den blev i starten mødt med modstand, men er nu en aarlig og smuk tradition i kirkens liv.

Fars stærke forankring i Luthers kristendom blandet med et dybtgaaende studium af og ærbødighed for kristentroens forskelligartede faser gjorde ham til en varm ven og medarbejder i Evangelisk Alliance, ligesom han stod aaben over for Oxfordbevægelsens møde med Danmark og i sit hjem og under sin prædikestol ved sin klare centrale forkyndelse fik lov til at hjælpe mennesker, der derved var sat i gang til at naa ind til et bærende staasted.«

Calina Fuglsang-Damgaard.

Pastor Wagner og hans hjem var helt igennem præget af gammel præstegaardskultur. I studenteraarene deltog han en del i ungdomsbevægelsen og var bl a redskab til, at pastor Fridrik Fridriksson, som han bevarede venskabet med gennem de mange aar, kom med i KFUM.

I 1897 drog det unge præstepar til Grønland, hvor de arbejdede samvittighedsfuldt i 13 aar. Til det sidste bevarede Wagner kærlig-

heden til det fjerne, skønne land. Pastor Wagner gjorde en god gerning i Aarhus. Han forstod at tale med den jævne mand, og hans forkyndelse var troværdig og evangelisk. Ved siden af det kirkelige interesserede han sig meget for det nationale arbejde. Han havde ligeledes hjerte for den sønderjydske sag, og det var ham derfor en særlig glæde, at hans eneste datter blev gift med den unge sønderjyde Hans Fuglsang Damgaard (DnA 1946, s 60).

3. 12. dec 1940–1. juni 45 (sp Hvilsager-L 9. dec 35): Dr theol **R. Prenter,** se prof theol her.

4. 15. okt 1945–9. juni 52 (kkp Ansgar k, Aalborg 1. nov 38): **E. E. Jessen,** fl t sp Thisted-T, se der.

5. 11. okt 1952 (valgmghpræst Ringkøbing-Skjern 1. jan 39): **Elith Jens Orla Helmig,** * 22. sept 08 Kbhvn. Forældre: Typograf Aage H og Olga Olsen. Stud Mtrp 27, c 35[2] (1), sp Fjaltring-T 28. sept 35. ~ 24. okt 35 Gerda Madsen, * 3. jan 13 Byrsted. Forældre: Lærer Jens Peder M og Anna Camilla Nielsen.

Red det illegale blad »Morgenbladet« 44–45, fmd i Aarhus Sømandshjem.

Ordineret kateket

(Skulle tillige betjene Vor Frue sogn og var desuden førstelærer ved borgerskolen, opr 1818, nedlagt 1862)

4. 16. maj 1840–24. juni 54: **J. P. C. Lyngbye,** fl t Landet, se Alsted-F, se der.

5. 13. sept 1854–6. april 62 (adjunkt Viborg 52): **J. C. Faber,** fl t rkp Horsens, se Følleslev-S.

Fast medhjælper for domkirkens præster

(opr 1885, nedlagt 1901)

1. 28. april 1885–16. april 91: **J. Malta-Müller,** se Bjerreby.

2. 16. jan 1895–9. maj 1901: **K. J. Rützou,** fl t Sevel, se sp Randers.

VOR FRUE KIRKE

Vor Frue kirke, den tidligere Sortebrødre klosterkirke (Sct Nicolai) er den sydlige fløj af klostret (byens ældste kloster, grundlagt 1227, ved ref blev det inddraget under kronen og 1541 indrettet til hospital, som hvilket det stadigt tjener. Klosterbygningerne er delvis bevaret, se Trap VII, 1926, s 35 og 66).

Den smukke, middelalderlige kirke bestaar af et skib (5 fag) med sakristi og taarn ved korets nordside samt et sideskib mod syd. Der ses rester af en ældre bygning (den ældre Sct Nicolai kirke, som opr var domkirke, og hvor Hellig Niels blev begravet 1188). Efter domkirkens opførelse, overlodes den gamle domkirke til dominikanerne, som ombyggede kirken med munkesten, koret blev udvidet, og der skabtes en rig og sirlig kirke i aarene 1250–1300, med slanke spidsbuede søjlestavsmykkede vinduer, korets gulv hævedes 3 trin, smukke stjernehvælv, smuk dør fra koret til sakristiet. Senere ombyggedes kirken i gotisk stil med 3 krydshvælv. Hovedindgang i den blindingsprydede vestgavl. Omkr 1500 opførtes 3 kapeller mod syd for skibet samt det lille, slanke taarn med kobbertækt spir over en løgkuppel. Kapellerne har blindingsprydede kamgavle, de to danner nu sideskib. Hele kirken gennemrestaureredes 1865–66 og 1956–57.

Altertavlen er et stort sengotisk alterskab, paavirket af Claus Berg, med en figurrig korsfæstelsesfremstilling, paa fløjene apostle og helgener, malet og forgyldt. Helgenbilleder paa fløjenes bagsider. Store renæssancealterstager. Udskaaren prædikestol fra 1598 i renæssancestil med bibelske motiver, og lydhimmel. Smedejernsfont fra 1650, i barokstil, med fødder som drager. Orgel fra 1962 paa pulpitur ved vestindgangen. Stort krucifix over højkoret. 5 gl malmlysekroner. Mange epitafier og ligsten. (Der har været kirkegaard ved kirken). 600 sd.

Sct Nicolai kryptkirke, det ældste hvælvede kirkerum i Norden, c 1060, genfundet og indviet efter restauration til gudstjenstlig brug 10. nov 1957. En 3-skibet kirke med 15 hvælvinger.

Hospitalskirken (før i østfløjens nordende) indrettedes ved hospitalets restauration 1878 i nederste etage af vestfløjen som et smukt lille rum, med 6 hvælvinger, baaret af 2 piller, sammenstykket af romanske søjledele. Altertavle fra 1492. Alterkande fra 1585. Restaureret 1954. Orgel fra 1961. 100 sd.

Hospitalets c 40 beboere bor i den øvrige del af bygningen. En interessant rest fra klostertiden er den til Vor Frue kirkes nordside stødende del af munkegangen, 4 fag, med spidsbuede arkader og gotiske krydshvælv. Omgangen har strakt sig langs hele kirkens nordside og langs østre og vestre klosterfløj.

Af den ældre præstehistorie

Mag *Niels Jacobsen,* den første lutherske sp, der var medunderskriver af kirkeordinansen 1537 (se s 22).

1550–57: Mag *Laur. Bartholin,* blev biskop her. 1641–64: Mag *Chr. N. Friis,* havde 11 børn, hvoraf 10 blev præster eller præstekoner. En datter blev gift med eftm mag *Henr. Blichfeldt* (1664–1703), der omtales som tækkelig og velyndet (W. I. 49). 1703–06: *Laur. Thura,* blev stiftsprovst her og senere biskop i Ribe. Mag *Hans M. Hammerich* (1706–26) fik 1719 en reprimande for sit forhold til stiftsprovst *Wechmann.* Mag *Hans J. Buch* (1706–26), gift med kgl konfessionius *Søren Lintrups* datter (tidl biskop i Viborg, blev domprovst i Roskilde. Indtil 1736 var alle sp magistre. *Peder J. Hygum* (1736–37) blev biskop her, *Chr. L. Pontoppidan* (1738–48), pietist, blev stiftsprovst her, *Jacob C. Pingel* (1755–60) blev stiftsprovst i Odense. Professor *Chr. M. Rottbøll* (1760–65) blev biskop i Viborg. Dr theol *Stephan Middelboe* (1766–81) blev biskop i Ribe, *N. K. Bechmann* (1798–1807) blev stiftsprovst her. *F. C. Studsgaard* (1807–16) blev stiftsprovst her, prof *J. H. Larsen* (1816–21) var udpræget rationalist, en flittig topograf og lokalhistoriker, *Mogens Lindhard* (1826–29) blev stiftsprovst, se Domkirken.

Sognepræst

(1913: 1. kl, 1958: 13. kl)
Embedsbolig, Nørre Allé 42 b, købt 1934, opført 1870, rest 1952

Aaby var anneks 1764–1845, da hospitalets præsteembede blev forbundet med embedet som sp her.

30. 27. nov 1829–11. febr 49 (rkp Vor Frue k, Aalborg, 5. nov 28): Konsistorialraad **Jens Christensen Brix,** * 3. dec 80 Kærby, Randers a. Faderen: Landmd Ole Chr. B. Stud Randers 05, c okt 09 (egr) manud, sp Gerlev-E. 28. juli 19, konsistorialrd 28. okt 36, † 11. febr 49. ~ 17 Caroline Margrethe Sophie Holm, * 28. aug 96, † 75. Forældre: Bogtrykker i Kbhvn Christian Frederik H og Sophie Elisabeth Ratenburg.

Ksstrd Brix vandt ved sin lange embedsførelse og nidkære og kristelige vandel menighedens agtelse og kærlighed. Han var jævn og ligefrem, der var ikke falskhed i hans sjæl. Beskeden og fordringsløs (Selmers nekrol saml I, 520).

31. 25. maj 1849–4. jan 61 (rkp Kolding 26. sept 37): Konsistorialraad **Christian Frederik Kragerop,** * 18. febr 06 Kbhvn. Forældre: Blikkenslagerm Frederik K og Ane Kirstine From. Stud von Westens inst 23, c april 28 (1), ord kat Kalundborg 29. febr 32, ksstrd 9. jan 60, † 4. jan 61. ~ 32 Inger Margrethe Wolf, * 31. dec 96 Vordingborg, † c 1880. Forældre: Adjunkt Peter Rudolph W og Caroline Mariane Beck. – Søn: Sp Søndre sogn, Viborg. Hustrus broder: Naur-S. Brodersøn: Stiftsprovst, dr P. R. Volf, Store Heddinge. Stamt 96.

Pastor K udg 30: De circumcellionibus, disquisitio pro stipendio, 35: H. J. Bichs bibelske historie for børn, 19. opl, skrev bidrag t Dsk Litteraturtid og til Maanedskr f almuelærere (E II, 54). Udg 57: Psalmer til skolebrug, 2. opl, skrev om alterbogen i Ugeskr f den evg kirke VIII, samt flere anmeldelser smst (E II, 90).

Ksstrd Kragerop var en teologisk interesseret mand, men han var skrøbelig, da han som præst i Kolding havde paadraget sig en svaghed ved bombardementet. Han havde endnu til sin død en bog, hvori tyskerne havde skudt en kugle (P. R. Volfs erindringer, 1926, s 36).

32. 28. marts 1861–19. okt 69 (sp Højbjerg-E 2. dec 50): Provst **P. V. Bendix,** fl t Vindinge, Fyn, se der.

33. 23. juni 1870–30. april 1904 (sp Holmsland 9. sept 57): **Ferdinand Emil Seidelin,** * 15. aug 22 Kbhvn. Forældre: Viceadmiral Jens S og Anna Elisabeth Bonnevie. Stud Mtrp 38, c april 44 (*1), huslærer hos grev Scheel, Rygaard, andenlærer Vordingborg sem 47, pastor vik Aal 3, febr 55, kst sp Holmsland 11. maj 56, r af Dbg 76, Dbm 99, afsk 30. april 04, † 22. sept 08. ~ 1. aug 61 sin broderdatter Anna Mariane Vilhelmine Seidelin, * 5. juni 45 Kbhvn, † 22. sept 32. Faderen: Provst, Storring-S-G, † 93, se der. – Søn: Sp Mariendals k, Kbhvn. Datter: ~ Krog-Meyer, Vigersted-K. Broder: Storring-S-G. Brodersøn: Voldum-R. Broderdøtre: ~ biskop H. Ostenfeld, prof, dr L. P. Larsen, Madras, og provst Hey, Alminde-V. Stamt 79.

Pastor S voksede op i et velstillet, kulturpræget officershjem; han var stærkt interesseret i sin slægt, der tæller adskillige betydelige mænd og kvinder, og udgav 77: »Stamtavler over slægten S« og 82: »Chr. Møllers slægt«. Han var sin slægts genealog. Lærergerning interesserede ham. Han var kun 22 aar, da han blev kandidat og havde nogle gode aar som lærer paa Rygaard og ved seminariet i Vordingborg, men for at faa bedre lejlighed til øvelse i præstegerning blev han vikar for pastor *Lundsteen,* Aal, mens denne opholdt sig som landstingsmd i Kbhvn. S forblev i Vestjylland, og paa Holmsland satte han spor, der kendes den dag i dag. Under henvisning til Holmsland og Holmslands klit skal her blot anføres: Pastoratet strakte sig fra Ringkøbing til Nymindegab, c 50 km langs Vesterhavet, konfirmanderne ude fra klitten maatte overnatte i præstegaarden, flere af klitboerne søgte til Henne eller Nr Bork kirker, der laa nærmere end Holmslands kirker, de halvaarlige altergange var forbundet med ture til Ringkøbing, hvor der blev drukket tæt, men klitboerne rejste ikke selv krav om nogen kirke. Da S kom dertil, følte han et særligt ansvar for klitboerne. Han fastslog hurtigt, at der maatte bygges kirker paa klitten. Selv udarbejdede han tegninger, rejste til Kbhvn for at faa statsstøtte, men fik til svar, at rigsdagen kun een eneste gang havde ydet tilskud til en landsbykirke. S var utrættelig, han havde baade vilje og tro. Han fik de fattige klitboere til at tegne bidrag, kun enkelte holdt sig tilbage. Men snart indsaa han, at det var ikke nok at bygge kirker. Klitten maatte ogsaa have sin egen præst, og der skulle skaffes præstegaard og præsteløn. Det lykkedes ham at faa et lille tilskud paa 400 kr, dengang noget uhørt. Alle forhindringer blev overvundet efter meget slid, og det var store dage for S, da de to kirker kunne blive indviet 1869, og et rkp blev oprettet. (Hj og tr XX, 24 f). Og der skete det sjældne, at kirke- og undervisningsministeriet 29. sept 69 blev bemyndiget til »at tilkendegive pastor S kongens særdeles allerhøjeste paaskønnelse af den opofrende nidkærhed og dygtighed, hvormed han har virket og i saa væsentlig grad bidraget til, at beboerne paa Holmslands klit ville erholde deres egen præst og de fornødne kapeller paa klitten«.

Pastor S fik en rig gerning i Aarhus. Han havde god kirkegang, hans milde, alvorsfulde forkyndelse vidnede om stor bibelkundskab, han udgav enkelte prædikener. Praktisk arbejde havde hans store interesse. Han blev den præst, der organiserede menighedsarbejdet. Han var i mange aar fmd for skolekomm i Aarhus, medstifter af sømandshjemmet, flittigt bestyrelsesmedl i Stefansforeningen, kredsfmd for DMS. Han oversatte allerede 47 Jacob Albots: »Den unge kristne«. I mange aar ledede han søndagsskolen, han var i udpræget grad børnenes ven, og han var i høj grad medvirkende til, at der kom diakonisser til Aarhus. Han vandt stor agtelse, hans smukke skikkelse og noble personlighed, hans sagtmodighed og ydmyghed og hans kærlige hjælpsomhed over for alle skaffede ham mange venner. (Aarhuus Stiftstid 3. maj 04, 23. sept 08). Ved sit 25 aars jubilæum her fik han overrakt et maleri af A. Fritz samt 1200 kr til en rejse. (Aarhuus Stiftstid 23. juni 95). Provst *A. Bülow,* Hjortshøj, var hans nære ven. Pastor Axel Bülow skriver (Præsteminder, 1944, s 9): »S var en besindig og alvorlig præst, der samlede en ret talrig kreds om sin forkyndelse. Jeg hørte ham ikke sjældent, selv om jeg nok kunne have ønsket noget mere vækkende toner. Han havde en udmærket hustru, som var betydeligt yngre end han. De holdt trofast sammen i mange aar. Hun blev ham en fortrinlig medhjælp i menighedsarbejdet, ikke mindst blandt de unge. Hun kunne ogsaa føre ordet. Saa vidt vides, var hun den første kvinde, der lod sig høre fra en talerstol i Aarhus«. Pastor S stiftede søndagsskolen i Aarhus ved et møde 29. aug 1875, hvor skolebestyrer *Axel V. Jacobsen* talte, og kbmd *Carl Bertelsen* blev S' nære medarbejder gn mange aar (DnA, 1917, s 105) sm m bogholder *Jacobsen* (DnA, 1937, s 108), og da diakonissesagen skulle fremføres i Aarhus, skete det ved en gudstjeneste i sept 1873 i Frue kirke, hvor *Harald Stein* prædikede. Stefansforeningen var Seidelin levende med i. Der viste sig dog »stor uoverensstemmelse« i Steins og lic Hansens syn paa, hvordan Stefansforeningen og Kbhvns

IM skulle se paa »Magdalenesagen« (Lindhardt, s 34). S omtales mærkeligt nok ikke i Brammers breve i Khst saml. 1904 trak Seidelin sig tilbage efter at have virket her siden 1870. Stiftsprovst Hans Sørensen og Seidelin var to betydelige præster, som prægede byens kirkeliv gn en menneskealder, ingen af dem var retningsmænd, de skabte respekt om kirkens arbejde.

Pastor *Chr. Seidelin* skriver: »Min fader kom til Aarhus i en alder af 48 aar med en række præsteaar paa Holmsland bag sig, og velbegavet som han var, holdt han lige til alderdommen sine aandelige interesser vedlige, saaledes sin teologi, og navnlig Det nye Testamente, sin sans for historien – han studerede den paa tysk, fransk og engelsk, dengang vistnok ikke noget helt almindeligt blandt præster, og ligesaa sin kærlighed til Ydre Mission; saaledes var han med til det store og første møde for hele landet i 1860, og efter at han var fyldt 80, begyndte han paa Østerlandsmissionen, som han kom til at holde særlig meget af. Kirkepolitisk hørte han vel nærmest til højkirken, men havde let ved at arbejde sammen med Indre Mission overalt, og hvor man ville bruge ham.

Intet under, at han blev modtaget med glæde; snart fyldtes Frue kirke hver søndag, naar han prædikede, og hans konfirmandantal steg til 80–100 i en by paa c 30.000 indbyggere med 3 præster foruden.

I hans tid kom de fra England udgaaede kristelige bevægelser ogsaa til Aarhus, som f eks søndagsskolen, KFUK og KFUM, Blaa Kors o s v, og min fader blev medstifter og formand af de fleste, ligesom alle tilrejsende præster, der talte for en eller anden kirkelig »sag«, altid kom til ham for at laane Frue kirke og altid fik ja.

Ogsaa som sjælesørger blev han meget brugt; en gammel dame, som hørte mig i Mariendal, fortalte mig, hvorledes han havde hjulpet hende i hendes ganske unge dage, og viste mig et brev, han havde skrevet til hende som sjælesørger; dette brev, som jeg fik lov til at tage afskrift af, kunne fuldgyldigt bruges den dag i dag, skønt det er skrevet for c 70 aar siden. Der findes endnu mennesker i Aarhus, som med tak mindes, hvad de har faaet gennem min faders prædikener og virke.

Da jeg blev teol kandidat i 1900, var min fader 78 aar; dengang kunne man blive i sit embede til sin død; det laa da nær, at jeg blev ansat som hans personelle kapellan; han var dengang endnu saa aandsfrisk, at han blev mig en udmærket lærer i præstegerningen. Da jeg kun var 26 aar, siger det sig selv, at min præstevirksomhed næppe har sat synderlige spor; jeg var der som eleven, der skulle og gerne ville lære.

Som residerende kapellan ved kirken var ansat *Jacob Zahrtmann*; han ville helst være fri for at tale ved de mange møder i de nyopretted foreninger, hvilket arbejde derfor tilfaldt min fader, men til gengæld sluttede nu konfirmanderne sig til ham, og han havde de mange bryllupper og begravelser; og der var et varmt venskabsforhold mellem de to præster ved den samme kirke.

Noget menighedssamfund fandtes ikke; det hang sammen med, at alt, hvad der hører ind herunder, var samlet i det store Indre Missionshus med fastboende indremissionærer. Paa samme maade gik det med fattig- og sygepleje.«

Hjælpepræst hos pastor Seidelin

1901–04: Sønnen **C. H. K. Seidelin,** se sp Mariendals k, Kbhvn.

34. 3. sept 1904–10. jan 07 (rkp her 11. juli 77): **Jacob Nicolai Zahrtmann,** * 3. aug 45 Hatting. Faderen: Sp i Hatting, † 67, se der. Stud Horsens 64, c 70[1] (h_1), stud mag (fransk), huslærer hos provst Schousboe, Høje Taastrup, hjpr Randlev-B 12. april 72, r af Dbg 98, † 10. jan 07. ~ 3. aug 1900 Semine Brøgger, * 18. nov 56 Løgstør, † 13. aug 29. Forældre: Skibsfører, senere havnefoged Søren Nielssen B og Anna Sophie Knudsen. – Søster: ~ Stiftsprovst Jacobi, Aalborg. Morbroder: Provst Poulsen, Karleby-H.

Stiftsprovst Lindhardt, som stod Z nær, udtalte bl a ved Z's begravelse: »Z var et udmærket menneske, en nidkær og fortræffelig præst. Han var ædelt tænkende som faa, brav og god, besjælet af en oprigtig og dyb kærlighed, ikke blot til slægt og venner, men til alle mennesker, og da særligt til sin menighed, for hvilken han var en utrættelig sjælesørger. Livet formede sig lykkeligt og lyst for ham til det sidste. Han spredte solskin blandt mennesker og blandt de fattige, for hvem hans hjerte og pung altid stod aaben«. (Aarhuus Stiftstid 15. jan 07).

35. 4. juni 1907–26. jan 23 (sp Sædder 7. aug 00): Dr phil **F. L. J. Østrup,** fl t Horne, Fyn.

36. 19. maj 1923–26. febr 52 (sp Egense 23. dec 18): **Johan Christian Balslev,** * 12. marts 82 Haarslev. Faderen: Provst Lumby, † 23, se der (af Haarslev). Stud Odense 00, c 07[1] (h_1), lærer, Kbhvn, kantor Skive 1. okt 07, hjpr Skive-R 8. dec 11, rkp Thisted, sp Skinnerup 21. juli 15, kkp Skive-R 22. marts 17, r af Dbg 40, afsk 26. febr 52, † 7. jan 58. ~ 27. nov 07 Elisabeth Lehrmann, * 29. nov 81 Hobro. Forældre: Kreditforendirektør Theodor L og Laura Hildebrand. – Søn: Stege. Broder: Nebsager-B. Farbrødre: Paarup, Sulsted-A, Tiset. Faster: ~ Clausen, Soderup-KE. Stamt 4.

Fmd Kirk foredragsf Skive 12–15 og 17–18, fmd Skive komm hjælpekasse, fmd Egense foredragsf og ungdomsf, fmd KS i Aarhus 23–43 og 46–47.

Pastor J. C. Balslev skriver hertil: »I Aarhus faldt min egentlige manddomsgerning. Jeg var 41 aar, da jeg kom til det meget krævende embede. – Det varer i almindelighed nogen tid, før man slaar rod i Aarhus. Her blæser i mere end een forstand en noget barskere vind end i det smilende Sydfyn, som jeg kom fra. Naar Aarhus i en turistreklame kaldes smilets by (hvilket med fuld ret kan siges om Svendborg), gælder det maaske den herlige omegn, men ingenlunde befolkningen. Tværtimod er det saadan, at enhver nyankommen i Aarhus i flere aar føler, at man bliver holdt i karantæne. Man ser sine folk an, og først naar der er gaaet, lad os sige en halv snes aar, regnes man for at høre til som borger i byen«.

Dog mærkes dette maaske mindst for den, der kommer til byen som præst. Det tog ikke lang tid, før der samledes en trofast kreds i

kirken, vel at mærke kirkegængere, som kom igen søndag efter søndag, for en del folk, der havde sluttet sig til stiftsprovst *Lindhardt*.

Oscar Geismar skriver, at Balslev'erne af temperament hører højkirken til, men med slagside mod det grundtvigske, fordi de kun dér kan faa lov til at være sig selv. Dette gælder nu ikke alle Balslev'er, men for mit eget vedkommende maa jeg fuldtud vedkende mig Geismars ord.

Ordet sognepræst bruges mere i Aarhus (ogsaa i tiltale) end de andre steder, jeg har været. Her sad jeg som sognepræst i dette store sogn, en tid med 25.000 indb, i et mægtigt arbejde, indtil Sct Markus sogn blev udskilt, og med gode medarbejdere, først og fremmest en særdeles dygtig og arbejdsivrig kordegn (alterdegn hedder det her), og flere flinke kapellaner i et godt, forbilledligt samarbejde ... og saa tilmed i de sidste 7 aar en ualmindelig elskværdig hjælpepræst, professor Lindhardt, der, inden for den begrænsning hans universitetsarbejde tillod, hans egentlige gerning, var mig til stor hjælp. – Og dertil maa føjes, at biskop Bruun-Rasmussen var mig en uvurderlig raadgiver.

Hvad det saa har udviklet sig i Vor Frue i disse aar, er det nok ikke værd at tale synderligt om. At jeg uden for Frue sogn har forsøgt at gøre en indsats paa et kirkepolitisk omraade, kommer jo ikke Vor Frue sogn ved. (1938 indsendte jeg et forslag til forlig om den saakaldte kirkeparagraf i det ved folkeafstemningen 1939 standsede grundlovsforslag, og den blev i forslaget formuleret, netop som jeg ønskede). Men her i sognet har jeg ikke noget mærkværdigt at henvise til. Men i fortrinligt samarbejde med et overmægtigt soc-dem flertal i menighedsraadet fik vi Sct Markus sogn udskilt, og kirken blev bygget. Jeg var fmd for KS med tilslutning fra hele byen. Vi lukkede dørene op for alle, der ville føle sig hjemme iblandt os. En stor og meget trofast kreds kom til sammenkomsterne, der snart kom til at forme sig som menighedsmøder, hvor vi ikke mindst lagde vægt paa det frie samvær med mange sange og indbyrdes samtale. Her talte bl a biskopperne *Rud* og *Westergaard* og ikke mindst stiftsprovst *C. Hjortkjær*, Gl Haderslev.

Jeg tænker med tak paa alle venner og medarbejdere gn de mange aar. Jeg er kommet til at føle mig i den grad hjemme i Aarhus, at jeg uden betænkelighed vil blive boende her, midt i mit gamle sogn, naar jeg tager min afsked paa grund af alder«.

Professor, dr *P. G. Lindhardt* skriver: »Det er en af mit livs lykkeligste hændelser, at jeg gennem 7 aar blev Balslevs medhjælper og kom til at kende ham som en præst og som menneske – hvis man ellers kan skille de to ting ad. Det kunne man ikke her! Han var simpelthen født til at være præst, og ætten gjorde sig alle dage stærkt gældende. Allerede i den runde, pykniske figur, der var grandiost udviklet i højde og bredde. Fysisk var han rask, til forkalkningen i de sidste aar sled paa ham og gjorde dagen til en byrde, baaret uden klage og uden selvynk. Men hans psykiske menneske var altid ustabilt; der kunne være noget bekymret rugende over ham, han græmmede sig over det, andre ville kalde smaating, han var saarbar over for tilfældige irritationer – ve den, der havde et uroligt barn med i kirke! Hans stemninger kom og gik i bølger, han var skrupuløs og samvittighedsfuld ud over alle grænser, besværligt ærlig over for sig selv. Samtidig var han det mest blufærdige menneske; han paatvang saavist ingen sine bekymringer, eller overhovedet sit »indre liv«.

Den ydre fremtoning var imposant: den kraftige statur forstørredes af en mægtig overfrakke og en kæmpe-grundtvigianerhat af gråt filt (til ornat dog altid vanligt kakkelovnsrør!), og som et cirkustelt syntes han at fylde hele gaden paa sin ikke alt for tidlige morgentur. Hans goddag til de snesevis af bekendte, han mødte, rungede, saa folk vendte sig paa lang afstand for at se, hvad der dog var løs. Og under gudstjenesten optraadte han paa en maade, som ingen højkirkelig ville bifalde: han gererede sig højst ugenert for altret, han vandrede – aldrig blot »gik« – og og ned i midtergangen under salmesangen, og stemmen blev brugt i alle styrkegrader. Ikke mindst ved daaben. Han godkendte aldrig ritualet af 1912, men læste hele det gamle daabsevangelium fra Mark 10 og raabte højt for at slaa fast med al sin magt, at Vorherre virkelig blev for alvor gal i hovedet, da de dumme disciple ville hindre ham i at velsigne de smaa.

Han prædikede ganske jævnt, men solidt. Det var evangeliet slet og ret, uden forsirninger og uden forbehold, ikke den berømte »dyre« naade, men den »billige«, den han selv var nødt til at leve af. Uden teologiske anfægtelser var han ikke. Han blev kandidat i den liberale teologis glanstid, og dens historiske og kritiske betragtninger generede ham altid lidt. Han havde i sin tid haft skrupler ved at aflægge præsteløftet, og der var tekster, han ikke holdt af, enten fordi de forekom ham historisk for lidt funderede, eller fordi han ønskede, de skulle være det. 10. trinitatis overlod han gerne til mig; han kunne ikke holde ud at prædike om Jerusalems ødelæggelse. Det var der jo intet evangelium i, og hvad var der saa ved at prædike? Engang maatte han til det alligevel, og da talte han om Vor Frue kirkes ombygning – og haabede, at der dog ville blive »sten paa sten« tilbage!

Teologi som fag interesserede ham ikke, hans bogsamling var i saa henseende pauver og blev vist sjældent konsulteret; men personalhistorie læste han stadig, af den lærte han sin teologi. Problemer og principper fangede ham aldrig, men mennesker forstod han sig paa. Og han var en af det jydske universitets første pionerer.

Kirkeligt var han grundtvigsk, men rund, uden partipræg, hvilket dumme folk kunne forveksle med standpunktsløshed. Men han vidste udmærket, hvor han stod, hvor der skulle siges ja og nej. Kirkepolitik interesserede ham levende; han var en ikke ueffen taktiker, noget af en pokerspiller, som med en mere robust mentalitet kunne have drevet det vidt. Politisk var han konservativ, og det plagede ham, at konservatismen havde bundet sig til Oskar Andersens kirkeforfatningsprogram, thi han var saa aldeles for folkekirkelig til ikke at afsky kirkeforfatning. Han ville helst for-

lige Christmas Møllers linie med en grundtvigiansk, og i virkeligheden var nok J. C. Christensen hans kirkepolitiske forbillede.

Menigheden var stor og hengiven, de kirkelige handlinger legio, og baade hans holdning og hans lange embedstid ved samme kirke bragte ham i kontakt med en mængde mennesker og familier, hvis tro huskapellan han blev. Han havde sine skuffelser i karrieren. Og han tog dem ikke let, for han var ikke uden forfængelighed, men aldrig har man da vist set den mere barnlig og uskyldig. Den hang saa afgjort udenpaa, var saa at sige syet fast til kjolen ligesom ridderkoret, saa enhver kunne se den. Men kun til udvortes brug; over for sig selv bildte han sig ikke noget ind.

I embedsforhold var han utroligt frisindet og hensynsfuld, baade fordi han virkelig var det, af fødsel, temperament og opdragelse (og præstehjemmet paa Fyn kom ikke paa afstand med aarene, tværtimod), men ogsaa fordi enhver mislyd mellem kirkens medarbejdere fyldte ham med ængstelse og uro. Hans loyalitet var grænseløs, men frisindet kunne af og til sættes paa en haard prøve; mig bekendt holdt det altid, men han yndede ikke den slags prøvelser.

Den balslevsk-grundtvigianske livsholdning gjorde ham til et selskabsmenneske. Han elskede at se gæster og at blive bedt ud. Venneskaren var talrig – men jo mestendels af hans egen generation, og han saa den med vemod blive mindre. Paa fødsels- og andre mærkedage (der var mange, og ingen blev forsømt) hyldedes han med et stadigt rykind af folk. De mindre kloge bragte blomster, de mere kloge vin og cigarer. Efterhaanden blev de fleste af de mindre kloge mere kloge og fattede meningen med den bemærkning, at blomster havde han jo da i haven! Han var – og det er sjældent – lige saa god en vært som gæst. Det kunne blive til solooptræden, men hvilket one man's show var det ikke, naar et smukt bord, en god og rigelig kost og et godt glas havde inspireret ham. Saa buldrede skaaltalerne mod loftet, gamle viser rystede huset, muntre anekdoter fik latteren til at rulle. Der kunne falde skarptandede replikker – som aabenbart havde ventet paa denne lejlighed til at slippe løs, men selvironien laa bag det altsammen og tog brodden af biddet.

Næste dag kunne der melde sig en slags ruelse over, at han dog vist havde været for selvoptaget, fyldt for meget, domineret med sin humors vælde. For festglæden og festtrangen havde altid sin baggrund i et nærtagende og uroligt sind, en humørsyge som han godt vidste var plagsom for flere end ham selv, men som nu engang hørte med til hans kors.

I en vis forstand var der noget anakronistisk ved J. C. Balslev. Saadan en »type« kommer næppe igen; dertil er vækstvilkaarene ikke. Han var sognepræst – med tryk paa sogn – og ikke menighedsfunktionær, næppe saa meget sjælesørger som prædikant, skønt hvad ved man om det? Og saa var han sig selv! Det kunne være besværligt, for ham altsaa – for os andre var det ofte en kilde til megen og uskyldig morskab – og det var en oplevelse trods alders- og anden forskel at blive indrulleret blandt hans venner. Det er begribeligt, om man – fra passende afstand betragtet – kunne faa et lidt komisk indtryk af alle pudsighederne, men det er for mig en umulig tanke, at nogen skulle kunne komme ham nærmere og da ikke til sine dages ende bevare ham i taknemmelig erindring«.

Biskop *Kai Jensen* skriver:

Sognepræst Balslevs skikkelse var kendt af mange Aarhus-borgere. Han yndede at vandre i byens gader, smaanynnende, livsglad og vennesæl. Han var grundtvigianer og satte en ære i at være det. I Kirkeligt Samfunds lokale ledelse havde han sæde i flere aar. Kirkepolitik interesserede ham, og adskillige udkast til forbedring af forholdet mellem stat og kirke arbejdede han med. – Søndagsgudstjenesten var for ham kærnepunktet, og han ville tale jævnt om alt det høje. En udtalelse til en kollega, da de mødtes paa gaden ind under jul, er karakteristisk for ham: »Jeg grunder over, hvad jeg skal samle min juleprædiken om,« sagde han og føjede til: »Nu har jeg besluttet at holde mig til Grundtvigs linier: – »da høre vi julesang paa ny, som sig med hjertet rimer.« Han sigtede paa at forkynde, »hvad sig med hjertet rimer.« – I hans sidste aar tog sygdom magten fra ham, og det pinte ham. – Da han blev begravet fra Vor Frue kirke, talte en søn. Han mindede om, at det ikke var tilfældigt, at hans far ved den sidste familiefest i hjemmet havde valgt et bordvers, hvor disse linier findes: »– dog kysser os og med guld i mund den liflige aftenrøde.«

Ftm *Sneum* skriver: Det er J. C. Balslevs store fortjeneste, at han i det rette øjeblik rejste kravet om teologisk undervisning ved universitetet i Aarhus. Han har ikke faaet nogen anerkendelse, fordi han tog et heldigt initiativ i sommeren 1928. Han havde ingen spidse albuer og forstod ikke at mase sig frem. Men hans indsats skal ikke glemmes. Han levede længe nok til at se, at initiativet i 1928 blev begyndelsen til det fuldstændige teologiske fakultet, der nu er ved Aarhus universitet. – Se i øvrigt s 54.

Hjælpepræst hos pastor Balslev

1931–38: **E. Sørensen,** fast hjpr her.

37. 12. juni 1952 (rkp Kloster k, Horsens 24.juni 36): **Aage Cæsius Wendel Krohn,** * 2. febr 06 Kbhvn. Faderen: Sp Lyngby, † 56, se der (af Vestervig-A). Stud Lyngby 25, c 31^2 (h_1), kkp Odder 13. nov 31.~ 2. juli 32 cand mag Rigmor Stege, * 6. maj 06 Kbhvn. Forældre: Grosserer Ferdinand Frantz Claus S og Ellen Hansen. Stamt 53.

Religionslærer Horsens privatsk 48–52, lærer den kommunale aftenhøjsk, Horsens 43–52, medl frihedsraadets lokalkom Horsens 44, byraadsmedl Horsens 50–52, næstfmd Horsens skolekom 50–52, fmd aften- og ungdomsskolenævn, Horsens 50–52, do børneværn og børneasyl, smst, lærer aftenhøjsk, Aarhus 52, religionslærer N. Kochs skole, Aarhus 54.

Udg 42: Det femte evangelium, Johs Aab, 45: Blomstre som en rosengaard. Skrev »Budbringeren« (i mindebog om Martin A. Hansen).

Residerende kapellan

(til 13. febr 1908 tillige sp Aaby)

1. 7. febr 1846–6. nov 52: Lic theol **O. C. L. Gad,** fl t Søllerød, se der.

(N. Clausen-Bagge skr i »Grundtvigske banebrydere« I, 1941, s 71. om G, at han var stærkt filosofisk anlagt, grebet af Hegel. Efter en 3 aars studierejse blev han præst her, blev Grundtvigs discipel, og snart kendt i Aarhus for sin kraftige forkyndelse, som samlede flere og flere. Se i øvr under Søllerød).

2. 25. febr 1853–8. marts 64 (adjunkt Aarhus 47): **A. H. Elmquist,** fl t Virring-E, se der.

3. 12. maj 1864–30. aug 69 (hjpr Jetsmark 4. jan 58): **Jens Vahl,** fl t Ø Snede, se Nr Vedby-NA.

4. 29. nov 1869–19. april 77 (hofpræst, Athen 22. juli 64): Lic theol **T. V. L. Hansen,** fl t Østrup-H, se der.

5. 11. juli 1877–3. febr 1904 (hjpr Randlev-B 12. april 72): **J. N. Zahrtmann,** sp her.

6. 17. jan 1905–11. nov 16 (sp Kg Tisted-B-D 9. juli 09): **F. K. G. Schepelern,** fl t sp Sct Mikkels k, Slagelse, se stiftsprovster, Viborg.

Var her tillige rejsepræst for DMS.

7. 22. marts 1917–2. sept 35 (sp Torsager-B 2. juli 10): Provst **H. L. Larsen,** fl t sp Sct Markus k, her, se der.

8. 27. okt 1935 (2. rkp her 18. nov 25): **Niels Christian Møgelvang Nielsen,** * 5. nov 96 Herning. Forældre: Overpostbud Niels Chr. N og Ane Marie Jensen. Stud Silkeborg 16, c 22^2 (h_1), kkp Vig-NA 4. jan 23, kkp her 11. juli 24. ~ 30. nov 49 Marie Mathilde Jensen, * 10. dec 98 Hundslund. Forældre: Boelsmd Mathias J og Ane Lotte Johansen.

Udg 32 (anonymt): Lydig, roman, 35: Gudløsheden i Leningrad, 35: Udenfor, roman, 37: Grundfæstet, do, 37: Kortfattet katekismus, 39: Under Guds ord, andagtsbog, 42: En digters forkyndelse, 46: Jeroboams synd, 48: Bekendelse, 51: Den regntunge sky, et følgeskab med Nis Petersen.

2. residerende kapellan

(Oprettet 18. nov 1925, 3. kl, 1958: 12. kl, nedl 35, genopr 14. juli 42)

1. 18. nov 1925–27. okt 35 (kkp her 11. juli 24): **N. C. Møgelvang Nielsen,** 1. rkp her.

2. 14. juli 1942–11. dec 47 (fast hjpr her 29. juni 38): **Elo Sørensen,** fl t sp Ebeltoft-D, se der.

3. 15. maj 1948 (sp Karleby-H 6. april 33): **Bernhard Daniel Bock,** * 27. dec 05 Løgumkloster. Forældre: Grosserer Johannes B og Marie Bastian. Stud Tønder 25, c 32^2 (h_1). ~ 16. april 33 Sonni Dagny Svensen, * 16. nov 10 Skærbæk. Forældre: Gdjr Andreas S og Meta Schmidt.

Kredsfmd DMS 39–48, næstfmd Dsk Ethiopiermiss 49.

Kaldskapellan

(Opr 19. april 1924, nedlagt 18. nov 25)

1. 11. juli 1924–18. nov 25 (kkp Vig-NA 4. jan 23): **N. C. Møgelvang Nielsen,** rkp her.

Fast hjælpepræst

(Opr 29 juni 1938, nedl 14. juli 42)

1. 29. juni 1938–14. juli 42 (hjpr her 2. juni 37): **Elo Sørensen,** 2. rkp her.

Hjælpepræst

1945: Professor, dr **P. G. Lindhardt.**

Litt: Peter Holm: Vor Frue sogn, Aarhus, gn 800 aar, 1926.

SCT PAULS SOGN

(Forstaden Frederiksbjerg).

(Udskilt 9. juli 1886, Sct Lukas sogn udskilt 27. febr 1923)

Sct Pauls kirke, indviet 6. febr 1887, arkit, bygningsinsp Walther og arkit A. J. Müllertz. Opført af røde mursten i romansk stil, bestaar af skib, kor med apsis samt to taarne med pyramidetag mod nord. Fladt bjælkeloft, baaret af runde, murede søjler. Altertavle af H. Siegumfeldt (Saulus uden for Damaskus) i udskaaren ramme. Egetræsprædikestol, granitfont. Orgel. Opførelsessum: 100.000 kr (deraf en stor del frivillige gaver). Grunden skænket af etrd M. P. Bruun. 1901 opførtes et pulpitur mod øst svarende til et pulpitur mod vest. 850 sd. Orgel.

Sognepræst

(1913: 1. kl, 1958: 13. kl. Præstebolig Dalgas Boul 48, købt 1937, opf 1909)

1. 23. okt 1886–2. april 92 (sp Frederiks-K 30. juli 83): **M. J. G. Smith,** fl t sp Søndre sogn, Viborg, se der.

2. 7. juni 1892–19. sept 1913 (sp Simested-T 5. sept 89): **Marinus Theodor Christiansen Lyngby,** * 2. juni 56 Terndrup, Lyngby, Hellum herred. Forældre: Lærer i Herfølge Niels Christiansen L og Inger Rasmussen. Stud Rosk 75, c 81^1 (h_1), dsk præst Dwight, Ill, USA, 19. febr 81, do Racine, Wisc, 82, kst sp Hyllested-R 88, r af Dbg 08, afsk 19. sept, 13, † 16. juli 14. – ~ 12. marts 81 Cathrine Høyer, * 21. marts 52 Herfølge, † 27. Forældre: Stiftsdyrlæge paa Vallø, medl af det veterinære sundhedsraad Rasmus Christian Marius H og Inger Marie Jensine Friis.

Var i USA fmd f eksamenskomm f det evgl kirkesmf i USA og medl kom t udg af oplysende skrifter. Red i 3 aar Kirkelig samler i USA. Var i Aarhus fmd f Stefansforeningen, BM soldaterhjemmet, fmd Aarhus skolekomm, fmd i talr velgørenhedsf, BM Præstef 1897–1901. Udg i USA et lille skrift til forsvar for barnedaaben, samt 88: Søndag i Amerika.

Sct Pauls sogn var 1892 paa c 6000 mennesker, men voksede til henved 22.000. L bestred arbejdet – først alene – siden med en hjælpepræst (»ordineret medhjælper«) og sled sig op!

Pastor L var en overordentlig flittig præst. Som organisator af en omfattende menighedspleje viste L stort initiativ (vist paa den tid enestaaende godt ordnet med kredsforstandere for hvert distrikt – alle kirkelige afskygninger repræsenteret).

L's forkyndelse (omhyggelig forberedt) var frisk og særpræget – han var veltalende – og L samlede, mens hans helbred var godt, i mange aar meget store tilhørerskarer; man maatte staa tidligt op for at naa inden for i vaabenhuset! Med husbesøg og enesamtaler gik megen tid, men alligevel var L levende optaget af sognets og byens liv, kulturelt og socialt.

L, som bar præg af belæsthed og kultur, maa nærmest betegnes som højkirkelig (centrum), men gennem aarene i Amerika var han blevet forstaaende over for de forskellige kirkelige retninger; og selv om den snævreste form for Indre Mission vel var ham imod og beredte ham vanskeligheder, dikterede hans frisind ham samarbejde med alle kirkelige kredse; og blandt hans kirkegængere og medarbejdere fandtes ogsaa udprægede IM-folk, hvoraf nogle efter L's død har bevidnet, hvor meget han betød for dem. Paa grund af svækket helbred afsked allerede 1913.

Aarhuus Stiftstidende skrev (5. okt 1913):

»Pastor Lyngbys otium vil være velfortjent. I 21 aar har han været præst i Sct Pauls sogn, og i disse aar er embedet vokset op til at blive et af landets største og besværligste. Og han gik op i sit embedes pligter. Han var en ivrig og nidkær præst og dygtig taler, og han var som sjælesørger den bærende kraft i sognets menighedspleje, altid optaget af at yde aandelig trøst og materiel hjælp over for dem af hans sognebørn, der trængte til hans forsorg.

Ved siden af sin præstegerning ofrede pastor Lyngby meget af sin tid paa arbejdet for Aarhus bys skolevæsen. I en lang aarrække var han formand for Aarhus skolekommission, og han omfattede denne gerning med samme grundige samvittighedsfuldhed der prægede al hans offentlige virksomhed.

I mange aar var pastor Lyngby medarbejder ved »Aarhuus Stiftstidende«, hvor han virkede som teologisk anmelder. Han var en meget belæst mand med en skarp kritisk sans, og hans pen var lige saa livlig som rammende.«

Fru *Nanna E. Balslev,* f Lyngby, skrev i »Min far var præst« (1961):

»Far var meget frisindet, men ønskede ogsaa frihed for sig selv. Da der blev gjort fremstød af Indre Mission i byen, var far rede til samarbejde, men da man forsøgte at spænde ham ind i deres maade at virke paa, sagde far stop. Det var – husker jeg – ganske særligt en enkelt mand, der gik meget vidt i oppositionen, ja, nærmest fordømmelse af far; det gjorde far meget ondt. Han var heller ikke glad for en bister valgmenighedspræst, der kom regelmæssigt til byen. Al ufordragelighed laa fjernt fra far, og han havde gode personlige venner i begge lejre.«

Afskrift af brev fra biskop *S. Sørensen:*

»Kære pastor Lyngby! Jeg har i dag faaet meddelelse om Deres afsked, og skønt jeg haaber at faa lejlighed til personlig at se ud til Dem inden Deres opbrud fra Aarhus, føler jeg trang til straks at sende Dem min venlige hilsen med ønsket om, at Gud vil velsigne den hviletid, der nu oprinder for Dem, at den kan blive til fred og styrkelse for Dem baade til legem og sjæl. Samtidig vil jeg gerne udtale bispeembedets varmeste tak til Dem for den særdeles dygtige og nidkære tjeneste, De gennem aarene har øvet i Sct Pauls sogn, og som jeg er vis paa, Guds velsignelse har hvilet over. Ikke mindst i de sidste svaghedsaar har Deres aldrig svigtende samvittighedsfuldhed i arbejdet været et levende vidnesbyrd for mange om, at »Guds kraft fuldkommes i skrøbelighed«, og et lysende eksempel paa nidkær troskab i tjenesten for alle Guds riges arbejder. Med venlig hilsen, Deres hengivne Sophus Sørensen.« (27. sept 13).

Stiftsprovst *Lindhardt* skrev 2. okt 1913:

»Kjære pastor Lyngby! Idet jeg hoslagt fremsender bevillingen om Deres afsked, føler jeg som Deres provst trang til samtidigt at bringe Dem en tak for Deres store og dygtige arbejde i det embede, De har betjent med en aldrig svigtende samvittighedsfuldhed og redelighed og med en enestaaende energi. Jeg er vis paa, at mange, mange i Deres menighed dybt vil føle savnet af Dem, naar De nu drager bort, og vil i taknemlighed mindes, hvad De var for dem og til hvor stor velsignelse, De har virket blandt dem.«

En broder (overtelegrafist i Store Nordiske) *Nicolai Lyngby,* Göteborg, skriver:

»Da L forlod USA, vistnok Racine, skrev en derværende amerikansk avis en stor artikel, som sluttede med disse ord: »He was a bright man«! Ja, og han var den betydeligste af mine brødre, en storsindet, hengiven og god broder var han! Men det var nu ordet »bright«, jeg ville opholde mig lidt ved. Det betyder vel nærmest klar eller lysende. Thi saadan er det, at et menneske, der stadig beskæftiger sig med højere ting og med alvor søger at være af sandhed og blive en Kristi efterfølger, det menneske, kvinde eller mand, bliver »bright«.«

Pastor L var medl af Præsteforeningens første bestyrelse og skrev morsomt: Hvad bestiller den forening egentlig, bortset fra at opkræve kontingent? Han ønskede, at »aanden fra Bethesda maatte svæve over foreningen«, og at foreningen maatte være »øje, øre og hjerte for menigheden og dens præster«, bladet skulle især beskæftige sig med kirkens forhold til staten, det aktuelle ægteskabsproblem, og »være afløb for præsternes tilbageholdte meninger og indeklemte suk«. Han holdt paa, at kredsene skulle beskæftige sig ogsaa med aandelige opgaver og give dem en »fornøjelig og solid behandling« og passe paa, at »præsternes vedtagelser ikke blev slag i luften«. Han slutter sin pompøse fanfare: »Søndringens tid er forbi, lad da hæren samle sig! Da skal det spørges, at Danmarks 1200 præster ikke er 1200 vrangvillige, egenraadige egoister, men lige saa mange grundenige medstridere, som elsker fanen, priser føreren og gerne ser bort fra private gøremaal og personlige liebhaverier for de store fællesopgavers løsning, hærføreren til forherligelse, fædrelandet, folket og menigheden til velsignelse« (Prf Maanedsbl, 1897, nr 3). Han skrev en opildnende og oplysende artikel om menighedspleje i medlemsbladets første aargang, virkede for en begravelseskasse for præster, men 1901 ønskede han ikke genvalg. (P N Præstef hist, 1946, s 11, 13, 23, 28, 33). Nanna E. Balslev: Min far var præst, 1961, s 9–20.

Hjælpepræst hos pastor Lyngby

1899–1908: **A. Fryd,** se sp Randlev-B.
1909–1910: **E. C. Wiese,** rkp her.
1910–1913: **T. Bondesen,** se sp Nibe-V.

3. 14. jan 1914–23. sept 22 (rkp her 13. maj 10): **E. C. Wiese,** fl t andenpræst Roskilde domkirke, se der.

4. 18. dec 1922–4. sept 45 (2. rkp her 27. maj 14): **Carl August Sølling,** * 21. sept 75 Randers. Forældre: Manufakturhandler Hans Christian Mouritzen S (af Hvalsø-S) og Christiane Caroline Helene Antonie Sølling af Haslund-Ø. Stud Randers 95, c 01^2 (h_1), husl hos grev Moltke, Espe, lærer, Kbhvn, hjpr Ormslev-K 21. marts 04, hjpr Esbjerg 20. juni 06, sp Brylle 3. febr 10, r af Dbg 27, afsk 4. sept 45. ~ 15. aug 08 Bertha Margrethe Petersen, * 20. maj 81 Svaneke. Forældre: Kpt, vicekonsul Peter P og Emma Nicoline Holst. – Sønner: Kolding og Lundtofte. Datter: ~ Reiss, Rudkøbing. Stamt 85.

BM. Forebyggende børneværn 29, fmd KS, Aarhus, præst ved Radiumstationen, Aarhus, 46.

Udg 45: Gud og mennesket, et overblik.

Pastor C. A. Sølling skriver: Sct Pauls sogn (26.000 mennesker) var uoverkommeligt, og det var derfor stærkt paakrævet, at det ene kapellani (Wieses) blev til to i aaret 1914. Og der var nok at tage fat paa for os alle tre præster. Det var lige i krigsudbruddets første dage, at vi begyndte vor virksomhed, og aften efter aften var Sct Pauls kirke stuvende fuld til de aftenandagter, vi holdt. Pastor *Wiese* var en arbejdsbi og en god »igangsætter«. Skønt forskellige af kirkelig retning: Wiese: IM, *Mohr:* K C med hældning mod IM og jeg gr, havde vi fælles mødeliv. Det gjaldt blot om at tage fat og faa saa meget som muligt af det store arbejde gjort. En hjælp til oversigt over arbejdet var distriktsdelingen. Hver havde ansvaret for det opsøgende arbejde i sit distrikt, medens sognets beboere selvfølgelig havde ret til at henvende sig til hvem, de ville, om kirkelige handlinger.

Sct Pauls sogn var m h t menighedspleje og gamlearbejde foregangssogn i Aarhus.

Omtrent samtidig med, at sognet blev delt 1923 og Sct Lukas sogn oprettet, blev pastor Wiese forflyttet til Roskilde, og jeg blev sp. Dette medførte, at retningsforskellene traadte skarpere frem. Medens sognets mødeliv i Wieses tid samledes i missionshuset Eben-Ezer, hvor alle tre præster deltog, stillede husets bestyrelse sig nu anderledes, da der var en grundtvigsk sognepræst. Missionshusets bestyrelse henviste til, at denne jo kunne benytte Guldbryllupsasylet (stiftet 1892). Anvisningen blev fulgt, og i de følgende aar var der derfor to sæt møder. Maaske naaedes ogsaa derved flere mennesker. Foruden sognepræstens møder (Sct Pauls sogns kirkekreds) er der i mange aar i Aarhus holdt KS møder, fælles for hele byen. KS i Aarhus staar i stor taknemmelighedsgæld til *Morten Larsen.* Pastor Sølling virker endnu 1963 aktivt og levende som præst. Han er en af de præster, der ved sin flid, dygtighed og menneskelige imødekommenhed har betydet meget i Aarhus siden 1914.

5. 14. dec 1945 (sp V-Ø Hassing 3. juni 31): **Hans Henrik Hoff Siegumfeldt,** * 5. nov 02 Frederiksberg. Faderen: Sp Lyderslev-F, † 33, se der (af Søften-F). Stud Odense 20, c 27^1 (1), hjpr Hodde-T 6. maj 27, kkp V-Ø Hassing 11. maj 28. ~ 3. juli 28 Ragnhild Dorothea Siegumfeldt, * 10. juni 00 Oslo. Forældre: Grosserer Nikolaj Fr. Severin la Cour S og Minna Kristina Theodora Fernanda Poulsen. – Svoger: Wammen, rkp, Vejgaard. Hustrus fætter: Glasius, Skyum-H. Stamt 22.

BM Præsteforeningen 45–49, BM Østerlandsmiss 46.

Udg 44: Kaj Munk, en mindetale, 45: Kaj Munk, en mand og hans daad, 3. opl.

Residerende kapellan

(1. residerende kapellan til 18. dec 1922), 2. kl (Oprettet 13. maj 1914, 1958: 12. kl)

1. 27. maj 1914–11. nov 32 (kkp Holstebro-M 30. aug 04): **Carl Mohr,** * 25. aug 71 Kbhvn. Faderen: Sp Stenstrup-L, † 20, se der. Stud Mtrp 90, c 96^2 (h_2), uord medhj hos sin fader og i V Skerninge-U, husl Mygind pgd, afsk 11. okt 32, † 24. sept 41. ~ 26. april 05 Marthine Christine Foget, * 19. april 70 Elsted, Snedsted, †. Forældre: Gdjr, byraadsmedlem i Holstebro Peder Madsen F og Hedvig Laurine Frostholm. – Broder: Store Magleby.

Pastor Mohr var en meget stilfærdig mand, sluttede sig til KC, en oprigtig, trofast og beskeden præst.

Hjælpepræst hos pastor Mohr

1932: **O. R. T. Hjort,** se Naur-S.

2. 23. jan 1933–26. maj 44 (rkp Vejgaard 24. sept 29): **T. A. O. Gaarn Larsen,** fl t sp Hvidovre, se der.

3. 31. okt 1944–11. juli 52 (kkp Sct Michaelis k, Fredericia 3. jan 41): **H. S. Leth,** fl t Mølholm, se der.

4. 19. nov 1952–8. nov 62 (sp Sønderho 1. juni 45): **Frants Stener Vendelhaven,** * 14. april 18 Kbhvn. Forældre: Stationsforstander Peder Iversen Valdemar V og Harriet Stenersen. Stud Østersøg g 36, biblioteksass 36–42, redsekr. »Stud theol« 40–42, c 43^2 (h-73), hjpr Gram 20. sept 43. ~ 28. dec 43 Ellinor Keldorf, * 17. april 23 Kbhvn. Forældre: Guldsmed Jens Peter K og Anna Elisabeth Nielsen.

Storkredsfmd og repr Dsk Sømandskirke, fmd Fonden: Gamle fra Sønderho.

Udn sp Jelstrup-M 8. nov 62.

5. 17. april 1963 (sp Lem-V 1. juli 29): **Holger Rasmussen,** * 6. april 02 Brahetrolleborg. Forældre: Gdjr Niels Peter R og Mette Marie Petersen. Stud Døcker 23, c 29^1 (h_1). ~ 21. juli 29 Ella Margrethe Hansen, * 11. maj 04 Sandby, † 2. aug 60. Forældre: Gdjr Christian H og Maren Marie Andersen.

2. residerende kapellan

(Oprettet 14. marts 1914, nedl 22. april 1923, 2. kl)

1. 27. maj 1914–18. dec 22 (sp Brylle 3. febr 10): **C. A. Sølling,** sp her.

Kaldskapellan

(Oprettet 9. okt 1933, indtil 1958 tillige korshærspræst i Aarhus, 12. kl).

1. 9. okt 1933–4. febr 37 (rkp Brønderslev-S 4. marts 30, stabssekr Kirkens Korshær 32): **J. Juul Nielsen,** fl t Breining, se Nyker.

2. 8. juli 1937–30. maj 41 (sp Hune 26. juni 33): **H. C. Hald,** fl t sp Sct Johannes k, Vejle, se der (korshærschef, Kbhvn).

3. 11. dec 1941–14. juni 47 (hjpr Sindal-A 29. okt 40): **B. V. D. Larsen,** fl t rkp Taksigelses k, Kbhvn, se der.

4. 30. nov 1947–27. april 50 (hjpr Maglegaards s 4. aug 46): **A. M. Jørgensen,** fl t sp Lindholm, se der.

5. 16. okt 1950–27. nov 57 (kkp Rødby-R 10. aug 46): **Julius Kristian Hougaard,** * 22. dec 13 Højbjerg. Forældre: Lærer Peder Christian H og Kirsten Marie Kristensen. Stud Silkeborg 34, c 41^2 (h_2), hjpr Gram 10. okt 41, DKU sekr Dresden 43, kst sp Vellev 45, afsk 27. nov 57, dansk præst i Canada. ~ 2. sept 43 Gudrun Juncher Jørgensen, * 12. aug 20 Nørup. Forældre: Lærer Jørgen J og Olga Juncher.

Skrev talr kronikker og art. Udg 57: Barmhjertighed, kirkens livsnerve.

6. 26. marts 1958 (hjpr Aarhus domkirke 30. juli 55): **Jens Jørn Fenneberg-Hansen,** * 27. maj 25 Frberg. Forældre: Grosserer i Charlottenlund Christian A. H og Ellen Margrethe Fenneberg. Stud Ordrup 43, c 55[1] (h-73). ~ 11. juli 56 Synne-Lisbeth Tom-Petersen, * 6. juni 30 Nakskov. Forældre: Overingeniør Ditlev Tom-P og Hilda Marie Andersen. – Søster: ~ Nørholm, Odense (Munkebjerg k).

SCT LUKAS SOGN

(Udskilt fra Sct Pauls sogn 22. april 1923)

Sct Lukas kirke, indviet 14. marts 1926. Byggesum c 600.000 kr. arkitekt Kai Gottlob og Anton Frederiksen, efter en offentlig arkitektkonkurrence. Krypten, der rummer c 600 sd, indviedes som midl kirke 22. april 1923. Kirken, der bestaar af skib og kor ud i eet, har høje, slanke, rundbuede vinduer, er opført i klassisk stil af faksekalk, med rødt tegltag. Taarn over skibets vestgavl, 37 m højt, bestaar af 4 høje, kvadratiske murpiller, let sammenbygget forneden og foroven, afsluttes ikke med et spir, men med et kors. Højt, lyst kirkerum. Bag altret et højt, gyldent trækors. Prædikestol. Døbefont, sølvdaabsfad. Døbefont fra 1951 paa sokkel af sort grønlandsk marmor. I loftet cirkelrunde felter med billeder af de 12 apostle, oliemalet 1962 (maleren Joh. Vilh. Andersen). 700 sd. Menighedslokaler i krypten.

Sognepræst

Embedsbolig, Ellemarksvej 19, købt 1955, opf 1939, 1958: 13. kl.

1. 22. april 1923–14. aug 55 (sp Hvilsager-L 13. okt 16): **Frode Peter Fog-Petersen,** * 24. sept 85 Alslev. Faderen: Sp Trinitatis k, Kbhvn, † 16, se der. Stud Roskilde 04, c 10[2] (1), hjpr Ødum-H 13. dec 10, r af Dbg 48, afsk 14. aug 55. ~ 14. okt 16 Kathrine Sørensen, * 24. sept 93 Vesterkær, Skjoldelev. Forældre: Proprietær Niels S og Dorthea Kirstine Mortensen. – Broder: Stiftsprovst, Odense. Stamt 31.

Udg 23: Hent kongekronen frem til ham, 25: Om Kristi efterfølgelse, 35: Korsets forargelse, 37: Kristi kors.

Læge *Anker Aggebo* skriver om *Fog-Petersen:*

»Rundet af gammel præsterod og andre intellektuelle aner – (og broder til stiftsprovst F.-P, Odense) stod Fog-Petersen paa forhaand som en selvstændig forkynder, der allerede havde gjort sig gældende som taler ved kristelige studentermøder. Han var dybt forankret i baade Grundtvig og Kierkegaard – fortalte en gang med et smil i en lukket forsamling, at han jo nok var sognets eneste grundtvigianer! Sidenhen forløstes luthersk-evangelisk kristendom, og mange bundne tanker frigjordes i hans sind under studiet af *Karl Barth's* dogmatik og af samme tænkers Romerbrevs-kommentar, og hans venner kunne mærke maaned for maaned, hvordan studiet af disse store teologers modsætninger berigede hans personlighed... Selv om disse studier, udtrykt gennem forkyndelsen, ikke just gjorde prædikanten mere populær, hverken i den ene eller den anden forstand af ordet, forstod vi alle, at her stod vi overfor en mand i vækst. –

En præst fortolker for sin menighed. Men det kan jo ikke nægtes, at en menighed ogsaa fortolker sin præst. Frode Fog-Petersen maatte derfor finde sig i (og gjorde det med glad ydmyghed!), at han af grundtvigianerne blev kaldt for missionsmand, og af IMs folk af og til, og vel mere og mere, regnedes for at være – om ikke just grundtvigianer, saa – Tidehvervsmand. Det er farligt at rubricere, og den jævne tilhører evner sjældent at respektere de rigt facetterede typer. En saadan var – og er – Fog-Petersen. Men den egenskab, der var ham egen (og som iøvrigt var medvirkende til, at han mente at maatte sige nej til at være radiopræst... ogsaa paa grund af stemmen...) med denne lidenskab forkyndte han et fuldttonende evangelium med baggrund i og citater af Luther, Grundtvig, S. K – og senere ogsaa Barth. Og med et salmevalg ligefuldt fra Kingo og Brorson som fra Grundtvigs digtning. Ingen skulle gaa ustemplet fra en gudstjeneste, hvor Frode Fog-Petersen var ordets formidler. I de første 5–10 aar var Lukas-kirken overfyldt til højmesserne. Glædeligt var det at lægge mærke til, at saa mange unge og saa forholdsmæssig mange intellektuelle (de af kirken mest forsømte i vort land!), som undertiden selvsagt i nogen maade faar mindre ud af prædiken, men som her hos denne Guds naades tjener fik deres sinds religiøse tørst stillet. Her var en præst, der satte i gang med dynamiske kræfter. Her var en forvalter af det hellige, der saarede med ordets brod, men som aldrig saarede uden at læge. Ikke for intet var sognepræsten ved Sct Lukas' stor som skriftefader og sjælesørger (han gjorde iøvrigt en gang opmærksom paa, at man med føje ogsaa kan tale om skrifte*mødre!)*.

Fog-P skulle høres – og ses. Man var gennembelyst, naar man gik fra »hans« gudstjeneste, og man havde forstaaet for alvor det gamle jyske mundheld: Æ Gudstjænst begynder føst, nær æ Præjst sæjer Amen!« – Tusinder takker deres Gud for alt, hvad vi fik lov til at modtage gennem dette evangeliets glade redskab.

Vi har nævnt Frode Fog-Pedersens teologiske interesser og menneskelige inspirationskilder. I det praktiske fandt han udtryk for sit præstesind uden for kirkerum og kirkegaardskapel dels gennem *søndagsskolen,* men ikke mindre gennem *bibelkredse, menighedssamfund* og *menighedsbørnehaven.* Denne sidste (som jo var hans »kælebarn«!) omfattede Fog-P med en simpelthen lidenskabelig kærlighed. Han skabte paa dr med R. Kjer-Petersens linie paa forbilledlig vis (og vist som den første i provinsen) Sanct Lukas' sogns *menighedsbørnehave* med frøken *Valborg Balslev* (af præsteslægten) som leder. Til denne børnehave gik sognepræstens gang næsten hver formiddag. Her blev han barn paany, her kunne han lægge sig paa knæ og kravle rundt blandt smaafolkene. – For øvrigt var Fog-P selv et stort barn – det være sagt til hans ære. Han *kunne* jo baade paa prædikestol og paa gaden knuge sine omgivelser ved sin dystre alvor. Men vi, der kendte ham, vil bevidne, at ingen

Meddelelse til subskribenterne

Ak! Det har desværre været absolut nødvendigt at forhøje den faste pris for hvert hefte til foreløbigt *mindst* 15 kr. (+ oms og porto). Fremstillingsprisen er steget *150 pct.* siden 1949, og den faste pris har indtil nu været prisen fra 1949: 10 kr. En del har venligt og frivilligt betalt mere, og det siger jeg *mange tak* for. Men trykningspriserne 1963 gør det ganske umuligt at fortsætte værket til 1949-prisen, og hertil kommer nu *omsætningsafgiften,* som vil andrage ca. 1,00 kr. pr. hefte (beregnet efter den pris, der er *paatrykt* heftet). Porto er ogsaa steget siden 1949, atter 1963. Hefternes pris maa jo følge trykningsomkostningerne.

Alle andre tryksagers pris er forhøjet siden 1949, og prisen forhøjes *nu* kun saa meget, at økonomien *lige kan løbe rundt.* En del abonnenter er afgaaet ved døden, hvilket ogsaa har svækket økonomien. Værket skulle *nødigt blive en torso.* I hefte 55 antydedes, at stoffet maaske ville blive forkortet i de flg. hefter. Efter mange anmodninger vil stoffet for Aarhus stift ikke blive væsentlig forkortet. – Udsendelsen af hefte 56 er forsinket på grund af sygdom og bortrejse.

Det er kun meget nødigt, jeg meddeler dette til de trofaste abonnenter. Jeg vil gerne bede Dem *alle* hjælpe til værkets fortsættelse, skaffe ny abonnenter til Aarhus stift og betale (mindst) 15 kr. (+ oms) for hvert af de følgende hefter. Hvert hefte har en satsmængde, der svarer til en bog, der koster ca. 25 kr. (+ oms).

Tak for hjælp. Venligst *Paul Nedergaard.*

Patronat for Dansk Præste- og Sognehistorie

Sognepræst, dr theol *L. P. Fabricius,* fmd, biskop, dr theol *H. Fuglsang-Damgaard,* overbibliotekar, dr phil *Helge Topsøe-Jensen,* professor, dr theol *Hal Koch,* provst *E. Balling* († 1963), seminarierektor *Paul Holt,* genealog *Poul Thune-Nygaard,* kordegn *Otto Sommer,* rigsarkivar dr phil *Svend Aakjær* († 1963), biskop *C. Baun.*

Pris for dette hefte 16,25 kr. (incl. oms. og porto)

DUPLEX-TRYKKERIET